

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI PROGRAMI**

**KLASİK USÛLDE KUR'ÂN-I KERÎM BÖLÜMLERİ
TEZHİPLEME ÇALIŞMASI
(Eser Metni)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYSUN SAVAŞ

İSTANBUL, 2022

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI PROGRAMI**

**KLASİK USÛLDE KUR'ÂN-I KERÎM BÖLÜMLERİ
TEZHİPLEME ÇALIŞMASI
(Eser Metni)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AYSUN SAVAŞ
(170301002)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Mustafa N. Çelebi)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2022

13/10/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Geleneksel Türk Sanatları Tezli yüksek lisans programı 170301002 numaralı Aysun SAVAŞ'ın hazırladığı “Klasik Usûlde Kur’an-ı Kerim Tezhiplene Çalışması” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 13/10/2022 Pazartesi günü saat 13:00’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının “Klasik Usûlde Kur’ân-ı Kerîm Bölümleri Tezhiplene Çalışması (Eser Metni)” şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa N. ÇELEBİ (Danışman)	KABUL
2. Prof. Dr. Ömer Faruk TAŞKALE	KABUL
3. Dr. Öğr. Üyesi Hamide Nur ÖZSOY	KABUL
4.
5.
6. (İkinci Danışman)*.....

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aysun Savaş

DÜZELTME METNİ

1. Birinci bölüm genişletilerek görseller eklenmiştir.
2. İkinci bölüme dört madde daha yazılmıştır.
3. Üçüncü bölüme eserler ve dijital çizimleri eklenmiştir.

KLASİK USÛLDE KUR'ÂN-I KERÎM BÖLÜMLERİ

TEZHİPLEME ÇALIŞMASI

(Eser Metni)

Aysun Savaş

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm kitap sanatlarında çok önemli bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm sayfalarının bir araya getirilip iki kapak içinde muhafazasından itibaren, onu en güzel şekilde yazmak ve bezemek İslâm sanatlarında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Erken dönemlerden bugüne süregelen sanat anlayışı çerçevesinde kutsal kitabımıza verilen değeri yansıtan bir manevîyatla tezhiplenmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde mushaf tezyînatı padişahların himayesinde saray nakkaşhanelerinde, bir ekip çalışması dahilinde titizlikle yapılmış ve günümüze ulaşabilen bu eserler Türk tezhip sanatının başlıca kaynaklarını oluşturmuşlardır.

Yazma eserler içinde ilk örneklerinden günümüze Kur'ân-ı Kerîm'ler hat çeşitleri ve sayfa ölçüleriyle farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple yapılan bezemelerde yazıya ve sayfa ölçüsüne uygun olarak tasarlanmaktadır. Bunun yanında, sancak Kur'ân-ı Kerîm'leri denilen çok küçük ebatla yazılan Kur'ân-ı Kerîm'ler ve dönemin sanat üslûbunu gösteren çok büyük ebatlarda yazılan ve tezhiplenen Kur'ân-ı Kerîm'lerde vardır.

Klasik usûlde Kur'ân-ı Kerîm'de tezhiplenen bölümlerinden zahriye sayfası, serlevha, sûre başı, hâtime sayfası, mushaf gülleri ve kitap kabına örnek olarak altı çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda klasik dönem tezhip üslûbu temel alınarak tasarlanıp, desenlerin birbirine uyumu, özgün olması, renk ve boyutlarına dikkat edilerek uygulamaya geçilmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı dönemi klasik tezhip sanatı muhtevasında bulunan motifler ve formlardan yola çıkılarak oluşturulan eserlerdir.

Anahtar Kelimeler: hat, klasik, Kur'ân-ı Kerîm, mushaf, Osmanlı, tezhip.

CHAPTERS OF THE QURAN IN THE CLASSICAL METHOD ILLUMINATION STUDY

(Text Of The Work)

Aysun Savaş

ABSTRACT

The Quran has a very important place in book arts. Since the pages of the Quran were brought together and kept in two covers, writing and decorating it in the best way has had a very important place in Islamic arts. It has been illuminated with a spirituality that reflects the value given to our holy book within the framework of the understanding of art that has continued from early times to today. Especially in the Ottoman period, the mushaf decorations were meticulously made in the palace murals under the auspices of the sultans, as a team work, and these works, which have survived to the present day, constituted the main sources of Turkish illumination art.

From the earliest examples of manuscripts to the present day, the Quran differs in calligraphy types and page sizes. For this reason, the decorations are designed in accordance with the text and page size. In addition to this, there are the Qurans written in very small sizes, called the sanjak Quran and the Quran written and illuminated in very large sizes showing the artistic style of the period.

Six studies were carried out as examples for the zahriye page, serlevha, the beginning of the surah, the hâtime page, the mushaf roses and the book binding which are the sections illuminated in the Qurans in the classical style. The works were designed on the basis of the illumination style of the classical period, and the application was started by paying attention to the harmony of the patterns, their originality, color and size. These are the works created by starting from the motifs and forms found in the content of the classical illumination art of the 16th century Ottoman period.

Keywords: calligraphy, classical, Quran, mushaf, Ottoman, illumination.

ÖNSÖZ

İslâm medeniyetinde kitap sanatları ilim ve sanata verilen değerle birlikte gelişme göstermiştir. Günümüze ulaşan en güzel eserler tezhip sanatına kaynak oluşturup, ışık tutmuştur. Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle birlikte kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Türk İslâm sanatlarında önemli bir yere sahip olmuştur.

Allah-ü Teâlâ tarafından vahiy yoluyla Peygamberimiz (s.a.v.)'e nüzûl edilen ve vahiy kâtiplerince yazdırılan Kur'ân-ı Kerîm Hz. Ebubekir (r.a.) döneminde mushaf haline getirilmiştir. Çeşitli ölçülerde ve hatlarda yazılan Kur'ân-ı Kerîm'ler ilerleyen dönemlerde, bezenmesinde bir mahsur görülmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'e verilen değer ile birlikte onu mükemmel bir şekilde yazmak ve bezemek gayretiyle hüsn-i hat ve tezhip sanatı da gelişmiştir. Böylece mushaf yazmak, onu bezemek değerli bir sanat dalı haline gelmiştir. Özellikle kitap sanatlarına önem veren padişahların himayesinde sanatkârlara olan maddî manevî destekle gelişmiş ve saray nakkaşhânelerinde birçok sanat dalı gibi mushaf tezyînatı da icra edilerek güzel eserler ortaya çıkmıştır.

Türk tezhip sanatı, Osmanlı döneminde sarayın desteğiyle gelişme göstermiş ve bilhassa 16. yüzyılda her alanda olduğu gibi zirveye çıkarak klasik üslûbu oluşturmuştur. Türk kitap sanatlarında, çok değerli bir yere sahip olan ilâhi kitabımız Kur'ân-ı Kerîm yazması ve tezhiplenmesine ayrı bir ehemmiyet verilmiş kutsala olan saygının bir göstergesi olmuştur.

Çalışmamızda, Türk kitap sanatlarında önemli bir yere sahip olan Kur'ân-ı Kerîm'lerin tezhiplenen bölümleri hakkındadır. Bu bölümler mushaf tezyînatında geçmişten günümüze kadar hem şekil hem de sanat üslûbu açısından farklılıklar göstermektedir. Bu tez çalışmasında Osmanlı klasik dönem sanat üslûbu temel alınarak, her bölüm için birer örnek eser çalışması yapılmıştır. Amacımız, Türk tezhip sanatının temelini oluşturan Kur'an-ı Kerîm tezhibini ön plâna çıkararak yazıyla tezhibin bir maneviyat dahilinde icra edilmesine bir katkı sağlamak ve örnek teşkil etmektir.

Araştırma kapsamında Türk İşlm Eserleri Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi, İşlm Medeniyetleri Müzesi, Konya Mevlânâ Müzesi, ziyaret edilmiş, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphânesi, Fâtih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphânesi'nden yararlanılmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi'nde ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphânesi'nde yapılan çalışmalarda Kur'an-ı Kerim örnekleri incelenmiş ve görseller alınarak bu tezde kullanılmıştır. Kaynak kitaplardan ve internetten alınan görseller kaynak gösterilerek dipnotlarda belirtilmiştir. Bu tezde bana maddi-manevi destek olan aileme ve tez sürecinde yardımcı olan danışman Dr. Öğr.yesi Mustafa Nasuhi elebi hocamıza teşekkür ediyorum.

İstanbul 2022

Aysun Savaş

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÇİZİM LİSTESİ.....	x
RESİM LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. KUR'ÂN-I KERÎM VE TEZYÎNATI.....	4
1.1. KUR'ÂN-I KERÎM'İN TANIMI.....	4
1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'İN BÖLÜMLERİ.....	5
1.3. KUR'ÂN-I KERÎM TEZYÎNATI TARİHİNE GENEL BAKIŞ.....	7
İKİNCİ BÖLÜM	34
2. KUR'ÂN-I KERÎM TEZYÎNATINDA TEZHİPLENEN ALANLAR	34
2.1. ZAHİRİYE SAYFASI	34
2.2. SERLEVHA (DİBACE) TEZHİBİ.....	37
2.3. SÛRE BAŞI TEZHİBİ (ARA BAŞLIK, BAHİR BAŞI).....	39
2.4. NISFÜ'L KUR'ÂN TEZHİBİ.....	41
2.5. KOLTUK TEZHİBİ.....	43
2.6. KENAR SUYU / DIŞ PERVÂZ	46
2.7. BEYNE'S-SÛTÛR	47
2.8. HÂŞİYELER VE CETVELLER	48
2.9. DURAKLAR/NOKTALAR	51

2.10. GÜLLER.....	53
2.10.1. Zahriye, Serlevha, Sûre Başı, Hâtîme Sayfası ve Hamse, Aşere ve Secde Gülleri	54
2.10.2. Cüzlerin Bölünmesinde Kullanılan Mushaf Gülleri (Hizb, Nısıf ve Cüz Gülleri)	59
2.11. HÂTİME (İMZA, KETEBE) SAYFASI	61
2.12. BOŞ SAYFA TEZHİBİ	63
2.13. KİTAP KABI TEZHİBİ.....	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
3. KLASİK USÛLDE KUR'ÂN-I KERİM BÖLÜMLERİ TEZHİPLEME ÇALIŞMASI (Eser Metni)	69
3.1. ZAHİRİYE SAYFASI TEZHİBİ.....	71
3.2. SERLEVHA SAYFASI TEZHİBİ.....	79
3.3. SÛRE BAŞI TEZHİPLERİ.....	84
3.4. HÂTİME SAYFASI TEZHİBİ.....	88
3.5. KİTAP KABI TEZHİBİ.....	94
3.6. GÜLLER VE DURAKLAR	104
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA	116
DİZİN	119

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1 Zahriye sayfası.....	74
Çizim 2 Zahriye sayfası.....	75
Çizim 3 Zahriye detay.....	77
Çizim 4 Zahriye sayfası.....	78
Çizim 5 Serlevha sayfas.....	81
Çizim 6 Serlevha sayfas.....	82
Çizim 7 Serlevha rûmiler.....	83
Çizim 8 Serlevha ½.....	83
Çizim 9 Serlevha.....	83
Çizim 10 Sûre başı.....	86
Çizim 11 Sûre başı.....	86
Çizim 12 Sûre başı.....	87
Çizim 13 Hâtîme sayfası.....	90
Çizim 14 Hâtîme detay.....	91
Çizim 15 Hâtîme sayfası desen tasarım.....	92
Çizim 16 Hâtîme sayfası renklendirmelerden örnekler.....	93
Çizim 17 Kitap kabı.....	96
Çizim 18 Kitap kabı.....	98
Çizim 19 Kitap kabı şemse.....	99
Çizim 20 Kitap kabı şemse detay.....	100
Çizim 21 Kitap kabı miklep.....	101
Çizim 22 Kitap kabı köşebent.....	101
Çizim 23 Kitap kabı renk denemeleri.....	102
Çizim 24 Kitap kabı renk denemeleri.....	102
Çizim 25 Kitap kabı renk denemeleri.....	103
Çizim 26 Kitap kabı renk denemeleri.....	103
Çizim 27 Güller altılı tasarım.....	106
Çizim 28 Güller sekizli tasarım.....	107
Çizim 29 Güller on ikili tasarım.....	108

Çizim 30 Güller ve duraklar tasarımı.	109
Çizim 31 Güller.	110
Çizim 32 Güller.	111
Çizim 33 Güller.	112

RESİM LİSTESİ

Resim 1 Sancak mushafı, Süleymaniye YEK, köprülü Mehmet Âsım bey 1.	6
Resim 2 Erken dönem mushaf örneği.....	7
Resim 3 Emevîler'in son dönemine ait olduğu tahmin edilen mushaftan bir sayfa, British Library, Or.nr. 2165.	9
Resim 4 8. 9. yüzyıl Mushaf- ı Şerîf, kûfi hattıyla ceylan derisi üzerine Tevbe sûresinin ilk âyetleri, İÜ.NEK, AY, nr. 6803.....	10
Resim 5 9. 10. yüzyıl Abbâsî Dönemi Kur'ân-ı Kerîm, TSMK, YY. 753, 260 b.	11
Resim 6 Abbâsî dönemi, 10. yüzyıl, cüz, TİEM 5.	12
Resim 7 Mushaf, serlevha sayfası, (1309), Mevlânâ Müzesi, nr. 12.....	13
Resim 8 Mushaf, Kuzey Afrika, TİEM 536.	14
Resim 9 İlhanlı, Bağdât, Kur'ân-ı Kerîm cüzü, (1305), TSMK.EH. 249, Müzehhib: Muhammed B. Aybak.	15
Resim 10 İlhanlı dönemi, (1310-11), cüz, TİEM 541.	16
Resim 11 Memlûk dönemi, (1313-14), TİEM 450.....	16
Resim 12 Timurlu dönemi, Şiraz, (1430-40), TİEM 485.	18
Resim 13 Safevî dönemi, Herat, (1576), TİEM 211.....	19
Resim 14 Mushaf, Akkoyunlu Türkmen dönemi, Şiraz, (1480), TİEM 509.....	20
Resim 15 Mushaf, (1462) serlevha, Süleymaniye YEK, Fatih 10.....	23
Resim 16 Zahriye sayfaları, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.....	25
Resim 17 Serlevha sayfaları, Şeyh Hamdullah, İÜ-NEK, 6552.....	25
Resim 18 Şeyh Hamdullah mushafı, sûre başları, İÜ.NEK, 6552.....	26
Resim 19 Yavuz Sultan Selim döneminden (1517) tarihli bir mushaf serlevhası, TİEM 224.....	27
Resim 20 Osmanlı dönemi 16. yüzyılın ilk yarısı,TİEM 395.....	29
Resim 21 Kanûnî dönemi, Karahisârî mushafı, serlevha, TSMK.HS. nr.5.....	30
Resim 22 Mushaf, serlevha, (1617), TİEM,nr.403.....	31
Resim 23 Şekerzade (Mehmed Efendi)'nin 3. Ahmed'in isteği üzerine yazdığı mushaf, (1729), Medine Melik Abülaziz Kütüphânesi, nr. 231.....	32
Resim 24 Mushaf, Osmanlı dönemi (1845), TİEM 477.....	33

Resim 25	Zahriye sayfaları Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK 6662.....	35
Resim 26	Mushaf, Safevî Dönemi, Şiraz, (1580 civarı) TİEM 375.....	35
Resim 27	Kanûnî dönemi, Karahisârî mushafı, zahriye, TSMK.HS. nr.5.	36
Resim 28	Mushaf, serlevha, Nuruosmaniye 20.	38
Resim 29	Mushaf, serlevha detay, Nuruosmaniye 20.	38
Resim 30	Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.	39
Resim 31	Sûre başları, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.....	40
Resim 32	Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.	40
Resim 33	Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.	41
Resim 34	Nısf'ül Kur'ân tezhibi, S.K. Fâtih bölümü 14, (v.159b-160a), (1715).....	42
Resim 35	Nısf'ül Kur'ân tezhibi, TİEM-493 (v. 153b-154a).....	42
Resim 36	Mushaf, Osmanlı, (1517) TİEM 388.....	43
Resim 37	Şeyh Hamdullah mushafı (1494), serlevha, TİEM 402.....	44
Resim 38	Kanûnî dönemi, Karahisârî mushafı, TSMK.HS. nr.5.	45
Resim 39	Karahisârî mushafı, 16. yy. TSMK-HS. nr. 5.....	46
Resim 40	Mushaf, (1552-53), TİEM, nr. 411.....	46
Resim 41	Şeyh mushafı, (1494), TİEM, 0402.....	47
Resim 42	Hafız mushafı, (1685), TİEM 0405.....	47
Resim 43	Beyne's-sütür, Kur'ân cüzü, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 222.	48
Resim 44	Mushaf, hâşiyeler, Süleymaniye YEK, Pertevniyal 2.	49
Resim 45	Mushaf, kubbeli hâşiyeli serlevha, (1527), Dublin Chester Beatty Library.	50
Resim 46	Mushaf, hâşiyeler, Süleymaniye YEK, Pertevniyal 2.	51
Resim 47	Mushaf, duraklar, Hat: Şems el Baysungurî, 837/1434, TİEM-294.	52
Resim 48	Duraklar, Şeyh Hamdullah mushafı, TSMK no:5 III. Ahmed.	53
Resim 49	Mushaf, serlevha gülü, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 249.....	55
Resim 50	Hamse gülü, İÜ.NEK, 6662.	57
Resim 51	Aşere gülü, İÜ.NEK, 6662.	57
Resim 52	Mushaf, Aşere gülü, Süleymaniye YEK, Nuruosmaniye 20.....	58
Resim 53	Hizip gülleri.....	58
Resim 54	Secde gülü.	59

Resim 55 Cüz gülü.	59
Resim 56 Hizip gülü.	59
Resim 57 Mushaf, hâtime sayfası, Nuruosmaniye 20.	61
Resim 58 Mushaf, hâtime sayfası, Nuruosmaniye 20.	62
Resim 59 Mushaf, Süleymaniye YEK, Yeni cami 1.	62
Resim 60 Mushaf, Süleymaniye YEK, Ayasofya 1.	63
Resim 61 Mushaf, Süleymaniye YEK, Yeni Cami 3.	64
Resim 62 Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.	64
Resim 63 Mushaf, (1582), TYEK, Sülemaniye YEK, Laleli 16.	65
Resim 64 Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.	65
Resim 65 Mushaf, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6662.	67
Resim 66 Mushaf, 16. yüzyıl, Süleymaniye YEK, Fatih 11.	68
Resim 67 Zahriye sayfası.	71
Resim 68 Zahriye sayfaları.	73
Resim 69 Zahriye sayfası.	76
Resim 70 Zahriye sayfası detay.	77
Resim 71 Zahriye sayfası	78
Resim 72 Serlevha sayfası.	79
Resim 73 Serlevha dış pervâz.	80
Resim 74 Serlevha detay.	83
Resim 75 Sûre başları.	84
Resim 76 Sûre başı.	86
Resim 77 Sûre başı.	86
Resim 78 Sûre başı.	87
Resim 79 Hâtime sayfası.	88
Resim 80 Hâtime sayfası detay.	91
Resim 81 Kitap kabı tezhibi.	94
Resim 82 Kitap kabı tezhibi.	97
Resim 83 Güller ve duraklar.	104

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
b.	bin
bkz.	bakınız
c.	cilt
cm	santimetre
Ç.	Çizim
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
FSMVÜ	Fâti̇h Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
H.z.	Hazreti
İÜ.NEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
KMM	Konya Mevlânâ Müzesi
Küt.	Kütüphanesi
m .	metre
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
mm.	milimetre
MSÜ	Mimar Sinan Üniversitesi
MÜ	Marmara Üniversitesi
nr.	Numara
R.	Resim
r.a	radıyallahu anh
SK.	Süleymaniye Kütüphanesi
s.	sayfa
s.a.v	Sallallahü aleyhi ve sellem
sy.	sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TİEM	Türk İslâm Eserleri Müzesi
trc.	tercüme eden
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	varak
v.b	ve benzeri
YEK	Yazma Eser Kütüphânesi

GİRİŞ

Tezhip, Arapça “zeheb” (altın) kökünden türemiş “altınlama” manasına gelmektedir. Altın ince varak halinde olup, ezilerek jelatin ile karıştırılarak kullanılır. Altın ve çeşitli renklerle birlikte çalışmalar yapılır. Tezhipli eserlere müzeyyen, tezhip yapan sanatçılara, müzehhib (erkek) ve müzehhibe (kadın) denilmektedir. Tezhip sanatı, doğayı birebir taklit etmek yerine doğadan esinlenerek stilize edilen bitkisel, hayvansal, bulut ve geometrik motifler bütünüdür.

Tezhip sanatının kullanım alanları oldukça geniştir. Bunların başında kitap sanatları önemli bir yere sahiptir. Matbaanın icadından önce el ile yazılan kitaplar bezenmiş ve tezhip sanatının temellerini oluşturmuştur. Tezhip sanatının en erken örnekleri 7.-8. yüzyıllarda Uygurlar’a kadar uzanmaktadır. Geçmişten günümüze kadar tezhip sanatı gelişerek devam etmiştir. Osmanlı döneminde tezhip sanatı, kitaba verilen önem ve değerle birlikte gelişme göstermiş, nakkaşhâneler kurulmuş, önemli eserler ortaya konulmuştur. İslâm medeniyeti içinde kitap sanatlarının başında Kur’ân-ı Kerîm’lerin yazılması ve bezenmesi çok değerli görülmüş döneminin sanat anlayışı içinde güzel eserler ortaya çıkmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm hüsn-i hattı, tezhibi ve kabıyla özenle yapılmış olan Kur’ân-ı Kerîm’ler sarayında desteğiyle sanat kolu haline gelmiştir. Dönemin yöneticileri tarafından kutsala verilen değer ile gelişen mushaf hatları ve tezhipleri saray nakkaşhânesinde Ehl-i Hiref¹ teşkilatı tarafından yapılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’ler medreselere, camilere vb.yerlere vakfedilmiştir. Bu mushaflardan günümüze ulaşmış olan örneklerini görmekteyiz. Bu mushafların yazılan ve bezenen bölümleriyle gerek motif zenginliği gerek tasarım dehasıyla tezhip sanatında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Türk İslâm sanatlarında yapılan bütün eserlerde Allah-ü Teâlâ’nın güzelliğine onun rızasına vasıl olmaya çalışmışlar. Osmanlı medeniyeti içinde en ihtişamlı eserler

¹ Ehl-i Hiref: Sanat ehli, sarayın eğitimli sanatkar ve zanaatkarla, hizmet veren uzman kişilerin mensub olduğu teşkilattır.

yine Allah-ü Teâlâ'nın mabetleri olmuştur. Bu mabetler için hazırlanıp vakfedilen ve en sanatlı biçimde yazılıp bezenen Mushaf-ı Şerîf'ler tezhip sanatında önemli bir yer almaktadır. İslâm sanatları içinde, hattatın amacı Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde yazmak ise müzehhib ve müzehhibelerin de amacı onu en güzel şekilde bezemek olmalıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadis-i şerîfinde şöyle buyurmuştur. "Şüphesiz ki, Allah güzeldir, güzelliği sever"². Dolayısıyla Müslümanlar her işini en güzel şekilde yapmaya gayret etmelidirler.

Osmanlı döneminde, Fâtih Sultan Mehmed ve 2. Bâyezîd zamanlarında tezhip sanatı gelişmiştir. Bilhassa Bâyezîd zamanında mushaf tezyînatına önem verilmiş güzel eserler ortaya çıkmıştır. Sultan 2. Bâyezîd Han'ın hüsn-i hat hocası Şeyh Hamdullah Efendi saraya davet edilmiştir. Şeyh Hamdullah dört asır³ ekol oluşturan yazısıyla Kur'ân- Kerîm'ler yazmıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanında ise yapılan seferlerle bir çok sanatkâr payitahta getirilmiş ve nakkaşhânedede çalışmışlardır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında mushaf tezyînatında önemli eserler yapılmış, tezhip sanatına şaheserler kazandırılmıştır. Bu Kur'ân-ı Kerîm'lerin müzehheb örneklerini de yazma eser kütüphâne ve müzelerinde görmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'lerin yazı çeşitleri ve sayfa ölçüleriyle farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple yapılan bezemelerde de sayfa ölçüsüne uygun olarak tasarlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'ler cep boy, küçük boy, orta boy, rahle boy, camii boy gibi çeşitli ölçüleri vardır. Bunun yanında eski dönemlere ait sancak Kur'ân-ı Kerîm'leri denilen çok küçük ebatta yazılan Kur'ân-ı Kerîm'ler ve dönemin sanat üslûbunu gösteren büyük ebatlarda yazılan ve tezhiplenen Kur'ân-ı Kerîm'lerde vardır.

Çalışmanın eser bölümü, klasik dönem Kur'ân-ı Kerîm'lerde yapılan tezhiplerden esinlenerek oluşturmuştur. Klasik tezhip sanatında kullanılan motifler

² Müslim, İmân, 147

³ Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah, Kubbealtı Neşriyatı 2007, s. 14.

temel alınarak özgün tasarımlarlar yapmayı amaçladığımız bu eser çalışması desen ve eskiz çalışmaları haricinde araştırma ve uygulanması yaklaşık bir yıl sürmüştür.

Klasik usûlde Kur'ân-ı Kerîm tezhiplene çalışması olan bu tezin birinci bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'in tanımı ve tezyînatının yüzyıllar içindeki gelişimi kısaca yazılmış, dönemlere ait bazı görseller açıklamalara binaen eklenmiştir.

İkinci bölümde, klasik Kur'ân-ı Kerîm'lerin tezhiplenen bölümleri, sözlük anlamlarıyla kısaca açıklanmış, dönemlerine değinilmiş ve görsellerle desteklenmiştir. Bu tezde ki görsellerin tamamı yazma eserler kütüphanelerinde ve müzelerindeki Kur'ân-ı Kerîm sayfalarından alınan örneklerden oluşmaktadır. Görsellerin hepsi dipnotlarda kaynak gösterilerek ve açıklamalarıyla birlikte yer almaktadır.

Tezimizin son bölümünde yer alan eser uygulamalarında, Kur'ân-ı Kerîm'in tezhiplenen bölümlerinden olan zahriye sayfası, serlevha, sûre başları, hâtime sayfası, kitap kabı ve bir serbest tasarım (mushaf gülleri ve duraklar) olmak üzere altı tezhip çalışması yapılmıştır. Tezimizdeki eserlerin hem hat çalışmaları, hem tezhip çalışmaları tarafımdan yapılmıştır. Fâtiha sûresi, İhlâs sûresi, Felak sûresi ve Nas sûresi nesih hattıyla yazılmıştır. Çalışmaların görselleri, detayları, açıklamaları ve çizimleri de son bölüm olan eser metinlerinde yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN-I KERÎM VE TEZYÎNATI

1.1. KUR'ÂN-I KERÎM'İN TANIMI

Kur'ân-ı Kerîm' e el-Kur'ân'dan başka el-Kitap, el-Furkân, ez-Zıkr, en-Nur, er-Ruh, el-Hüdâ, eş-Şifa, Ümmü'l Kitap'da denilmektedir⁴. Maverdî'ye göre Kur'ân-Kerîm'de Allah'ın kendi kitabını el-Kur'ân, el-Furkân el-Kitap, ez-Zıkr isimleriyle adlandırdığını⁵ söylemektedir. M. Tahir Bin Aşûr'a göre ise Kur'ân'ın en meşhur isimleri şunlardır; Kur'ân, Tenzil, Kitab, Furkân, Zıkr, Vahy, Kelâmullah⁶'tır.

Sözlükte “mushaf” kelimesi bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar⁷ anlamına gelmektedir. Arapça “sahafe” kökünden gelen mushafın lügat manası sahife haline getirilmiş şey, kitap manasındadır⁸. Kur'ân'da suhuf ve sıhaf (geniş kaplar) kelimelerinin zikredilmesi (Zuhruf sûresi 43/71), Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde bu kökün Arapça'da kullanıldığını göstermektedir⁹.

Hız. Muhammed (s.a.v.)'e tenzil olunan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri Hız. Ebubekir (r.a.) zamanında vahiy kâtiplerinin yazdığı ayrı sayfalarda olan âyet ve sûreler iki kapak arasında toplanmıştır. Hız. Osman (r.a) döneminde ise sûreler Fâtîha sûresi ile başlayıp Nas sûresiyle biten, sûrelerin nüzûl sırasından farklı olan bu tertibe “mushaf tertibi” denilmiştir¹⁰.

Hız. Ebubekir (r.a.) zamanında iki kapak arasına alındığı zaman isim konulmak istenmiş İbn-i Mesut'un teklifi olan o zamanlarda Habeşistan'da kullanılan “mushaf” adı uygun görülmüştür¹¹. Kur'ân-ı Kerîm'e Mushaf-ı Şerîf veya Kelâm-ı Kadîm de denilmektedir.

⁴ Abdurrahman Çetin, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.32-35.

⁵ Abdülhamit Birişik, “Kur'ân”, TDV-DİA, Ankara 2002 c.26, s.383-388.

⁶ Abdülhamit Birişik, a.g.e. c.26, s.383-388.

⁷ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, DİA, İstanbul 2006, c.31, s.242-248.

⁸ Ferit Develioğlu, Osmanlıca- Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s.688.

⁹ Mehmet Emin Maşalı, a.g.e. c.31, s.242.

¹⁰ Mehmet Emin Maşalı, a.g.e. c.31, s.242-248.

¹¹ Vahap Okay, Müslümanlar İçin Kur'ân Tarihi, Okay Yayınevi, İstanbul 1960, s.39.

1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'İN BÖLÜMLERİ

Kur'ân- ı Kerîm'ler âyet, sûre ve cüz adı verilen bölümlerden oluşmaktadır. Mushafın bölümlere ayrılmasında, belirli işaretler konulmasında çeşitli ihtilaflar vardır. Süyûtî, El-İtkân'da, da Kur'ân- ı Kerîm'in ta'şir, hizb ve cüzlere ayrıldığını, Kur'ân- ı Kerîm'lerde yapılan ilk çalışmalarda âyet sonlarına nokta konularak âyetlerin baş ve sonlarının belirlendiğini kaydeder¹².

Kur'ân- ı Kerîm, Hz. Ebubekir (r.a.) zamanında toplanıp iki kapak arasına getirilmiştir. Hz. Osman (r.a.) zamanında farklı coğrafyalarda kolaylıkla okunup , ezberlenip, yazılması için kelime ve harflerin hattına uygun usûllerde resm-i Osmanî, resm-i mushaf veya ıstilah-ı Selefî adı verilen çalışma yapılmıştır. Resm-i Osmanî ile yazılmış mushaflarda herhangi bir bölünme olmamış harflerde nokta ve hareke konulmamış secde ve durak işaretleri yapılmamış, sûre isimleri yazılmamıştır¹³.

Kur'ân- ı Kerîm'ler ilerleyen dönemlerde iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, ve onlu bölümlere ayrılması, her bir bölümün nerede başlayıp nerede bittiğini, mushafın tamamının veya bölümlerini harf ve kelime sayısının ne kadar olduğunun tesbit edilmesi için bir litaratür oluşturulmuştur¹⁴.

En yaygın bölünme mushafın otuz bölünmesi şeklinde olmuştur ve bunlardan her birine cüz denilmiştir. Cüzlerde beşerli sayfalar halinde dört bölüme ayrılarak bunlardan her biri için hizb tabiri kullanılmıştır¹⁵.

Kur'ân-ı Kerîm tarih boyunca çeşitli ebatlarda yazılmış ve yazıya ve dönemin sanat üslûbuna göre de tezhipleri yapılmıştır. Yazılan mushafların ebatları genel olarak sıralanırsa;

Camii mushafı, camilerde okunmak için yazılıp vakfedilen en büyük ebattadır.

Büyük kıt'a mushafı, camii mushafının yarısı büyüklüğündedir.

¹² Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları s.53.

¹³ Muhittin Serin, a.g.e. s.46.

¹⁴ İbn ebû Dâvûd, s.118-122.

¹⁵ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", TDV-DİA, c.31, s. 242-248.

Veziri kıt'a mushafı, büyük kıt'anın yarısı kadardır.

Küçük (rubu') kıt'a mushafı, vezirî kıt'anın yarısı kadardır.

Sümün kıt'a mushafı, küçük kıt'anın yarısı büyüklüğündedir.

Sancak mushafı, sancak tepesine takılmak için yazılmış, genellikle altıgen yada sekizgen olan çok küçük ebatta yazılmış mushaflardır¹⁶. Bu tasniflere uymayan mushaflarda vardır.

Resim 1 Sancak mushafı, Süleymaniye YEK, köprülü Mehmet Âsım bey 1¹⁷.

¹⁶ Uğur Derman, Sakıp Sabancı Hat Koleksiyonundan Seçmeler, Akbank, İstanbul 2002, s.22.

¹⁷ İstanbul, Osmanlı dönemi, 15-16. yüzyıl.

1.3. KUR'ÂN-I KERÎM TEZYÎNATI TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Kur'ân-ı Kerîm sayfalarının toplanması ve kitap haline getirilmesi ilk olarak Hz. Ömer (r.a.) 'in Hz. Ebubekir (r.a.)'e teklif edip kabul etmesiyle başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm Hz Osman (r.a) zamanında istinsah edilmiş İslâm coğrafyâsının belirli merkezlerine gönderilmiştir. Bu gönderilen Mushaf-ı Şerîf'lerin tek örneği Hz.Muhammed (s.a.v.)'in eşi Hz. Hafsa (r.a.) validemizde bulunan örneğe uygun olarak parşömen üzerine yazılarak çoğaltılmıştır¹⁸.

İstinsah ve çoğaltma için heyet başkanı olarak Zeyd b. Sâbit tayin edilmiştir. 646-651 yılları arasında faaliyetlerine devam eden heyetin çalışmaları sonunda Kur'ân-ı Kerîm yedi nüsha olarak çoğaltılarak, biri Medine'de bırakıldıktan sonra diğer nüshalar Mekke, Kûfe Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir. Nüshaları bu merkezlere götüren kişiler aynı zamanda o nüshayı okutmakla da görevlendirilmiştir¹⁹.

Resim 2 Erken dönem mushaf örneği²⁰.

¹⁸ Tayyar Altıkulaç, Günümüze Ulaşan En Eski Mushaf Nüshaları, 1400. Yılında Kur'ân- Kerîm, s. 30-31.

¹⁹ Ziya Şen, Hz Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafın Akıbeti, On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, 36,31-50.

²⁰ Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2003, s.68.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilk dönemlerde önceliğin istinsah edilmesi olması nedeniyle tezyînatı daha sonraki dönemlerde yapılmış ve gelişerek devam etmiştir²¹. Tezyîn edilmesi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Peygamberin vefatını takip eden ilk yüzyıl içinde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir²².

Erken dönemde yazılmış olan mushaflarda müslümanlar vahyin dışında hiçbir işaret ve söze yer verilmemesine dikkat etmişlerdir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'lerde sûre başlarına sûre adının yazılması, âyet sonlarının işaretlenmesi, cüz, hizip ve aşşılara ayrılarak altınla bezenmesinde bir sakınca görülmemiştir.

İslâm medeniyetinde Kur'ân-ı Kerîm'e gösterilen saygıdan dolayı hat sanatıyla birlikte tezhip sanatı da gelişmiştir. Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri kültürel ve estetik değerler, tarih içinde devam ederek Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti zamanında gelişmiş klasik dönemini oluşturmuş ve bugünlere gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ve yazma eserlerde gelişmeye başlayan tezhip sanatı Timurlular, Safevîler ve Osmanlılar zamanında en güzel örneklerini vermiştir.

İslâm sanatı Bağdât ve Samarra'dan başlayarak saraylarda biçimlenmiştir. Erken İslâm sanatında giderek yöresel üslûplar gelişmiş olsada benzerlikleri de görülmektedir. Ünlü ustaların hükümdarlar tarafından davet edilip gezgin gibi değişik yerlerde çalışmasının rolü olduğu kadar, çeşitli bölgelerden gelmiş ustaların saray nakkashânelerinde geldikleri yerlerdeki izleri kaynaştıran ortak bir üslûp oluşturmaları etkili olmuştur²³.

Emevîler dönemi hükümdarlıklarının kısa sürmesine rağmen, Türk boylarının İslâmiyete girmeye başladıkları bir dönem olduğu için önemlidir²⁴. Emevî sanatının iki önemli kaynağı bilhassa tezyînatla Helenistik sanatla Sasanî sanatıdır²⁵.

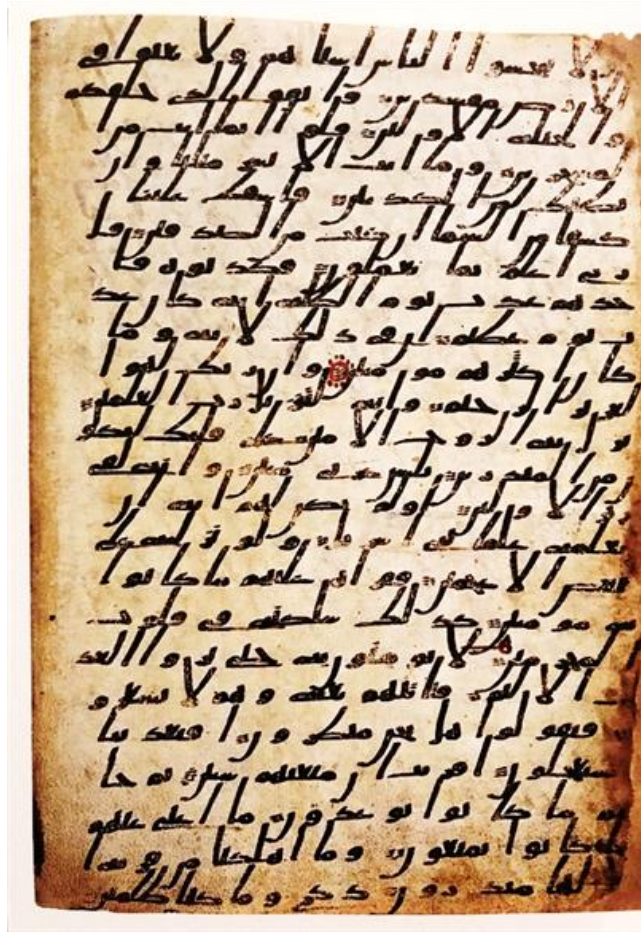
²¹ Taşkale, Kur'ân-ı Kerîm'de Açan Çiçekler, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, s.538.

²² Tayyar Altıkulaç , a.g.e. s. 30-31.

²³ Nazan Ölçer, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, yy. Akbank, 2002, s.29.

²⁴ Nazan Ölçer, a.g. e. s.31.

²⁵ Suut Kemal Yetkin, İslâm Sanatı Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1954 s.56.

Resim 3 Emevîler'in son dönemine ait olduğu tahmin edilen mushaftan bir sayfa, British Library, Or.nr.2165²⁶.

Emevî sanatının temeli mimarî ve mimarî tezyînat olup, kullanma amacıyla yapılmış eserlerin üzerinde dahi bu unsurlar görülmektedir²⁷.

Kûfi hatla yazılmış erken dönem Kur'ân-ı Kerîm süslemelere özellikle sûre başlarını, âyet sonlarını, beş ve on âyet sonunu belirtmek ve okumayı kolaylaştırmak amacıyla başlanmıştır²⁸. Bu ilk nüshalarda duraklar âyet numaralarının işaret edildiği noktalar ve sûre başları basit ve sade bir biçimde tezyîn edilirken ilk iki veya sonraki iki yaprakları altın, yeşil, kırmızı ile renklendirilmiş dâireler, iç içe geçmiş kareler, geçme bantlar, noktalardan oluşan bezemelerdir²⁹.

²⁶ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, s.103

²⁷ A.Engin Beksaç," Emeviler", TDV-DİA, c.11, s.106-107.

²⁸ Nazan Ölçer, a.g. e. s.44

²⁹ Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", Hat ve Tezhip Sanatı, s. 243.

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Şam Evrakları Bölümü'ne kayıtlı olan Şam Emevîye Camii'nden getirilen ve yaklaşık iki yüz elli binin üzerinde Emevîler dönemine ait kûfi hatlı Erken İslâm dönemi Kur'ân-ı Kerîm sayfaları koleksiyondaki parşömen yapraklı nüshalar şekil olarak şimdiki mushafların aksine yatay olarak yazılmıştır³⁰.

Emevî döneminde Kur'ân-ı Kerîm yazısının sistemli olarak geliştirilmesi, sanat açısından güzelleştirilmesi ve belirgin bir mahiyet kazanmasıyla birlikte ilk tezyînat örneklerini Geç Emevî, Erken Abbâsî döneminde 8.yüzyıl ve 10. yüzyıl arasında istinsah edilen Kur'ân-ı Kerîm'lerin nüshalarında görülür. Abbâsî sanatının tezyînatı ile İslâm sanatının kendine has üslûbu ortaya çıkmıştır³¹.

Resim 4 8. 9. yüzyıl Mushaf- 1 Şerif, kûfi hatlıyla ceylan derisi üzerine Tevbe sûresinin ilk âyetleri, İÜ.NEK, AY, nr. 6803³².

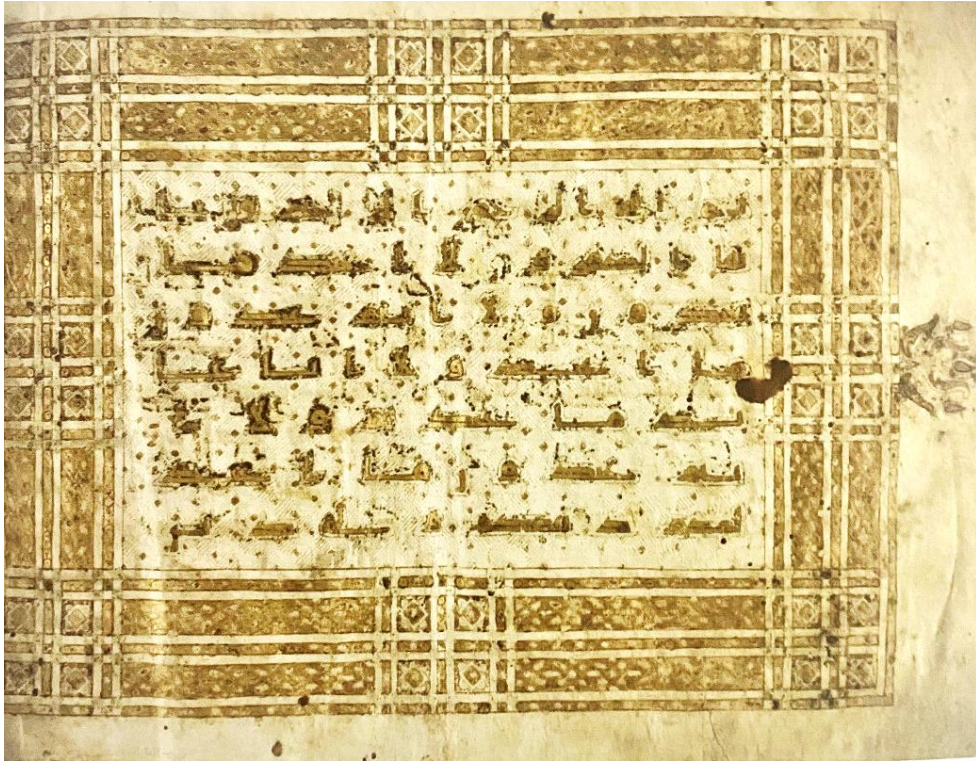
³⁰ Şahin, “Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’ndeki Örnekleriyle Tarihsel Süreç İçerisinde Hat Sanatı”, 1400. Yılında Kur’ân- Kerîm, s. 16.

³¹ Yetkin, “Abbâsîler”, TDV-DİA I, 49.

³² TDV İslâm Ansiklopedisi.

Abbâsî sanatının süsleme motifleri çeşitli unsurların özümsemesiyle şekil bulmuş, yeni malzeme ve tekniklerin uygulanmasıyla da İslâm sanatının kendine has üslûbu ortaya çıkmıştır³³. Abbâsî halifesi Harun Reşit zamanında Bağdât'ta 794-95 yılları arasında ilk kâğıt imalathanesi kurulmuştur³⁴.

9.ve 10. yüzyıldan itibaren padişahlar ve sarayın ileri gelenleri kendi adlarına yaptırdıkları camilere veya medreselere bir tür itibar göstergesi olarak cüzler halinde veya tek cilt olarak sayfaları tezhiplerle süslü ünlü kâtiplere yazdırılan üzeri bezemeli deriyle kaplanmış mushaflar vakfetmişlerdir³⁵. Bu yüzyıllarda istinsah edilen ve Yemen'de, San'a, Tunus'ta Kayrevanulu Camii'lerinde ortaya çıkarılan mushaflardan anlaşıldığı gibi sayfaları tezhipte bezeme geleneğinin bu kutsal kitaplarla başladığı söylenebilir³⁶.

Resim 5 9. 10. yüzyıl Abbâsî Dönemi Kur'ân-ı Kerîm, TSMK, YY. 753, 260 b³⁷.

³³ Şerare Yetkin, "Abbâsîler", DİA, TDV İstanbul 1988, c.1, s.49.

³⁴ Jonathan Bloom, trc. Zülal Kılıç, Kâğıda İşlenen Uygarlık, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003 s.75.

³⁵ Zeren Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", Osmanlı Uygarlığı, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2003, s.866.

³⁶ Zeren Tanındı, a.g.m. s.865.

³⁷ Zeren Tanındı, Hat ve Tezhip Sanatı, s. 244.

10. yüzyıla tarihlenen bir mushafın tezhibinde, âyet sonlarında üçgen oluşturan altı dâire ile belli edilmiştir. Döneme ait duraklar, genellikle dâire şeklinde sürülmüş altının kahverengi mürekkep ile tahrirlenmesi yapılmıştır³⁸.

İlk dönemden beri yatay olarak görülen mushaflar Abbâsî döneminde değişime uğrayarak günümüzdeki biçiminde dikey halini almıştır³⁹. Hattat ve müzehhib olan dönemin üstatlarından İbnü'l Bevvâb'ın altmış dört mushaf yazdığı bilinmektedir. 1001 yılında Bağdât'ta istinsah edilen ve günümüze kadar ulaşan Dublin Chester Beatty Library 1431'de bulunan mushafın süsleme özelliklerine bakıldığında âyet sonlarının mavi renkli üç nokta ile belirtilmiş, her beş âyette bir beş rakamının ebced karşılığı olan he harfini temsil eden damla şekli görülmektedir⁴⁰.

Resim 6 Abbasî dönemi, 10.yüzyıl, cüz, TIEM 541.

³⁸ Nazan Ölçer, TIEM yy, Akbank 2002 s.46.

³⁹ Muhittin Serin, DİA, s.252.

⁴⁰ Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019s. 58.

⁴¹ 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerim, s. 203.

11. yüzyıldan itibaren doğudan batıya göç ederek gelen Selçuklu Türkleri Orta Asya ve İran topraklarında yüzyıllardan beri süregelen sanat geleneklerini, süsleme unsurlarını, batıya doğru taşımışlar, bunları yeni bir sentezden geçirerek mushaf süslemelerinde de kullanmışlardır⁴².

Ortaçağ İslâm Dünya'sının sanat merkezlerinde hazırlanan kitaplarda, geleneği kurulan bir tezhip tasarım yolu izlenmiştir. Bu tezhipli mushaf örneklerinde, ilk sayfada sınırları belirli kare veya dikdörtgen alan sıvama levha tezhiptir⁴³.

11. yüzyılda büyük Selçuklu mushaflarında parşömen yerine kâğıt kullanılmaya başlanmış ancak parşömen de terk edilmemiştir⁴⁴.

Resim 7 Mushaf, serlevha sayfası, (1309), Mevlânâ Müzesi, nr. 12⁴⁵.

⁴²Nazan Ölçer, a.g.e. s.80.

⁴³Zeren Tanındı, 1278 Tarihli En Eski Mesnevi'nin Tezhipleri, Kültür ve Sanat, sy.8, Ankara İş Bankası Yayınları, 1990, s.20.

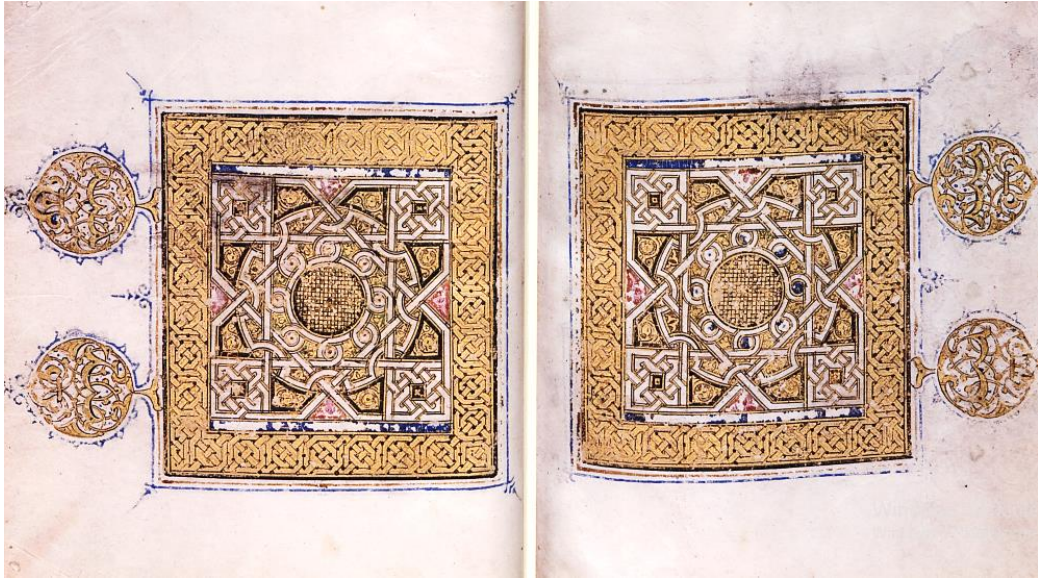
⁴⁴Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", Hat ve Tezhip Sanatı, s.245.

⁴⁵Ali Fuat Baysal, Mushaf Tezyinatının Tarih İçindeki Gelişimi, s. 378.

Mushaf tezhibinde daha çok geometrik formlar, altıgenler, sekiz köşeli, dört köşeli yıldızlar, düğümlü geçmeler kullanılmıştır ve süslemedeki geometrik düzenin yanı sıra bitkisel motifler, rûmîler, münhanîlerde görülmektedir⁴⁶.

Mushafların pek çoğu genel olarak muhakkak–reyhânî hatla yazılmakla birlikte Mevlânâ Müzesi envanterinde bulunan Abdullah-i Hicâzî'ye ait mushafta olduğu gibi sülüs hatla nesih hattın birlikte kullanılması, sülüs yazının altın ile yazılması ve bu sülüs hattın kenarlarının siyah mürekkeple tahrir çekilmesi, Selçukluların kitap tezyînatının bir geleneğidir⁴⁷.

12. yüzyılda Kuzey Afrika ve Endülüs Emevî devletinde hazırlanmış mushaflar, mağribi hatla ve kahverengi mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Mushaf başlangıç ve bitiş sayfalarında geometrik tasarımlı tezhipler görülür. Bu dönemde görülen ortada bulunan dâireden çıkan, yuvarlak geçmeler yaparak ilerleyen ve kırık çizgilerle kenar suyuna kadar gelen sıvama tezhipli sayfalardır. Geometrik yapının yanında rûmî motifi bol altın ile birlikte siyah, pembe ve mavi kullanılmıştır⁴⁸.

Resim 8 Mushaf, Kuzey Afrika, TİEM 536.

⁴⁶ Zübeyde Özsayiner, Tezhipli Kur'ân-ı Kerîm'ler, s.14.

⁴⁷ Fevzi Günüş, Ahmed b. Abdullah- i Hicâzî ve Mevlânâ Müzesi'ndeki Kur'ân-ı Kerîm'i, Vakıf ve Kültür, Ankara 1999,sy.5, s.54.

⁴⁸ Nazan Ölçer, a.g.e. s.87.

14. yüzyıl İlhanlı Dönemi tezhibinde, tasarım ve motifler genel olarak Büyük Selçuklu tezhip sanatının devamıdır. Büyük boyuttaki zengin bezemeli örnekler vardır ve 14. yüzyıl boyunca da Memlûk sanatçıları tarafından üretilmiştir⁴⁹.

14. yüzyılın başında Bağdât sultanı Olcaytu'nun himayesinde bulunan Muhammed bin Aybek bin Abdullah adlı sanatkâr tarafından tezhiplenen mushaf, İlhanlı tezhip özelliklerini gösteren bir eserdir. Zahriye sayfaları, çift dikdörtgen şeklinde temiz bir işçilikle hazırlanmış ,zengin ve birbirinden farklı geometrik desenler uygulanmıştır⁵⁰.

Resim 9 İlhanlı, Bağdât, Kur'ân-ı Kerîm cüzü, (1305), TSMK.EH. 249, Müzehhib: Muhammed B. Aybak⁵¹.

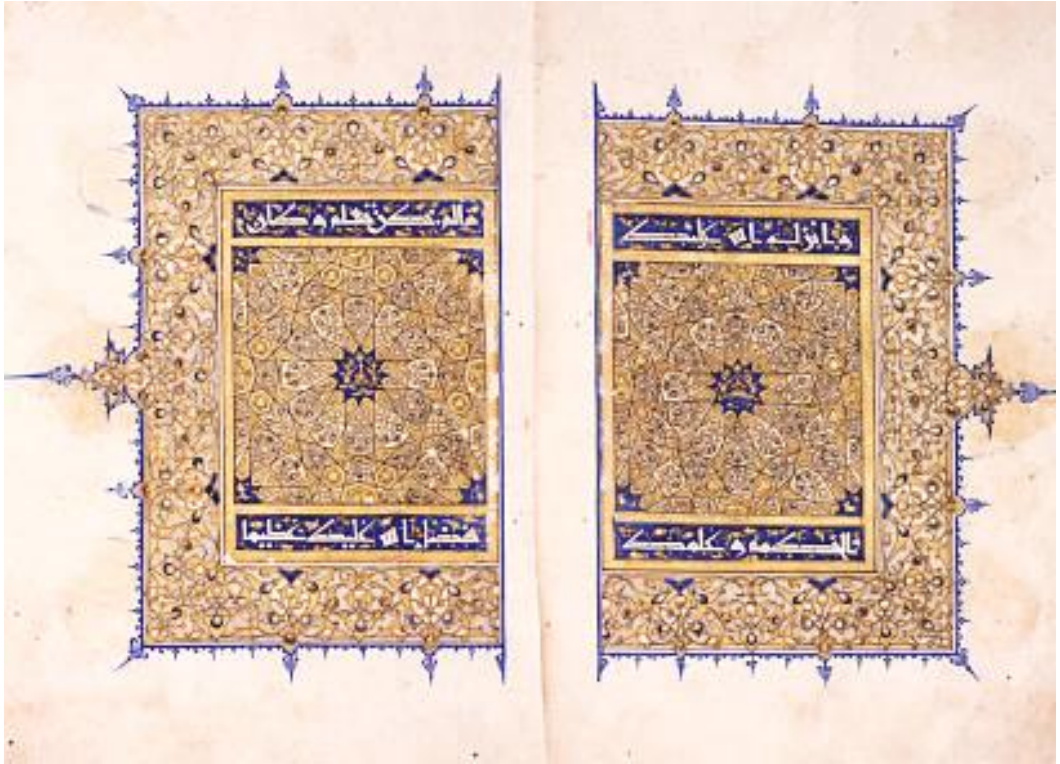
⁴⁹ Zeren Tanındı, "Kur'ân-ı Kerîm Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm, s. 97.

⁵⁰ Çiçek Derman, "Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatçılar", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.67.

⁵¹ Zeren Tanındı, Hat ve Tezhip Sanatı, s.250.

Resim 10 İlhanlı dönemi, (1310-11), cüz, TIEM 541⁵².

Resim 11 Memlûk dönemi, (1313-14), TIEM 450.

⁵² 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm, s.242-243.

Memlûk mushafları, altınla yazılmış harflerin etrafı siyah mürekkeple, siyah mürekkeple yazılmış harflerin etrafında altınla tahrirlenmiştir⁵³. Mushaflarda, tam sayfa zahriye, serlevha, sûre başı, mushaf gülleri, hâtime sayfası mevcuttur. Desen tasarımında dikkat çeken geometrik paftalar, kalınlıkları farklı ara suları ve zencerekler görülür. Bunun yanı sıra hatâyî grubu motifler ve rûmîlerin içi gonca benzeri tonlamalar yapılmıştır⁵⁴.

Memlûk kitap sanatçıları 13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar geçen zaman içinde zengin süslemeli mushaf örnekleri yapmışlardır⁵⁵.

İlhanlı ve Memlûk dönemlerinde yazılmış abîdevî mushaflar gibi Timur döneminde de büyük mushaflar yazılmıştır. Timur'un Semerkant/Özbekistan'da yaptırdığı devasa ölçülerdeki Bibi Hanım Camii (1399-1404) için yaptırdığı mushafın sayfalarının 2,2x1,55 metrenin üzerinde tam Bağdâdî tabakadan sekiz kat daha büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Celî muhakkak hattıyla yedi satır yazılmıştır⁵⁶.

Müzehipler tasarladıkları serlevha ve unvân tezhiplerinde altın, bedahşi lacivert, pembe, limon küfü yeşil, mavi, siyah, kırmızı ve yeşil renkleri kullanmışlardır⁵⁷.

Şîraz'ın kitap sanatlarının merkezi olmasının haricinde, Tebrîz, Herat, Kazvîn, İsfahan, Horasan bölgesinde Meşhed, Sebzevar, Tun, Asterabad ve Baherz, kitap sanatlarının en güzel örneklerinin görüldüğü bölgeler olmuştur⁵⁸.

Herat menşeli Kur'ân-ı Kerîm nüshaları serlevha, Fâtîha ve Bakara sûreleri ile başlamaktadır. Bazı örneklerde bu sûrelerden önceki sayfada , zahriye sayfasında yer alan tezhipli şemselerin salbekleri içine âyetler, bazı nüshaların sonuna da Esmâ-ül Hüsnâ yazılıdır⁵⁹.

⁵³ Muhittin Serin, "Mushaf", TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 252.

⁵⁴ Ayşe Tanrıver, Türk Tezhip Sanatında XIV. ve XVI. Yüzyıl Mushaf Gülleri, s. 44.

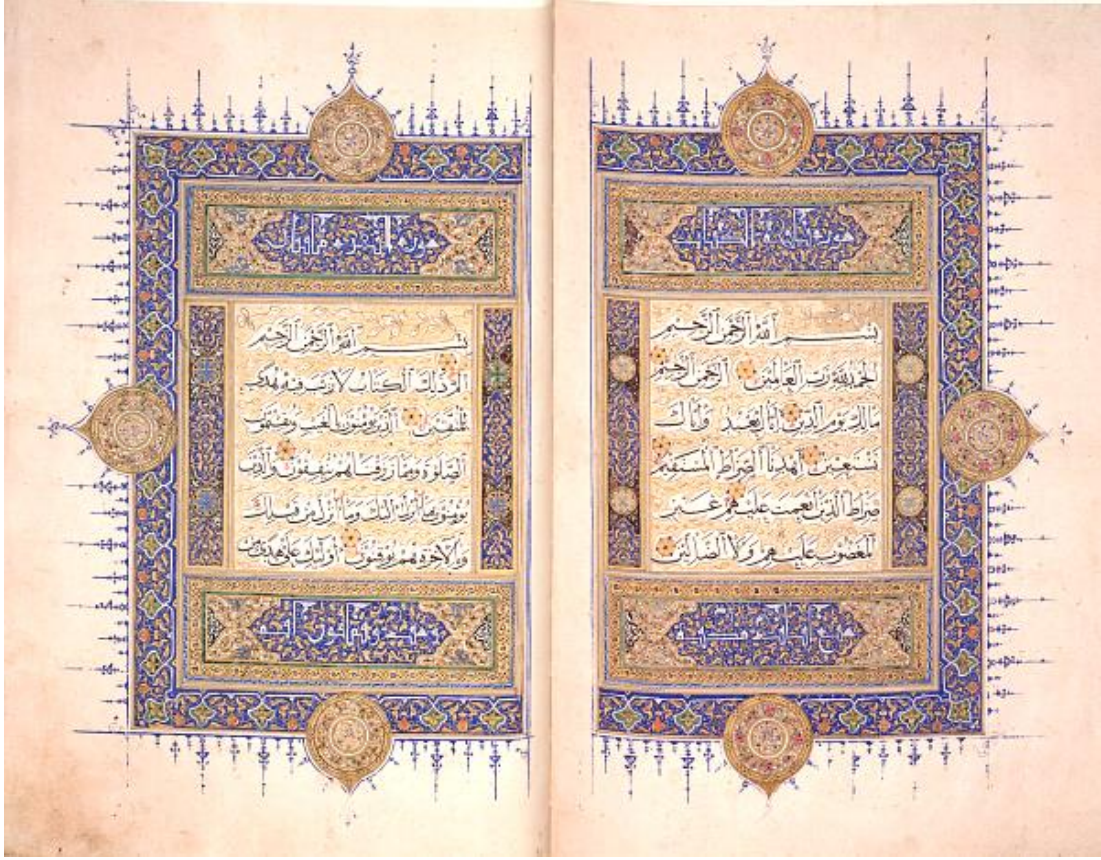
⁵⁵ Zeren Tanındı, a.g.e. s. 98.

⁵⁶ Jonathan m. Bloom, a.g.e. s.98.

⁵⁷ Şehnaz Özcan, Timur Devri Herat Tezhip Ekolü Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, s. 405.

⁵⁸ Zeren Tanındı, "Kur'ân-ı Kerîm Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm, s. 104.

⁵⁹ Zeren Tanındı, a.g.e., s. 106.

Resim 12 Timurlu dönemi, Şiraz, (1430-40), TİEM 485⁶⁰.

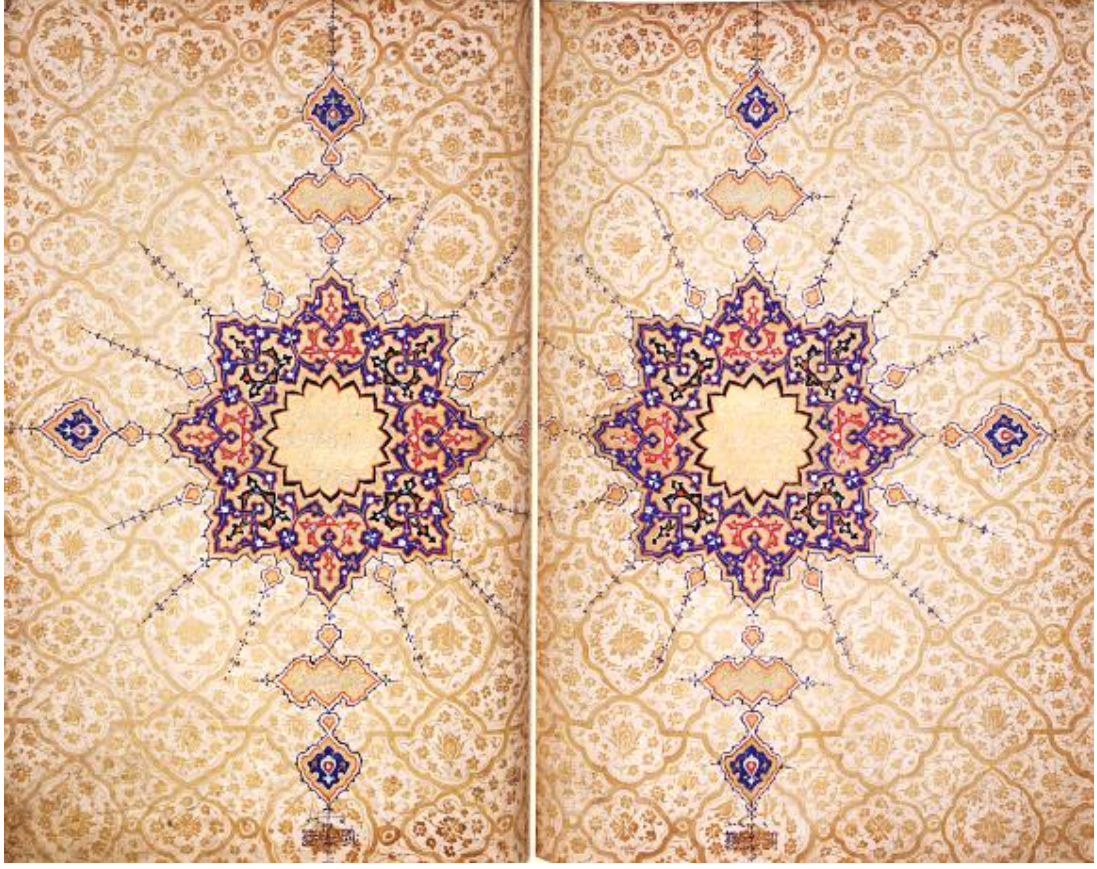
Safevîler'de sanatçılar sarayın himayesinde kendi üslûp ve özelliklerini ortaya koyarak güzel eserler ortaya çıkarmışlardır. Tezhipli alanlar sadece mushafın başı ve sonu ile sınırlı kalmamış ara sayfalarada tezhip yapılmıştır. Yâsîn sûresinin tezhiplenmesi ve mushafın sonuna Farsça falnâmenin eklenmesi de bu dönemin özelliklerindedir⁶¹.

16. yüzyılda Safevîler'in müzehhiplerinden Hasan el Bağdâdî'dir. Şah Mahmud'un yazdığı ve onun tezhiplendiği mushaf (TSMK, Hırka-i saâdet, nr.25) döneminin sanat üslûbunu göstermektedir⁶².

⁶⁰ 1400.Yılında Kur'ân-ı Kerim S. 274-275.

⁶¹ Seraceddin Şahin, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Örnekleriyle Tarihsel Süreç İçerisinde Hat Sanatı", 1400.Yılında Kur'ân- Kerim, s. 24.

⁶² Çiçek Derman," Tezhip Santında Üslûplar ve Sanatçılar", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.67.

Resim 13 Safevî dönemi, Herat, (1576), TİEM 211⁶³.

Beylikler döneminde, Anadolu Selçuklu sanatının izleri görülür. Geometrik zencerekler ile birlikte rûmî motifi hakim olduğu görülmüştür. Bitkisel kökenli motiflerle birlikte ağırlıklı olarak geometrik ve rûmî motifleridir. Lacivert, kırmızı, yeşil, nadiren siyah, beyaz, pembe, mavi, eflatun, açık-koyu kahverengi, sarı turkuaz gibi renkler de kullanılmıştır. 14. yüzyılda özellikle Konya’da üretilen yazmalar, son derece göz alıcı ihtişamlı, yalın bir güzelliği olan tezhiplere sahiptirler⁶⁴.

Anadolu beylikleri içinde Karamanlı beylerinden Halil bin Mahmud için 1314-1315 yılında, kâtip İsmâil bin Yûsuf tarafından Konya’da yazılan ve Yâ’kûb bin Gâzi El- Konevî tarafından tezhiplenen bir mushaf, Karamanlı sarayına mensup olduğu

⁶³ 1400.Yılında Kur’ân-ı Kerim, s.308-309.

⁶⁴ Şeyda Algaç, “Anadolu Selçukluları Ve Beylikleri Dönemi Tezhipleri”, Doktora Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2000 s.12.

söylenbilir⁶⁵. KMM nr.'de bulunan eserin tezhibi, ilk ve son sayfalar, metne yer vermeksizin altın ağırlıkta enli bordürü ince geçme ara suları ile orta kısmı içleri hatâyî grubu ve rûmî motifinin kullanıldığı birbirini kesen dilimli dâirelerden oluşmaktadır.

İlk sûrelerin bulunduğu serlevha sayfası, çerçeve şeklinde ve tam sayfa tezhipli olup, diğerleri başlık biçimindedir. Ketebe sayfası dilimli madalyon içine yazılmış, madalyonun köşeleri, alt ve üstündeki dikdörtgen paftalar, kesişen dâireler ve küçük kare biçiminde tezhiplenmiştir⁶⁶.

Resim 14 Mushaf, Akkoyunlu Türkmen dönemi, Şiraz, (1480), TiEM 509⁶⁷.

Osmanlı sanatının kökleri Selçuklular'a, Orta Asya ve Uzak Doğu'ya kadar uzanmaktadır. Yönetim şekli merkezi olan Osmanlı devleti her türlü denetimi,

⁶⁵ Şeyda Algaç, a.g.e. s.203.

⁶⁶ Zeren Tanındı, Tezhip Sanatı, Başlangıcından Bugüne Türk Tezhip Sanatı, Ankara İş Bankası Yayınları, 1993, s.401.

⁶⁷ 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, s. 280-281.

gelişmeyi girişimi merkezden idare etmiş, böylelikle Osmanlı devleti sınırları içinde fazla değişken olmayan bir sanat tarzı ortaya çıkmıştır. Bursa ve Edirne’de şekillenen 15. yüzyıldan itibaren de İstanbul’a yerleşen saray, Osmanlı sanatının biçimlenmesinde en büyük rolü üstlenmiştir⁶⁸.

Osmanlı dönemi tezhip örneklerinin tarihi bilinen ilk örneği Bursa İK. Orhan 1196’da kayıtlı olan, Ahmed-i Dâî’nin kendi hattıyla 1413-14 yılında istinsah ettiği dîvânının ilk iki sayfasında görülür. Burada küçük oval şemse ve dar başlıkta mavi ve siyah renkte zemine altın rûmîlerden oluşan motiflerle sade bir tasarım yapılmıştır. Ayrıca TSMK, Revan nr. 1726’da bulunan ve Sultan 2. Murad’a hediye edilen müzik hakkında bir kitabın zengin tasarımlı tezhibi vardır ve temellük kitabesinin bulunduğu çift zahriye tezhibi birbirinden farklı tasarlanmış 13. ve 14. yüzyıldaki örneklerden farklılık göstermiştir⁶⁹.

Osmanlı döneminde sultanlar sadece sanatı desteklemekle kalmamış, aynı zamanda kendileri de sanat dallarıyla ilgilenmişlerdir. Fâtih Sultan Mehmet devrinde güzel sanatların her bölümünün saray çevresinden aydın kişilerin arasına kadar yayılması için bütün imkânlarını kullanmış kendisi de şair olarak Avnî mahlası ile şiirler yazmıştır⁷⁰. Fâtih Sultan Mehmed’in hususi kütüphâneleri haricinde İstanbul’da kurulan kütüphânelerin sayısı 12 adettir⁷¹.

Fatih Sultan Mehmet tarafından vakfedilen hattat Mes’ûd b. Maksûd es-Sultânî’nin yazmış olduğu 1462 tarihli mushaf, Süleymaniye YEK, Fatih 10’da kayıtlıdır (bkz. R. 11). Mushafta, sayfa kenarlarında ve satır aralarında ve hâşiye kısımlarında rik’a hattıyla yazılmış notlar vardır. Âharlı iki renk doğu kâğıdı üzerine altın, kırmızı mürekkep rengiyle muhakkak hattıyla yazılmıştır. mushafın sûre başları tahririli altın ile yazılmıştır.

⁶⁸ Süleyman Kırımtayf, “Osmanlı Sarayı ve Sanatçılar Semra Ögel’e Armağan,” Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları, Ege Yayınları, İstanbul 2000, s.53.

⁶⁹ Zeren Tanındı yay. Hız. Halil İnalçık, Günsel Renda, “Kitap ve Tezhibi,” Osmanlı Uygarlığı, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, c.2, s.872.

⁷⁰ Ayşe Tanrıver, Türk Tezhip Sanatında XIV. ve XVI. Yüzyıl Mushaf Gülleri, s.62.

⁷¹ Süheyl Ünver, “Fâtih’in Hususî Kütüphâneleri”, Yeni Tarih Dünyası, Özel Sayı 1, İstanbul, yay. Niyazi Ahmet Banoğlu, ty. s.12.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra kitap sanatlarının gelişebilmesi için saray nakkaşhânesini kurdu muştur. Önce eski sarayda (Bâyezîd meydanında), sonra da yeni saray olan Topkapı Sarayı'nda kurulan nakkaşhânenin başına Baba Nakkaş isimli bir nakkaşı getirmiştir⁷².

Baba Nakkaş ekolünün bütün özellikleri Fâtih Albümünde görülmektedir. 134 resimden oluşan bu albüm İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde F, nr.1423'te bulunmaktadır. Baba Nakkaş üslûbu genel olarak kestane, siyah ve mavi renkli zeminde açık kestane, küçük ve iki dilimli çiçekler, beyaz helezon üzerine yerleştirilmiş iri rûmîler, iri hatâyîler, yapraklarından oluşan bezemelerle yapılan tezhiplerdir⁷³.

Fâtih döneminde de görülen tezhipli eserlerde, sayfa düzeni dikey formatta dikdörtgendir. Zahriye sayfasının orta kısmında genellikle mekik, bazen de dâire formlu etrafında kısa tığlar bulunan şemseler yer alır. Yazı zemininde dolanan helezon üzerindeki hurdeli rûmîler henüz gelişmemiştir.

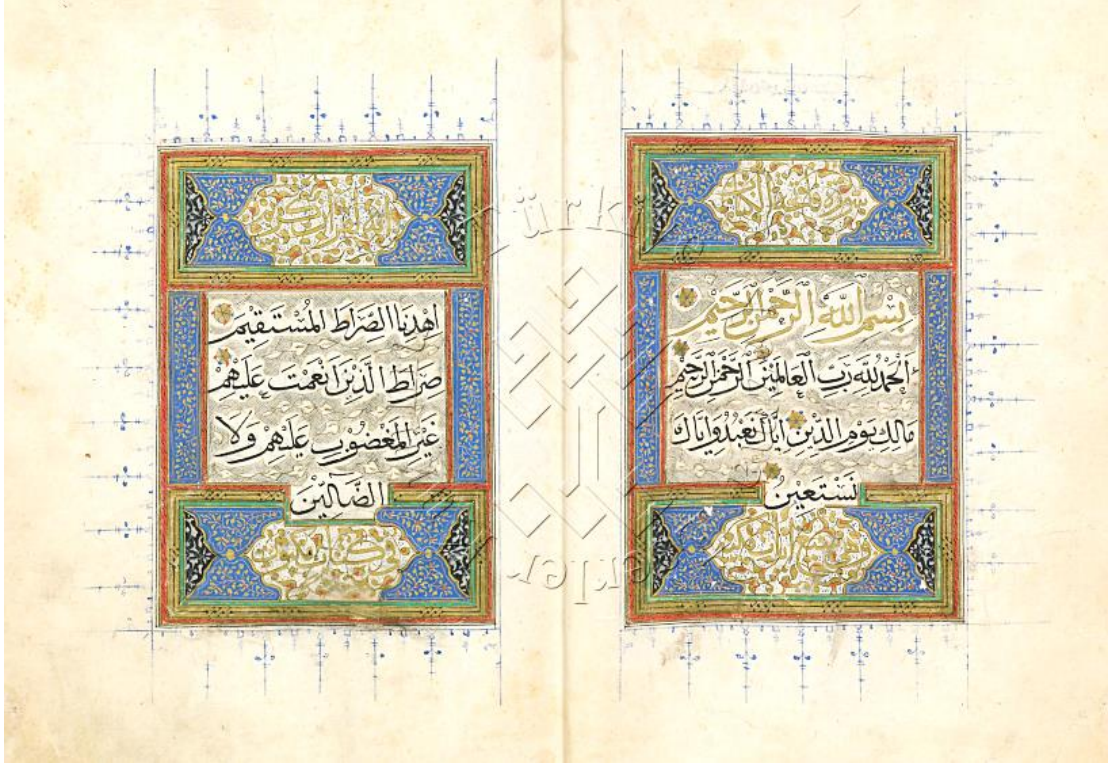
Altın bu dönemde parlak ve mat olarak kullanılmakta zeminde kullanılan mavi renk, klasik dönemde kullanılan bedahşi, laciverdine göre daha soğuk kobalt mavisidir. Koyu zeminde kullanılan üç nokta dönem özelliklerindedir⁷⁴.

⁷² Süheyl Ünver, Fâtih Devri Saray Nakkaşhânesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları, İÜ. Milli Kültür Eserleri Tesisi, İstanbul 1958, S.8.

⁷³ Zeren Tanındı a.g.m. s.876-877.

⁷⁴ Ayşe Tanrıver, a.g.t, s.68.

Resim 15 Mushaf, (1462) serlevha, Süleymaniye YEK, Fatih 10⁷⁵.

2. Bâyezîd Amasya'da şehzadelik yıllarında oldukça yetenekli olduğu hat sanatı konusunda, Şeyh Hamdullah'tan ders almıştır⁷⁶. 2. Bâyezîd tahta geçtikten sonra hocası Şeyh Hamdullah'ı İstanbul'a davet etmiş mushaf yazması için harem dâiresi civarında ve Edirne sarayında bir meşkhâne tahsis ettirmiştir. Bundan sonra Şeyh Hamdullah eserlerine Kâtibü's Sultan Bâyezîd Han diye imza atmıştır⁷⁷.

2. Bâyezîd döneminde bilhassa mushaf tezhibi ön plâna çıkmıştır. Amasya'da 1436-37 tarihinde doğan Şeyh Hamdullah'ın hat sanatında büyük aşama kaydetmesinde kendisi ve talebelerinin nesih hattı ile yazdıkları çok sayıda mushafın payı büyüktür. 2. Bâyezîd nakkaşhânesinin en güzel tezhip örnekleri Şeyh Hamdullah mushaflarında toplanmıştır⁷⁸.

⁷⁵ Fâtih Sultan Mehmed tarafından vakfedilen mushaf, Hattat: Mes'ûd b. Maksûd es-Sultânî.

⁷⁶ Şerafettin Turan, "Bâyezîd II," DİA c.5, TDV, İstanbul 1992, s.234-235.

⁷⁷ Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah Efendi, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s.36.

⁷⁸ Banu Mahir, "II. Bâyezîd Dönemi Nakkaşhânesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", Türkiyemiz yıl 20 sy.60, Akbank İstanbul 1990, s.4.

Yurt içi ve yurt dışındaki müze ve kütüphanelerde ayrıca hususi koleksiyonlarda Şeyh Hamdullah'a ait 30 mushaf, 50 En'âm-ı Şerîf ve cüz, 121 murakka' ve kıt'a, 8 ilmi eser 6 dua mecmuası bulunmuştur⁷⁹.

Bâyezîd dönemi tezhip sanatçıları ile ilgili en sağlam bilgi, Ehl-i Hiref defterinde yazılıdır. Bu döneme ait bilgilerin yazılı olduğu en erken tarihli Ehl-i Hiref defteri 1526 tarihlidir⁸⁰. Aynı zamanda tezhipli mushaflarda adı geçen Hasan bin Abdullah , Şeyh Hamdullah tarafından yazılan yada ona atfedilen iki adet mushafın tezhibini yapmıştır⁸¹ (bkz. Resim 18).

Geleneğin taşıyıcısı olmakla beraber, ilk bakışta belli olmayan geometrik düzenli levha tezhiplerinin en etkileyici yönü, müzehhibin kullandığı renklerdir. Bedahşi laciverdinin daha fazla altının daha az kullanıldığı tezhipler vardır. Pembe, açık mavi, beyaz, az kırmızı denge ve zariflik timsalidir⁸².

Dönemin müzehhibi olan ve İbn'ül Arab adıyla tanınan Fazlullah bin Arab tarafından yapılan TSMK, EH, nr. 320, 321'de bulunan eserlerin ilk iki sûresinin satıraralarının çiçekli tasarımında gelenekselliği benimserken, çok kollu yıldız etrafında sonsuza giden kare biçimler oluşturarak yenilik yapmıştır⁸³.

Bâyezîd döneminde tezhip sanatında ki gelişmeler klasik döneme geçiş niteliğinde olmuş motif ve kompozisyonlar incelmış ve zenginleşmiştir. Saz yolu yapraklarını anımsatan yapraklar ve bulut⁸⁴ motifleri Şeyh Hamdullah'a ait mushaflarda görülmektedir.

⁷⁹ Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah, Kubbealtı Akademi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1992, s.79.

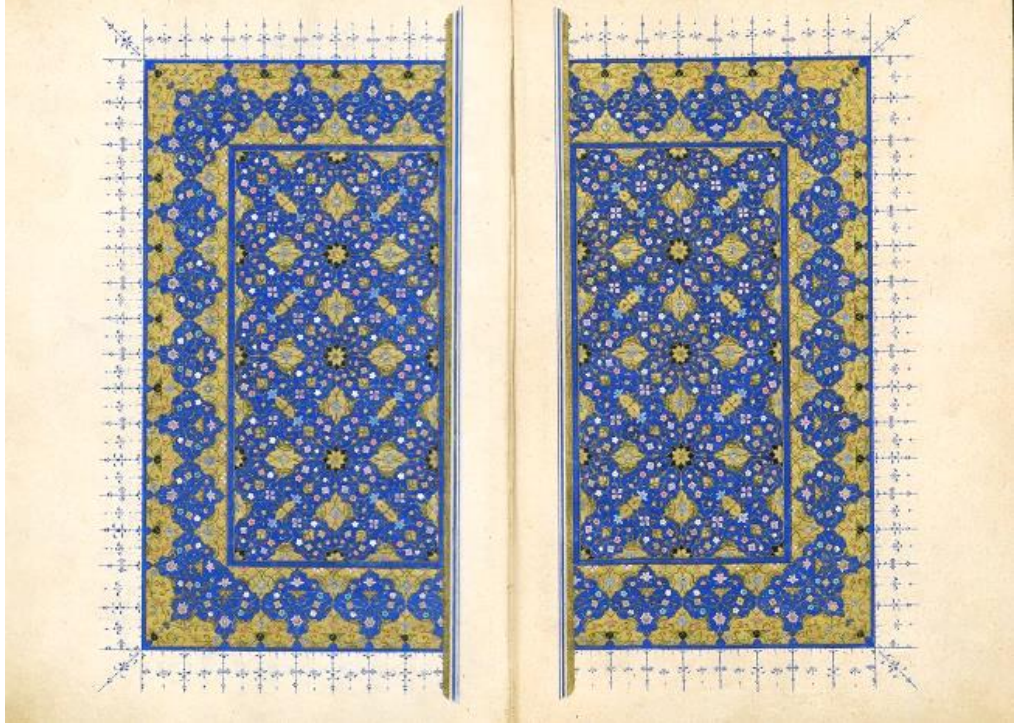
⁸⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref Defterleri", Belgeler, TTK, Ankara 1986, C.11, sy.15, s.23.

⁸¹ Banu Mahir, "II. Bâyezîd Dönemi Nakkaşhânesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", Türkiyemiz yıl 20 sy.60, Akbank İstanbul 1990, s.4.

⁸² Zeren Tanındı, "Osmanlı Sanatında Tezhip", Osmanlı, YTY, Ankara 1999, s.121.

⁸³ Zeren Tanındı, a.g.m. s.123.

⁸⁴ Banu Mahir, a.g.m. s. 8.

Resim 16 Zahriye sayfaları, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.

Resim 17 Serlevha sayfaları, Şeyh Hamdullah, İÜ-NEK, 6552.

Resim 18 Şeyh Hamdullah mushafı, sûre başları, İÜ.NEK, 6552.

Yavuz Sultan Selim'in Türk sanatına olan katkısı çaldıran muharebesinden galip geldikten sonra, bin kişilik sanatkâr ve tüccarı İstanbul'a getirmesi olmuştur⁸⁵. Yavuz Sultan Selim kitap sanatlarının doğudaki temsilcilerini Osmanlı sarayına gelmelerini sağlayarak, saray sanatının gelişmesine olanak sağlamıştır. Buldukları sınıfa göre bu sanatkârlar sarayda görevlendirilmiştir⁸⁶.

1517 yılında Halilullah ibn Mahmud Şah hattıyla altın muhakkak hatla istinsah edilen Kur'ân-ı Kerîm nüshasının tezhiplerini yapan müzehhip Muhammed ibn Ali el-Fakîh Behemmi'dir. Eserin sonunda yer alan tezhipli zahriye içine ketebe kaydı, aynı sayfanın dar pervâzının içine müzehhibin ismi yazılmıştır. Fâtiha, Felak, Nas sûreleri ve bakara sûresi de tezhiplidir. Mushafta 15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Baba Nakkaş çiçek üslûbunun takipçisi olduğu ancak onları sadeleştirerek kullandığı görülür. Sultan 1. Selim döneminden (1512-1520) günümüze gelen tek Kur'ân-ı Kerîm örneğidir⁸⁷.

⁸⁵ Yaşar Yücel-Ali Sevim, Fâtiha, Yavuz, Kanûnî, TTK, Ankara 1991, s.123.

⁸⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, , a.g.m. s. 23.

⁸⁷ Zeren Tanındı, "Kur'ân-ı Kerîm Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm. s.113.

Resim 19 Yavuz Sultan Selim döneminden (1517) tarihli bir mushaf serlevhası, TİEM 224⁸⁸.

Kanûnî döneminde sarayın desteğiyle Türk sanatı gelişmiş ve en üst düzeyde eserler yapılmıştır. Kanûnî döneminde her alanda olduğu gibi tezhip sanatının altın çağı olmuştur. Bu dönemde zahriye tezhibindeki biçimler, dörtgen, altıgen, sekizgen, tasarımlar şeklinde olup, desenlerin işçiliği artmış, ara pervâzlar çeşitlenmiş, tığların en güzel örnekleri görülmektedir. Hatâyî grubu, rûmî ve bulut motifleri birbirleriyle uyum içinde kullanılmış zer-ender-zer tekniğinin güzel örnekleri verilmiştir⁸⁹.

Dönemin sanatkârlarından Şah Kulu Osmanlı klasik dönem tezhip sanatına damgasını vurmuş ekol sahibi bir sanatkârdır⁹⁰. Şah Kulu Ağa Mir'in öğrencisi olup, Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta geçtiği 1520 yılında saray nakkaşhânesinin başına

⁸⁸ 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerim, s.376.

⁸⁹ Gülnur Duran, "Süleymaniye Kütüphânesindeki Türk Mushaflarında 16.yy. Serlevha Tezhipleri," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s.14.

⁹⁰ Banu Mahir, "Saray Nakkaşhânesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri", Topkapı Sarayı Yıllık, TSMM, İstanbul 1986, s.130.

getirilmiştir⁹¹. Şah kulunun tezhip sanatına saz yolu üslûbunu kazandırmıştır. 16. yüzyıl boyunca hemen hemen bütün sanat kollarında sevilerek uygulanmıştır.

Şah Kulu'ndan sonra sernakkaş olarak nakkaşhânenin başına geçen öğrencisi Kara Memi olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın "Muhibbî" mahlası ile yazdığı dîvânı müzehhip Kara Memi tarafından tezhip edilmiştir. Kendi üslûbunu sernakkaş olduğu dönemlerde ortaya koymuş, yarı üslûplaşmış çiçek motifleri ve bahar dalı kompozisyonlarından oluşan çiçekleri kısmen üslûba çekerek ustaca kullanmıştır⁹².

TSMK, EH, nr.49'daki Abdullah Sayrafiye 'ye ait mushafın yan kâğıdı üzerine 1555-56 tarihinde nakkaşı Kara Mehmed Çelebi tarafından yapıldığı yazmaktadır. Bu eserin tezhibinde, yarı üslûplaştırılmış çiçekler kullanılmakla birlikte açık ve koyu mavi rengi kullanarak yaptığı hatâyî düzenlemelerinde, beyne's-sütûr (satırlar arası) ve mushaf güllerinin tezhibinde yeni uygulamalar yapılmıştır⁹³.

Osmanlı döneminde 16.yüzyıla tarihlenen en büyük ebatta yapılan Ahmed Karahisârî Mushaf-ı Şerîf'idir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan bu mushaf (hırka-i saâdet, nr.5) 61.5x 42,5 cm ebadında, âharlı ve vassâleli⁹⁴ 299 varak olup ketebe kısmı boş bırakılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı Mushaf-ı Şerîf yazısı, tezhibi, kabı ve ebadı ile döneminin medeniyet seviyesini aksettiren en ünlü eseri olmaktadır⁹⁵.

Zahriye sayfasından sonra gelen serlevhada Fâtiha ve Bakara sûrelerinin ilk dört âyeti bir satır muhakkak, dört satır reyhanî ve bir satır muhakkak hatla yazılmıştır. Mushafın diğer sayfalarında da aklâm-ı sittenin karışık olarak kullanıldığı Yâkût tertibi diye bilinen her sayfada muhakkak, beş satır nesih, bir satır sülûs, beş satır nesih, son satırı muhakkak tertibi ile siyah mürekkep ile Yâkût hat üslûbunun en olgun

⁹¹ Banu Mahir, Tezhip Sanatı, Geleneksel Türk Sanatları, Hrz. Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s.375.

⁹² Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkarlarıyla Tezhip Sanatı", Osmanlı, YT, Ankara 1999 c.11, s.113.

⁹³ Zeren Tanındı, "13-14. Yüzyılda Yazılmış Kur'an'ların Kanûnî Döneminde Yenilenmesi", Topkapı Sarayı Yıllık 1, TSM Yayınları İstanbul 1986, s.141-15.

⁹⁴ Vassâl: Dağılmış yazma kitapların sayfalarındaki yıpranmış, yazılı kısımlarını çıkararak usulüne uygun başka bir kâğıtla birleştiren, tamir eden sanatkârdır.

⁹⁵ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2019, c.1, s.249.

şekliyle büyük bir ustalıkla yazılmıştır⁹⁶. Bu Kur'ân-ı Kerîm saray nakkaşhânesinde sernakkaşın yönlendirmesinde yapılmıştır. Mushafın zahriyesi, klasik üslûpla tezhip edilmiş ince işçilikle yapılan yuvarlak madalyon şeklindedir (bkz. Resim 19). Altın ve lacivertin öne çıktığı bezemelerde farklı tezhip renkleri de kullanılmıştır.

Fâtiha ve Bakara sûrelerinin ilk âyetlerinin yer aldığı serlevhada bütün sanat gücünü, aşkını, zevkini ve ruh inceliğini göstererek Allah kelâmına lâyık, bir sıvama tezhip⁹⁷ sergilemiştir⁹⁸. Toplamda 2360 karşılıklı gelen koltuğun deseni yer yer aynı olmakla birlikte farklı tasarım ve renklendirme ile yazı güzelliğini öne çıkarmıştır. Mushaf güllerinin renkleri değiştirilerek zenginleştirilmiştir. Mushafın hâtimesi karşılıklı İhlâs, Felak, ve Nas sûrelerinin bulunduğu iki sayfada klasik üslûpta saz yolu tezhip edilmiştir⁹⁹.

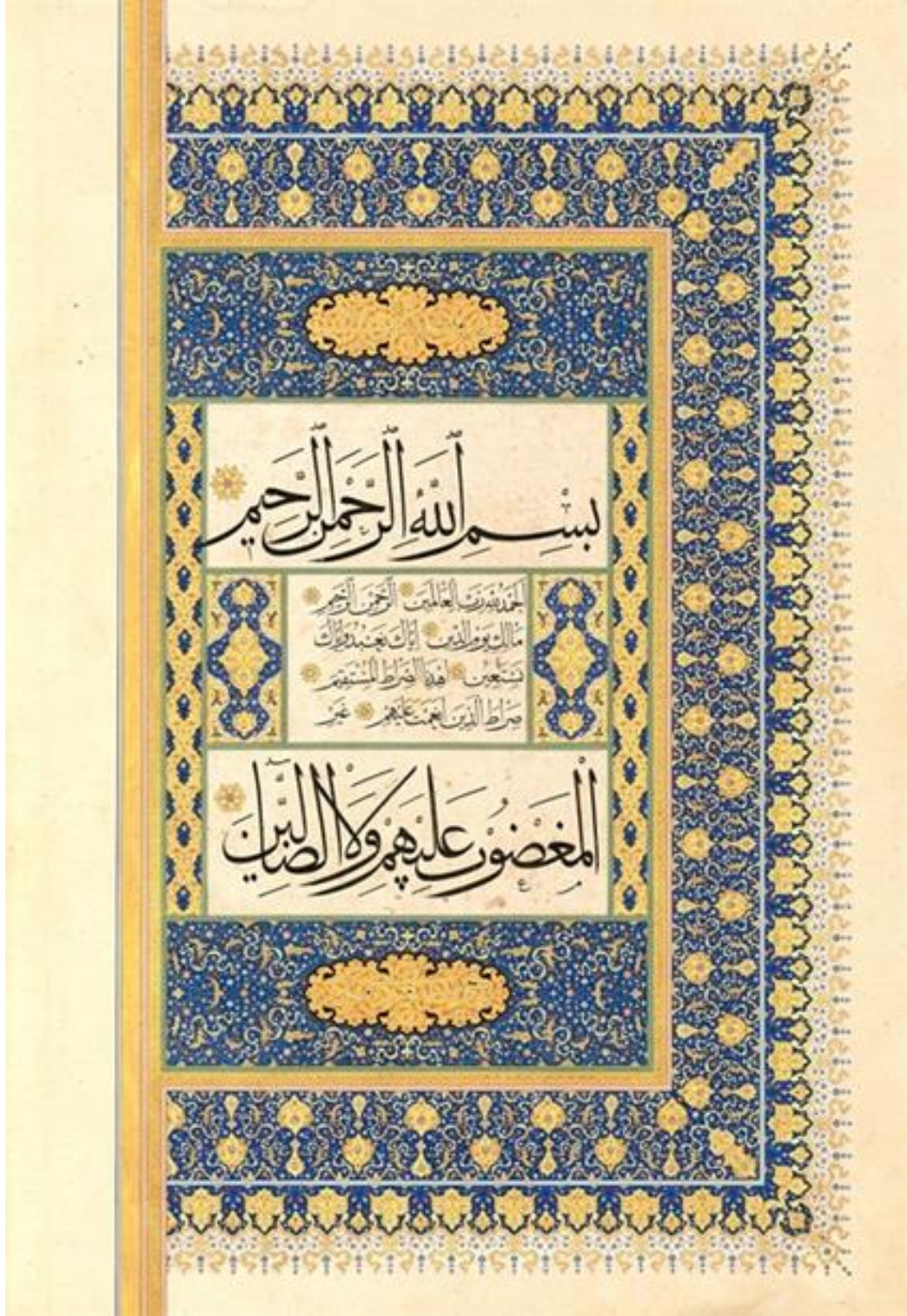
Resim 20 Osmanlı dönemi 16. yüzyılın ilk yarısı, Tiem 395.

⁹⁶ Muhittin Serin, a.g.e. c.1, s.249.

⁹⁷ Sıvama tezhip: Zemini tamamen kapatacak şekilde sürülen altın üzerine yapılan tezhiptir.

⁹⁸ Muhittin Serin, a.g.e. c.1, s.252.

⁹⁹ Muhittin Serin, a.g.e. c.1, s.252.

Resim 21 Kanûnî dönemi, Karahisârî mushafı, serlevha, TSMK.HS. nr.5¹⁰⁰.

¹⁰⁰ <https://www.kuveytturkozel.com.tr/hizmetlerimiz/kultur-sanat-hizmetleri/sanatlar/Mushaf-kitabetine-ve-tezyinatina-dair-bir-deneme>.

Resim 22 Mushaf, serlevha, (1617), TIEM, nr.403¹⁰¹.

17. yüzyılın ilk yarısı motif ve desenleri klasik tezhip kaidelerinin devam ettiği, nakkaşhâne geleneğinin korunduğu bir dönem olmuştur¹⁰². Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî ve sosyal alandaki gerileme nakkaşhâneye de yansımış batı tesirinin sanat eserlerine olan yansıması başlamıştır.

3. Ahmed zamanında 1718-1730 yılları arası Lâle Devri adı ile anılan çiçek merakı ve sevgisinin bezeme sanatına da etkileri görülmüştür¹⁰³. Bu yüzyılda müzehhip çiçek ressamı ve lake ustası Ali Üsküdârî, batı üslûbunu klasik Osmanlı içinde eriterek kullanmıştır¹⁰⁴.

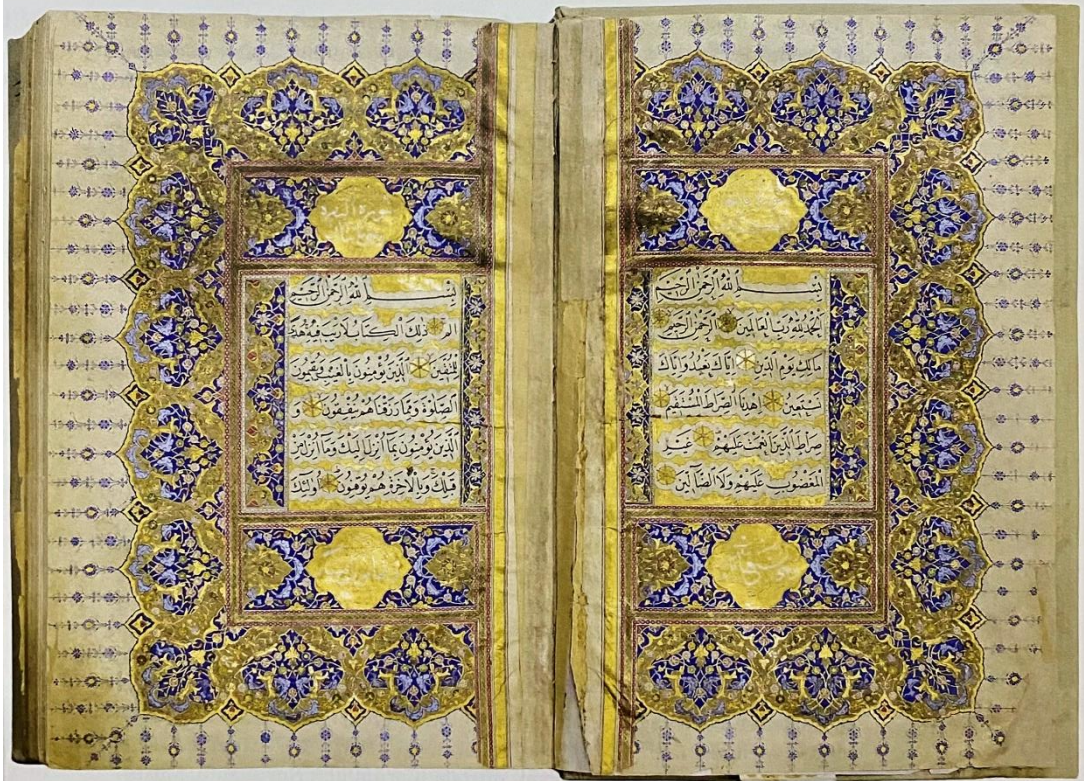
¹⁰¹ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, s. 277.

¹⁰² Çiçek Derman, a.g.m. s.113.

¹⁰³ Çiçek Derman, a.g.m. s.115.

¹⁰⁴ Gülnur Duran, 18.Yüzyıl Müzehhip, Çiçek Ressamı ve Lake Üstadı Ali Üsküdârî, Osmanlı, YTY, Ankara 1999, c.11, s.126.

18. yüzyılın sonlarından başlayarak 19. yüzyılın son döneminde de şükûfe tarzında natüralist çiçeklerin, çiçek sepetlerinin ve kurdelelerinin kullanılıp çok renkli uygulamaların yapıldığı lâle, sümbül ve gülün tercih edildiği özellikle serlevhalarda altının bolca kullanıldığı, çiçeklerin altın üzerine işlendiği bir üslûp etkili olmuştur¹⁰⁵.

Resim 23 Şekerzade (Mehmed Efendi)'nin 3. Ahmed'in isteği üzerine yazdığı mushaf,(1729),
Medine Melik Abülaziz Kütüphânesi, nr. 231¹⁰⁶.

18. yüzyılda sayfa ve kitap kabı tasarımlarında gelenek devam etmiş tezhip sanatında yeni üslûplar gelişmiştir. Gölge boyanan ve hacim kazanan buketler Kur'ân-ı Kerîm tezyînatında da uygulanmıştır. Müzehhiplerin Avrupa'nın barok ve rokoko kıvrımlarını tanımlarıyla birlikte tezhip üslûbunda 19. yüzyılda yenilikler oluşmuştur. Bu tezhip desenlerinde, içinde gölge boyanarak hacim kazanmış çiçekler olan vazolar, sepet ve saksılar, buketler, kurdelalar, perdeler, fiyonklar yapılmıştır. sayfa tasarımlarında çerçeveyle sınırlı, pervâzlı düzenlemeler genelde terk edilmiş,

¹⁰⁵ Faruk Taşkale, "Kur'ân- Kerîm'de Açan Çiçekler", M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, s. 538.

¹⁰⁶ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, s. 341.

bezemeler yazının etrafında belli kurallara göre serbestçe genişleyerek sayfa kenarlarına doğru yayılmıştır¹⁰⁷ (bkz. R. 24).

Resim 24 Mushaf, Osmanlı dönemi (1845), TİEM 477¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Zeren Tanındı, 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerim, s.116.

¹⁰⁸ 1400.yılında Kur'ân-ı Kerim, s. 442-443.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN-I KERÎM TEZYÎNATINDA TEZHİPLENEN ALANLAR

2.1. ZAHRIYE SAYFASI

Zahriye, Arapça'da zahr; sırt, arka kelimesinden gelmektedir¹⁰⁹. Yazma kitaplarda ilk metnin başladığı sayfanın arkasındaki sayfa veya sayfalara zahriye denir. Bu sayfalara tezhip yapıldığı gibi bazen de boş bırakılmıştır. Zahriye tezhibi Kur'ân-ı Kerîm'lerde yazılı sayfaların dışında bir tezyînat olduğundan her devirde yapılmamıştır. Zahriye sayfasında kitabın kimin için yazıldığını belirten temellük kitabesi kitap sahiplerinin imzası ve mühürleri de bu sayfada yazılmaktadır.

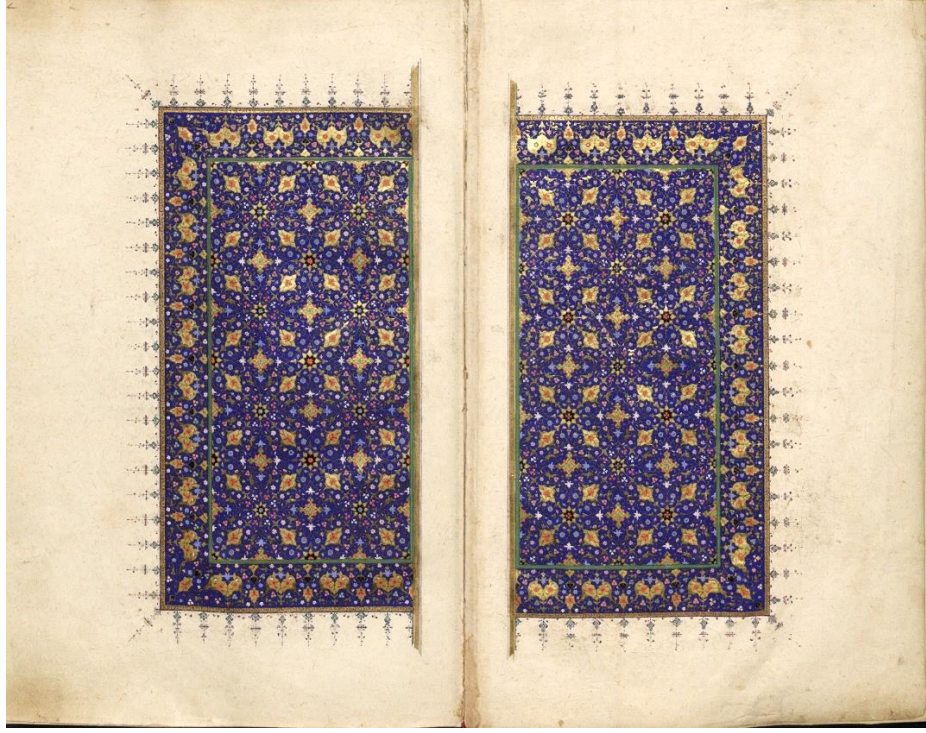
Mushaf-ı Şerîf tezhibinde zahriye sayfasında bazen âyet de yazılmıştır. Yazma eserlerin ilk sayfalarında görülen zahriye tezhibi aynı kap içinde birkaç bölümden oluşan kitaplarda her bölümün başına yapılmış örnekleri de mevcuttur. Zahriye sayfaları karşılıklı çift sayfa olduğu gibi tek sayfa şeklinde de düzenlenmiştir. Zahriye tezhibi, devirlere göre farklı üslûplarda ve kitapların boyuna uygun bir biçimde tasarlanmışlardır. Zahriye tezhibi yazma kitaplarda dikdörtgen tam sayfa halinde veya madalyon, şemse¹¹⁰, mekik, beyzî, oval, dâire, kare şekillerinde örnekleri vardır.

Zahriye tezhibi Kur'ân-ı Kerîm'lerde yazılı sayfaların dışında bir tezyînat olduğundan her devirde yapılmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'lerde zahriye tezhipleri 10. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır.

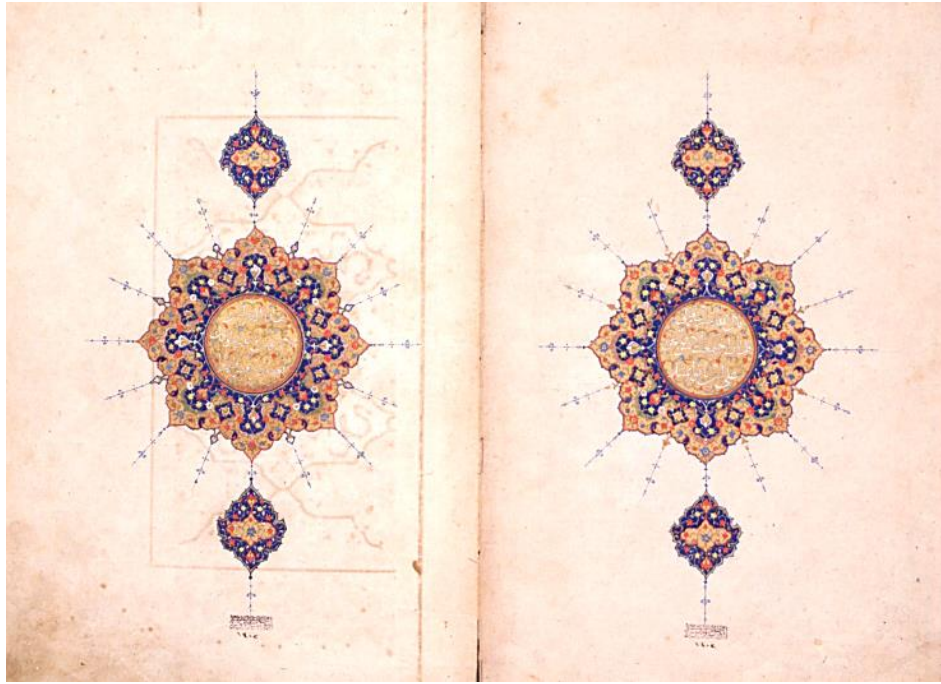
Zahriye tezhibi Selçuklular tarafından 12.yüzyılda gelişmeye devam etmiş, Memlûk, İlhanlı, Anadolu Selçuklu, Safevî, Timur ve Osmanlı döneminde en güzel örneklerini görmekteyiz. Zahriye tezhibi, 17.yüzyıldan itibaren nadiren yapılmış olup, 19. yüzyıl yazma eserlerinde zahriye sayfalarına rastlanılmamıştır.

¹⁰⁹ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 41,s. 63.

¹¹⁰ Şemse: Arapça "güneş" demektir. Tezhipte güneş şeklinde süslemedir.

Resim 25 Zahriye sayfaları, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK 6662¹¹¹.

Resim 26 Mushaf, Safevî Dönemi, Şiraz, (1580 civarı) TİEM 375.

¹¹¹ Müzehhib: Hasan b. Abdullah.

Resim 27 Kanûnî dönemi, Karahisârî mushafı, zahriye, TSMK.HS. nr.5¹¹².

¹¹² <https://www.kuveytturkozel.com.tr/hizmetlerimiz/kultur-sanat-hizmetleri/sanatlar/Mushaf-kitabetine-ve-tezyinatina-dair-bir-deneme>.

2.2. SERLEVHA (DİBACE) TEZHİBİ

Serlevha, sözlükte baş anlamındaki Farsça “ser” ile Arapça “levha” kelimelerinin birleşiminden oluşan serlevha “bir yazının başlığı” demektir¹¹³. Zahriye sayfasından sonra en yoğun bezemenin bulunduğu ve yazılı alanların sınırlı tutulduğu bu sayfalara serlevha veya dîbâce adı verilir. Yazma eserlerde tezhipli kısım, metnin başladığı ilk sayfada ve sadece yazı alanının üzerinde yer alıyorsa bu sayfaya unvân sayfası da denilir.

Tezhip sanatında serlevha 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. 14. yüzyıla kadar serlevha tezhipleri sadece tek sayfa olarak sağ başlangıç sayfasının tezhiblenmesi şeklinde yapılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’lerde sağ ve sol sayfaları karşılıklı olarak tezhibleme geleneği 14. yüzyılda başlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’lerin zahriyeden sonra gelen ilk sayfasına Fâtiha sûresinin tamamı ve ikinci sayfaya da Bakara sûresinin ilk âyetleri karşılıklı yazılarak etrafına zengin bir tezhip yapılır. Serlevha tezhibi, eserin tezhip bütünlüğünü korumak amacıyla renk, desen ve motif bakımından zahriye tezhibiyle uyumlu olmalıdır.

16. yüzyıl klasik döneme ait karşılıklı olarak yapılan serlevhalar dikdörtgen şeklinde yapılmıştır. Serlevha tezhibi, sayfanın başında ve sonunda bulunan sûre başı tezhibinin bir şerit ile birleştirilmesi ile oluşmuştur. Sûre başı kısmında sürenin ismi yazılır ve alt kısımda ise âyetin nâzil olduğu yer yazılmaktadır.

Koltuk tezyînatı, metnin sağ ve sol kısmında boş kalan kısımlara uygulanmıştır. Tezhip tıgılı yapılmışsa buna “hâşiyeli levha” da denilmektedir. 16. yüzyılın sonlarında vakfiye, Kur’ân-ı Kerîm, tarih kitaplarında hâşiyeli serlevha tezhip tasarımının yaygın olduğu görülmüştür.

Kubbe formu şeklindeki olanlara “kubbe levha”, yatık dikdörtgen şeklindekilere “iklîl levha”, hem kubbe ve hem de “iklîl levha” birleşiminden meydana gelen serlevhalara da “mürekkep levha” denilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’lerde

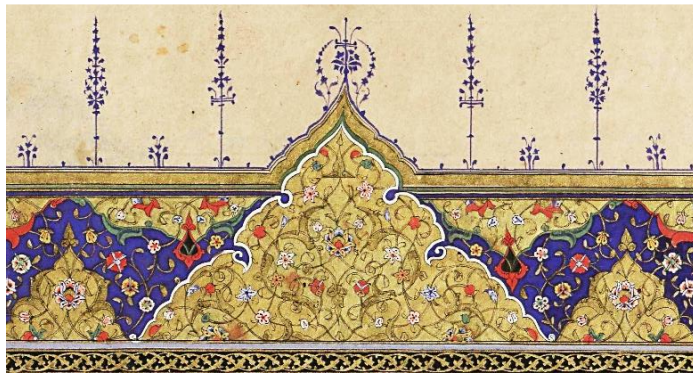
¹¹³ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 41,s.63.

serlevha tezhibinin yer aldığı sayfalara, beyne's-sütür (yazının denden içine alınıp satır aralarının bezenmesi) da uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'lerde gerek zahriye, gerekse serlevha tezhiblerinin işlendiği varaklar, diğer sayfalara nazaran daha mukavim ve hacimli olan kâğıtlardan seçilmektedir. Bunun nedeni kâğıdın iki tarafa uygulanan tezhibin ağırlığını taşıyabilmesidir.

Resim 28 Mushaf, serlevha, Nuruosmaniye 20.

Resim 29 Mushaf, serlevha detay, Nuruosmaniye 20.

2.3. SÛRE BAŞI TEZHİBİ (ARA BAŞLIK, BAHİR BAŞI)

Yazma kitaplarda fasıl veya bahir adı verilen her bölümün başında bulunan, Kur'ân-ı Kerîm'lerde ise her sûrenin başladığı yeri gösteren tezhipli bölümlerdir. Arapça bir kelime olan sûre, yüksek mevki, rütbe, şan, şeref, yüksek bina, binanın kısmı veya binanın katı gibi manalara gelir¹¹⁴.

Kur'ân-ı Kerîm'de her sûrenin başlangıcını belirtmek için yatay dikdörtgen biçimde tezhiplenen bu kısımlarda sûrelerin isimleri, sûrelerin nâzil oldukları yeri (Mekkî veya Medenî), kaç âyetten müteşekkil olduğu ve kaçınıcı sûre olduğu yazılmaktadır. Sûrelerin tertibi de âyetlerin tertibi gibi Resûlullah (s.a.v.) tarafından belirtilmiştir. İbn-i Atiyye'ye göre, sûrelerin birçoğunun tertibi Resûlullah (s.a.v.)'ın hayatında belli idi¹¹⁵.

Tezhip sanatında sûre başı tezhiplerinin erken örneklerinde yazı alanı cetvelsiz yapılan bezeme sûrenin üstünde yatay dikdörtgen şeklindedir. Mushaflarda sûre başları, süsleme yapılmadan, sadece sûre isimlerinin metinden farklı bir yazı karakteri olarak, genellikle kûfi, tevkî' hatla ve farklı bir mürekkeple yazıldığı gibi, zer-endûd tarzında yazıldığı örnekler de vardır.

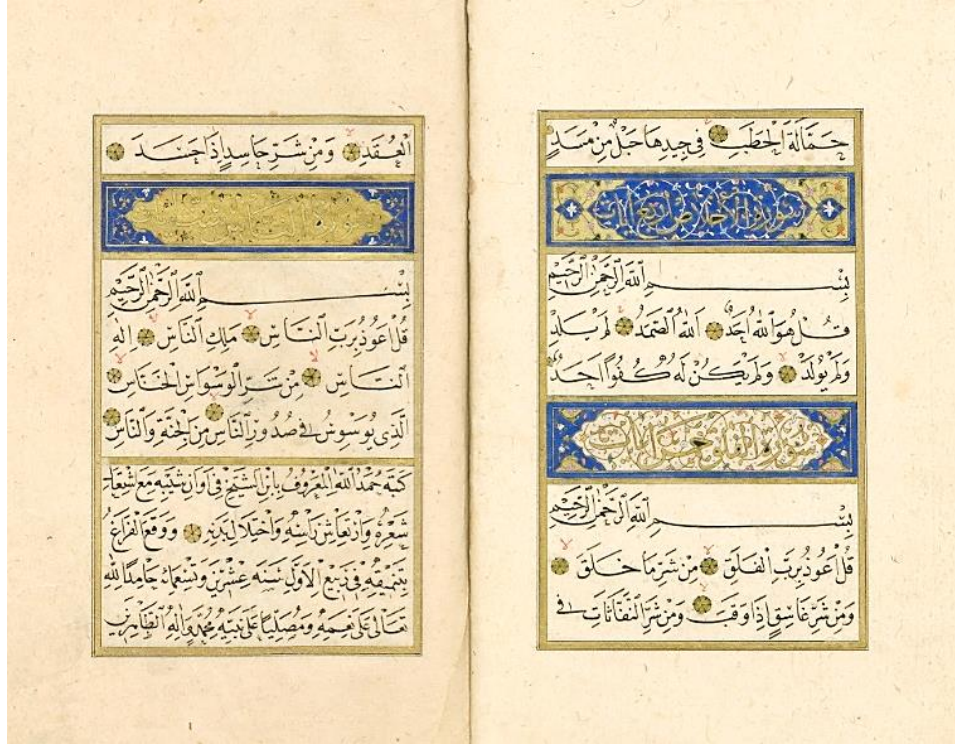
Sûre başı tezhipleri daha sade, hendesî desenli, enli veya dar şeritlerle yapılmıştır. Sûre başının bezemesiz, sadece altınla yazılarak uygulandığı örneklerde yazı alanı dışına sûre başını işaret eden dâire veya armudî bezemelerin (sûre başı gülü) yapıldığı da görülür.

Resim 30 Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.

¹¹⁴ Eroğlu, Kur'ân Tarihi Ve Kur'ân İlimleri Üzerine, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2002, 92.

¹¹⁵ Keskiöglü, Kur'ân Tarihi, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, s.168.

Resim 31 Süre başları, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.

Resim 32 Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.

Resim 33 Mushaf, sûre başı, Nuruosmaniye 20.

2.4. NISFÜ'L KUR'ÂN TEZHİBİ

Mushaf bezemesinde nadir bir uygulama olarak görülen tek veya çift sayfalar şeklinde düzenlenmiş olan nısfü'l Kur'ân (Kur'ân-ı Kerîm'in yarısı) tezhibi çoğunlukla Kehf sûresinin sonu Meryem sûresinin başına denk gelen sayfalara yapılmıştır. Kehf sûresinin bazen bir bölümünün tek başına, bazen İsrâ sûresi ile yada Meryem sûresi ile birlikte aynı sayfada yer almıştır. Meryem sûresinin bulunduğu on beşinci cüzün bitiminde Kehf sûresi, varak sayısının farklılığından dolayı on altıncı cüze de geçmektedir¹¹⁶. Nısfü'l Kur'ân olarak adlandırılan tezhibli bu ara sayfa 14. 16. ve 18 yüzyıllarda görülen örnekleri vardır. Nısfü'l Kur'ân tezhibi tam sayfa, hâşiyeli, zahriye, serlevha, sûre başı, kenar tezhibli olarak bir çok şekilde uygulanmıştır.

¹¹⁶ Gülnur Duran, Nısfü'l Kur'ân Tezhibine Dair, 2016.

Resim 34 Nısfü'l Kur'ân tezhibi, (1715), S.K. Fâtih bölümü 14, (v.159b-160a).

Resim 35 Nısfü'l Kur'ân tezhibi, TİEM-493 (v. 153b-154a)¹¹⁷.

¹¹⁷ Gülnur Duran, Nısfü'l Kur'ân Tezhibine Dair, 2016.

2.5. KOLTUK TEZHİBİ

Kur'ân-ı Kerîm'lerin yaygın olarak nesih hat ile yazıldığı gibi birden fazla yazı çeşidi ile yazılmış olan örnekleri de vardır. Bu sebeple mushaflarda yazının alanına göre yapılan tezhiplerde farklılık gösterir. 16. yüzyıl Kanûnî döneminde nakkaşhânedeki yapılan Ahmed Karahîsarî'nin Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı Mushaf-ı Şerîf yazısı, tezhibi, kitap kabı ve ebadı ile devrinin en ünlü eseridir.

Bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan bu mushaf 61,5 × 42,5 cm. ebadında, âharlı ve vassâleli 300 varak olup ketebe kısmı boş bırakılmıştır. Mushafın yazıları, aklâm-ı sittenin karışık olarak kullanıldığı Yâkût tertibi diye bilinen her sayfada ilk satırı muhakkak, beş satırı nesih, bir satırı sülüs, beş satırı nesih, son satırı muhakkak hatla düzenlenmiş, sülüs ve muhakkak satırlara göre nesih satırlar kısa tutulmuştur. Bu mushaf saray nakkaşhânesinde sernakkaşın yönlendirme ve kontrolünde vassâl, tarrâh, cetvelkeş, altın ve renk hazırlayan sanatkârlar kadrosunun uzun süren çalışmasının bir şaheseridir¹¹⁸.

Mushafın her sayfasında karşılıklı iki tamamı dört koltuk toplamda 2360 koltuk tezhibi yer almaktadır. (bkz. Resim 23). Karahîsarî mushafında koltuk desenleri yer yer aynı olmakla beraber farklı tasarım ve renklendirme yazı güzelliğiyle birleşmiştir.

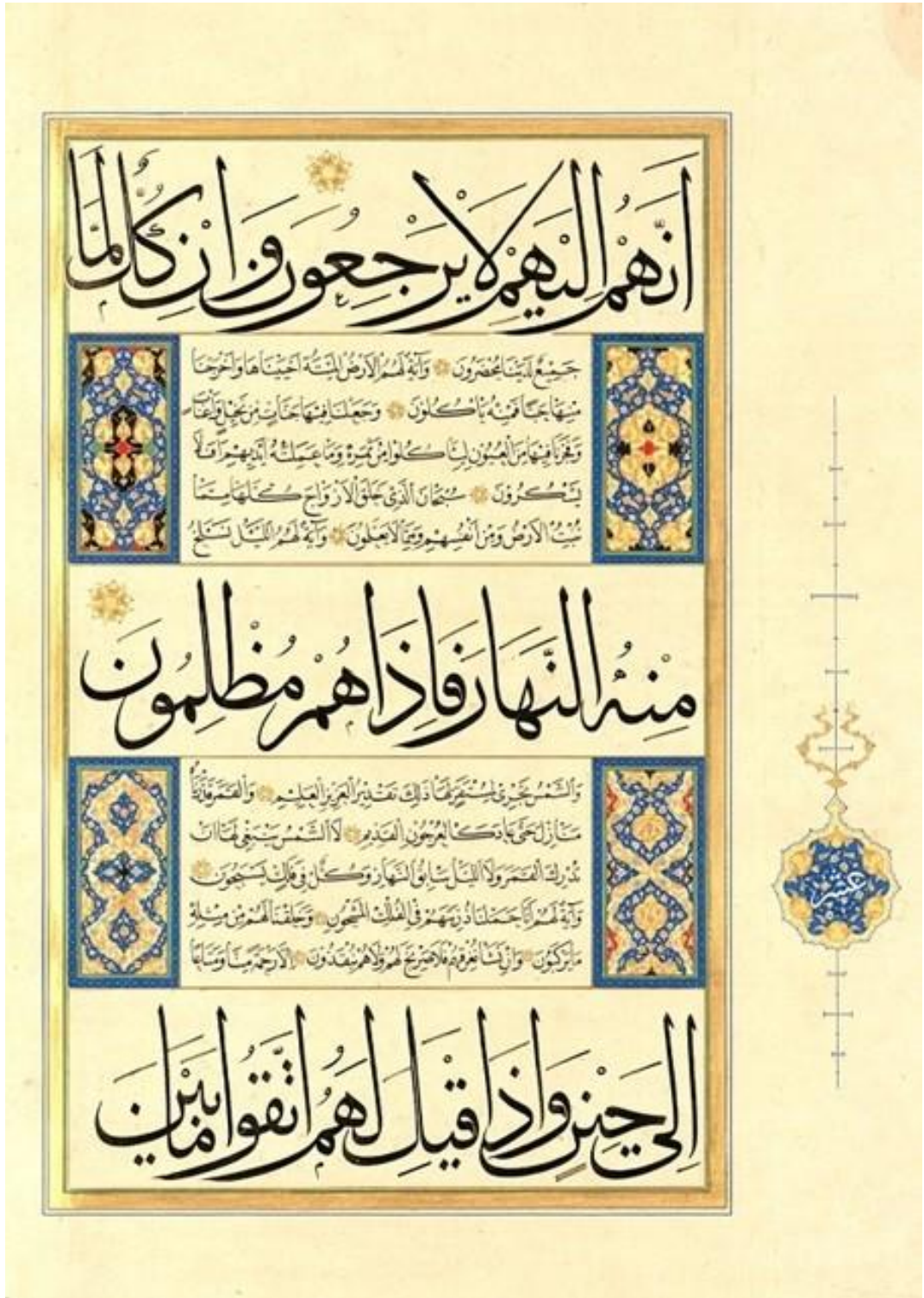
Resim 36 Mushaf, Osmanlı, (1517) TİEM 388.

¹¹⁸ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, c.1, s. 252, 253

Resim 37 Şeyh Hamdullah mushafi (1494), serlevha, TIEM 402¹¹⁹.

¹¹⁹ 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Antik A.Ş. s.370-371.

Resim 38 Kanûni dönemi, Karahisârî mushafı, TSMK.HS. nr.5¹²⁰.

¹²⁰ <https://www.kuveytturkoznel.com.tr/hizmetlerimiz/kultur-sanat-hizmetleri/sanatlar/Mushaf-kitabetine-ve-tezyinatina-dair-bir-deneme>.

2.6. KENAR SUYU / DIŞ PERVÂZ

Yazma eser ve levhalarda metin alanı dışında kalan kısımları çerçeveleyen bir yada daha fazla çeşitli ölçülerde yapılan tezhiplere denilmektedir. Bir kitapta veya levhada yapılan birden fazla kenar suyunun, iç tarafındakine ara suyu (iç pervâz), dış tarafındakine kenar suyu (dış pervâz) denilmektedir.

Sayfanın en dışında üç kenarını çevreleyen kenar suyu bezemesi düz, kubbeli veya mürekkep şeklinde uygulanır.

Resim 39 Karahisârî mushafı, 16. yy.,TSMK-HS. nr. 5.

Resim 40 Mushaf, (1552-53), TIEM, nr. 411¹²¹.

¹²¹ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, s. 232-233.

2.7. BEYNE’S-SÛTÛR

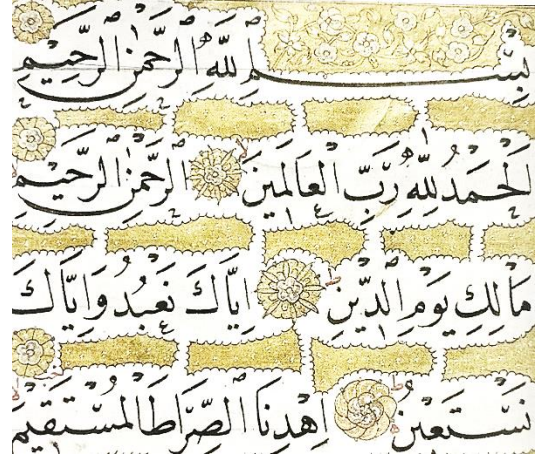
Beyne’s-sûtûr, Arapça’da beyne (ara) ve sûtûr (satırlar) demek olan kelimelerden meydana gelen bir tanımdır. Beyne’s-sûtûr, yazma eserlerde metnin içinde satır aralarındaki yazının etrafını dendanlarla çevreleyen bir süsleme alanıdır. Çoğunlukla altın zemine yerine ve boyutuna göre tezhipte kullanılan motifler ve iğne perdah şeklinde uygulanmaktadır.

Satır arası tezhibi de denilen beyne’s-sûtûr, yazı zemininde kirlenme, yırtılma vs. gibi bir hasarın söz konusu olduğu durumlarda bu kısımları gizlemek ve satır arasında fazla olan boşlukları azaltmak için yapılan bezemelerdir¹²².

Beyne’s-sûtûr tezhibi değerli yazma kitaplarda, Mushaf-ı Şerif’te, levhalarda yapılmış satırların arasındaki boşluklar bezenerek eserlere zenginlik katılmıştır.

Resim 41 Şeyh mushafı, (1494), TiEM, 0402¹²³.

Resim 42 Hafız mushafı, (1685), TiEM 0405.

¹²² Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 41, s.63.

¹²³ Ö.Faruk Dere, Hattat Hafız Osman Efendi, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.61.

Resim 43 Beyne's-sütür, Kur'an cüzü, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 222¹²⁴.

2.8. HÂŞİYELER VE CETVELLER

“Hâşiye” kelimesi sözlükte doldurmak, gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak anlamlarını içermektedir. “Haşv” masdarından türetilmiş bir isim olan hâşiye çoğulu “hayaşi” söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin yazının bulunduğu sayfanın kenarlarında ki boşluklardır.

Hâşiye, sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgiler içeren not anlamındadır. Hamiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır. Aynı kökten gelen “tahşiye” (hâşiye yazmak) ve “muhaşşi” (hâşiye yazan) demektir. Muhtasar yazılmış olan metinlerin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler, şerhte ve yine metinde ki bazı kelime ve terkipler ile metinde geçen özel isim, âyet, hadis, şiir vb. gibi hususlarla ilgili yapılan kısa açıklamalardır¹²⁵.

¹²⁴ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2019, s.148-149.

¹²⁵ Tefvik R. Topuzoğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 16 s. 419.

Resim 44 Mushaf, hâşiyeler, Süleymaniye YEK, Pertevniyal 2¹²⁶.

Mushaf tezhibinde hâşiyeler, metnin boş kalan sayfa kenarlarına konulmuş işaretlerdir. Mushaf gülleri, bezemenin devamı niteliğinde tığlar bu boş bölümlere yapılmıştır. Aynı zamanda yazmalardaki sayfa sırasını belirtmek amacıyla bir sonraki sayfanın ilk harf veya kelimesi bir önceki sayfanın alt köşesine yazılmıştır. Bu yazıya garip, çoban, murakıb, ayak, müş'ir, müş'ire, payende, reddade (geri döndüren), müşahide (gözcü), ta'kibe (izleyen) kelimeleri de kullanıldığı olmuştur¹²⁷.

Bu bölümlere çeşitli tezhip motifleriyle hafif hâlkâr yapılmış veya zerefşân atılmıştır. Eğer tezhip tıgı yapılmış ise “hâşiyeli levha” olarak isimlendirilir¹²⁸.

¹²⁶ 1552’li tarihli İbrahim b. Derviş el-Buhârî tarafından Kâhire’de yazılmış Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından vakfedilmiştir.

¹²⁷ İsmail E. Erünsal, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 34, s.515.

¹²⁸ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, 567.

Resim 45 Mushaf, kubbeli hâşiyeli serlevha, (1527), Dublin Chester Beatty Library¹²⁹.

Tezhip sanatında cetvel, yazma eser ve levhalarda yazıyla kenar kısımlarını ayırmak için altın veya çeşitli renklerle çekilen çizgilere denilmektedir. Her sayfada metnin dört tarafına çekilen cetvel kitabın ve yazının ölçüsüne göre değişir¹³⁰.

Cetvel, iplik, ince ve daha kalın ara suları, bölümleri birbirinden ayıran tezyînde ki yardımcı unsurlardır.

Serlevha dışında kalan tüm Kur'ân metni mutlaka 3-5 mm. altın çerçeve içerisine alınmıştır ve bu işleme cetvel çekmek denir. Cetveli müzehhipler çektiği gibi sadece cetvel çeken sanatçılar da vardır. Bunlara da “Cetvelkeş” denir. Yazının kenarına çekilen cetvelin kenarlarında farklı renkte ve kalınlıklarda cetveller de bulunmaktadır¹³¹.

¹²⁹ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 2009, s.270-71.

¹³⁰ Faruk Taşkale, “Tezhip Sanatının Kullanım Alanları”, MSÜ SBE Geleneksel Türk El sanatları Bölümü, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul 1994, s.71.

¹³¹ Muhittin Serin, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2001, c.24, s.421-424.

Resim 46 Mushaf, hâşiyeler, Süleymaniye YEK, Pertevniyal 2¹³².

2.9. DURAKLAR/NOKTALAR

Durağın lûgat manası, durulan karar kılınan yer demektir. Mushafta âyet aralarında, eski yazmalarda cümle sonlarında durulması gereken yerlere konan tezyîni motiflere verilen isim olarak geçer¹³³.

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve bazı yazmalarda cümleleri ayırmak, noktaları belirtmek için küçük süslemeler şeklinde yapılmıştır.

Suyûti'nin El-İtkân adlı eserinde bildirdiğine göre, harflerin noktalamasından sonra âyet sonlarına nokta konularak âyetlerin baş ve sonları belirlenmiştir. Sahâbe, âyet sonlarına üç noktadan başka bir ilavede bulunmamıştır¹³⁴.

¹³² 1552'li tarihli İbrahim b. Derviş el-Buhârî tarafından Kâhire'de yazılmış Pertevniyal Vâlîde Sultan tarafından vakfedilmiştir.

¹³³ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2005, c.1 . s.765.

¹³⁴ Muhittin Serin, a.g.e, s.53.

Günümüze kadar gelen ilk mushaflarda durak işareti her beş (hamse) ve on (aşere) âyette bir konmuştur. Ayrıca her yüz âyetin sonunda yatay bir dikdörtgen içinde "mie" ve her iki yüzüncü âyetin sonuna "mieteyn" kelimelerinin yazıldığı görülmüştür. Bazı örneklerde durağın içinde sayı yerine "âyet" yazısı bulunmaktadır.

Resim 47 Mushaf, duraklar, Hat: Şems el Baysungurî, 837/1434, TIEM-294.

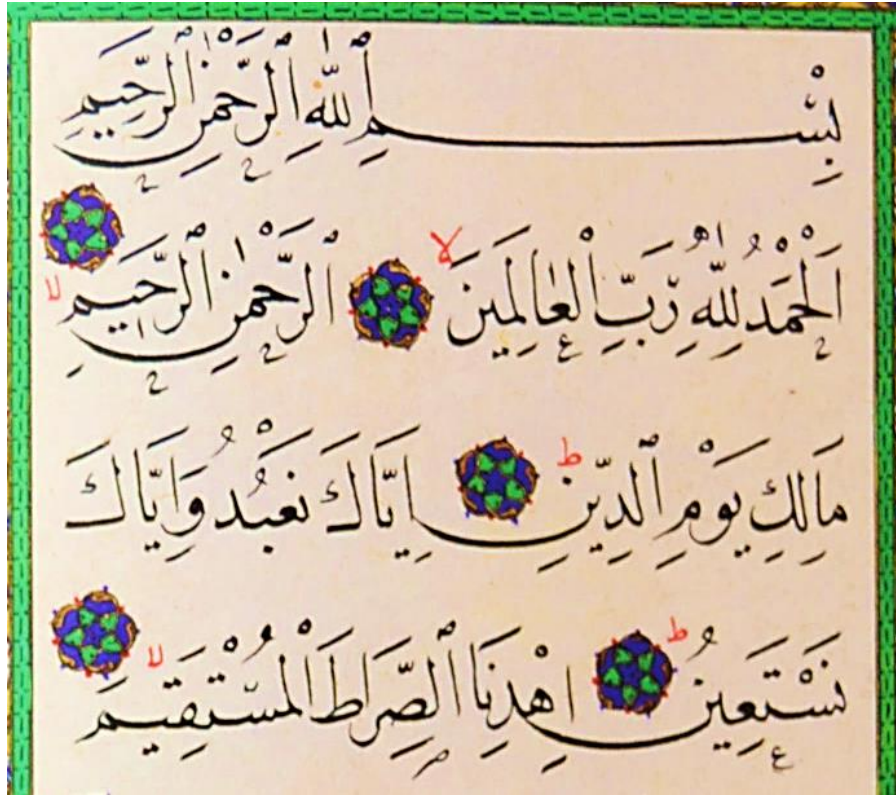
Ku'ran-ı Kerîm'de sûreleri oluşturan âyetlerin aralarında nokta yerine geçen duraklar vardır. Bu durakların üzerine bazen âyet numaraları da yazılmış olan örneklerini 8.ve 9. yüzyıllarda görmekteyiz.

Bir mushafta 6000 den fazla âyet bulunduğu için, duraklar zengin örneklerle sahiptir. Dönemlere göre farklılıklar gösteren durakların, geometrik, penç berk, şeş berk, helezonik, zer-ender-zer, geçme, yaprak, müzehhep, mücevher durak gibi çeşitleri vardır¹³⁵.

Topkapı Sarayı'nda bulunan Hz. Osman (r.a) 'a izâfe edilen bu Kur'ân-ı Kerîm'de, her beş âyet ve her on âyet sonunda bir dâire şeklinde, her yüz âyet sonunda dikdörtgen, Bakara, Şuârâ, Âl-i İmrân sûrelerinin de her iki yüz âyet sonunda yine dikdörtgen şeklinde duraklar vardır.

¹³⁵ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul 2016, s.2180.

Bir durağın büyüklüğünü tespit etmek için yazının kalem kalınlığına ve cümle arasındaki boşluk miktarına bakılır. Durakların yerini belirlemek için, yazının mısra çizgisinin dörtte üçü üstte dörtte biri de altta kalacak şekilde ölçülerek yapılmaktadır.

Resim 48 Duraklar, Şeyh Hamdullah mushafı, TSMK no:5 III. Ahmed¹³⁶.

2.10. GÜLLER

Kur'ân-ı Kerîm tezhibinde güller, okumayı kolaylaştıran ibarelerin yazılı olduğu ve genellikle sayfanın kenarında dışa doğru yapılan, değişik formlarda tasarlanan tezyînata “gül” denir. Mushaf tezhibinde güller sûrelerin bölünmesinde, her on âyetin sonunda yapılan aşır gülleri, her beş âyetin ayrılmasıyla yapılan hamse gülleri ve cüzlerin bölünmesinde bir işaretleme olarak hizip, nısf ve secde âyetinin gösterilmesiyle âyet hizasında yapılan secde gülleri vardır¹³⁷.

¹³⁶ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 2019, s. 216-217.

¹³⁷ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s. 64.

Erken dönem mushaf örneklerinde güller sayfa kenarında zahriye, serlevha, sûre başı ve hâtîme gülleri olarak tezhibe birleşik yapılmış, dâirevi veya damla şeklinde olan bu güller 14. yüzyıldan itibaren görülmemiştir¹³⁸.

Kur'ân-ı Kerîm'lerde gül tezhipleri genelde madalyon, mekik, damla ve değişik geometrik biçimlerde tezyîn edilmiş ve mushaf tezhibinin bir parçası haline gelmiştir. Tezhip sanatında güller, dâire, kare, dikdörtgen, oval şekilde bezenmiştir ve bu tezhipli güllerinde her biri farklı motiflerle yapılmıştır. Güller, geometrik motiflerden oluştuğu gibi, rûmî, hatâyî, münhanî, natüralist çiçekler, bulut motifleri gibi dönemin bezeme üslûp ve özelliklerine göre işlenmiştir. Bu motifler alt ve üst dandanlar ile aşağı ve yukarı doğru tığlarla uzatılır. Birden fazla güllerin olduğu sayfalarda aynı eksende tığlarla bileştirilerek yapılmış bir bütünlük sağlanmıştır.

Erken dönem mushaf örneklerinde güller sayfa kenarında zahriye, serlevha, sûre başı ve hâtîme gülleri olarak tezhibe birleşik yapılmış dâirevî veya damla şeklinde olan bu güller 14. yüzyıldan itibaren görülmemiştir¹³⁹.

2.10.1. Zahriye, Serlevha, Sûre Başı, Hâtîme Sayfası ve Hamse, Aşere ve Secde Gülleri

Zahriye gülleri, erken dönem mushaflarında damla veya dâire şeklinde olan ve tezhipli alana uzun kenarın tam ortasından bağlanarak yapılmış madalyonlardır. Sayfada aynı kenar üzerine biri altta, diğeri üstte iki adet zahriye gülü yapılmış olan örnekler vardır. 14. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde zahriye gülleri görülmemiştir.

Serlevha gülü, sayfa boşluğuna yapılan serlevha tezhibine bitişik şekilde yapılmıştır. Sayfada yatay eksen üzerine işlenmiş bu madalyonlar yarım dâire veya damla şeklinde bezenmişlerdir (bkz. R. 49). Yazma eserlerde serlevha gülü 14. yüzyıldan itibaren görülmemiştir.

¹³⁸ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.64.

¹³⁹ Gülnur Duran, a.g.e, c.41, s.64.

Resim 49 Mushaf, serlevha gülü, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 249¹⁴⁰.

Mushaflarda sûre başı tezhibine bitişik veya bezemesiz sûre başı yazısı hizasında sayfa kenarında yatay eksen üzerine yapılan dâire veya damla şeklinde bezemelerdir. Erken dönem mushaflarında sûre başı gülleri iri desenlidir.

¹⁴⁰ Muhittin Serin, Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 2019, s.145.

Sûre başı gülü 9. yüzyıldan itibaren zer mürekkeple yazılan yatay eksen üzerinde tutturulmuş halde görülmektedir. Sûre başı gülü, 14. yüzyıldan sonra mushaflarda görülmemiştir.

Hâtîme gülü, yazma eserlerde kare veya dikdörtgen şeklindeki hâtîme sayfası tezhibine bitişik olarak yatay eksen üzerinde sayfa boşluğuna yerleştirilen tezyînlerdir.

Erken dönem mushaflarında da görülen damla yahut dâire biçimindeki hâtîme gülleri 1/2 simetridir ve tezhipli sahaya uzun kenarın tam ortasından bağlanarak yapılmıştır. Yazma eserlerde hâtîme gülü, 14. yüzyıldan itibaren yapılmamıştır¹⁴¹.

Arapça'da "beş" demek olan "hamse" mushaflarda sûrelerin her beş âyette bir, sayfada satır hizasında hâşiye boşluğunda yapılan madalyonlara hamse gülü denilmektedir.

13. ve 14. yüzyıla kadar hamse gülü; metin içinde yarım ve yâhut tam damla şeklinde hamse durağının hizasında hâşiye boşluğuna hamse yazısı bulunan veya yazısız bezemeli hamse gülleri işlenmiştir.

15. ve 16. yüzyıllarda metin içindeki damla şeklindeki hamse duraklarına artık rastlanmamakla birlikte damla şeklinde hamse gülü tezyînatta uygulanmıştır.

Aşere, Arapça da "on" demektir ve aşere gülü, mushaflarda her on âyette bir, sayfa kenarındaki boşluğa yapılır. Mushafta sayfanın kenar boşluğuna satırın hizasında her on âyette bir işlenir ve her on âyetlik bölümün sonuna "aşr" kelimesinin ilk harfi olan ayn harfi remz edilirdi. Böylece "ayn" harfi bir aşrın bittiğini ve yeni bir aşrın başladığını gösterilirdi. Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme ve ezberleme çalışmalarında kolaylık sağlaması için sûreler, onar âyetlik kısımlara ayrılmıştır¹⁴².

¹⁴¹ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.64.

¹⁴² Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerif", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991.

Resim 50 Hamse gülü, İÜ.NEK 6662.

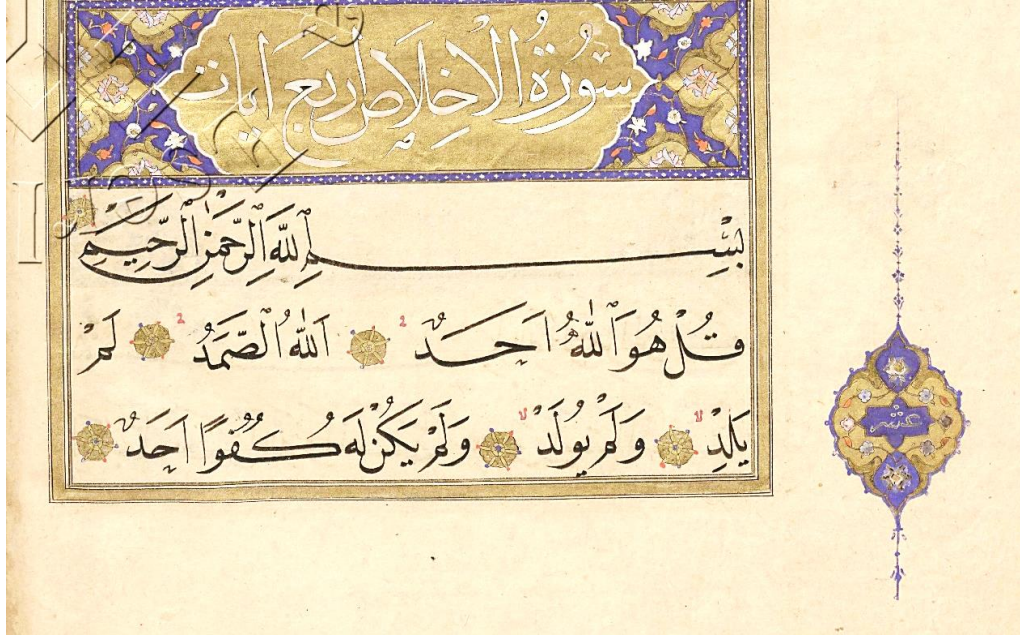
Resim 51 Aşere gülü, İÜ.NEK, 6662.

Mushaf tezhibinde, aşere gülünün ilk örneklerine 9. ve 10. yüzyıllarda rastlanmaktadır. Mushafta her on âyet bitiminde hizalanan dâire şeklinde işlenmiş aşere gülleri vardır. Aşere gülleri, 14. yüzyıldan itibaren mushaf tezhibinde görülmezken, 16.yüzyıl sonlarına kadar mushaf bezemesinde yapılmaya devam etmiştir. Aşere gülü 17. yüzyıl ortalarından itibaren mushaf tezhibinde uygulanmamıştır¹⁴³.

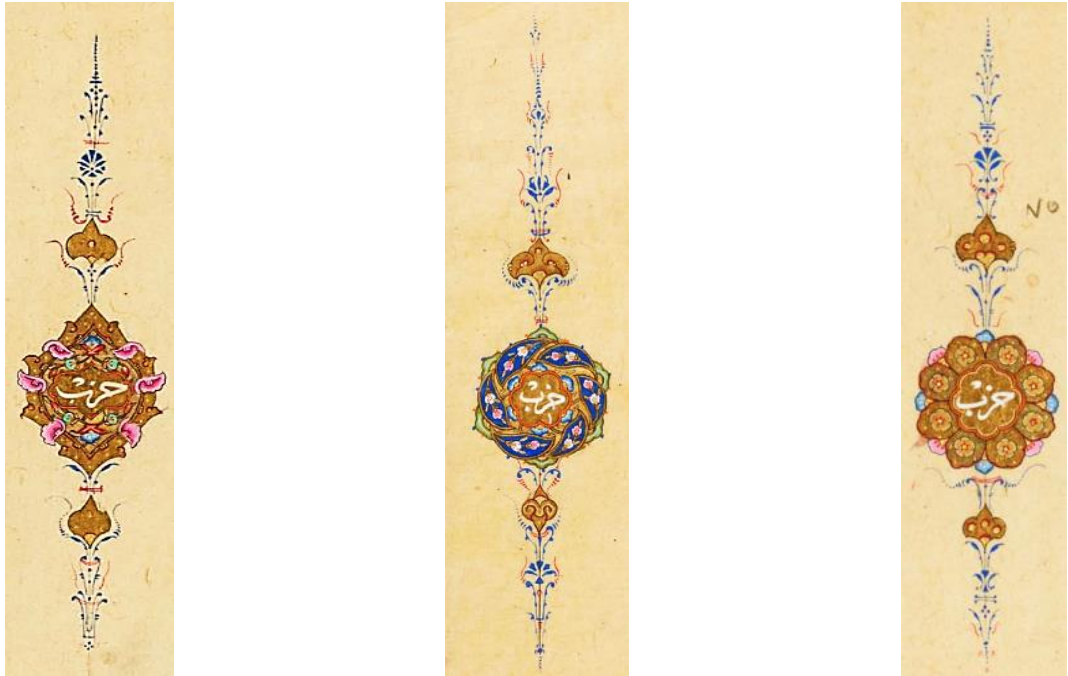
Secde gülü, mushaflarda secde âyetlerinin hizasında sayfanın kenar boşluğuna yapılan dâirevi tezyînlerdir. Secde âyeti, Kur'ân-ı Kerîm okuyanın ve dinleyenin secde etmesini gerektiren on dört âyetin hizasında bulunmaktadır. İlk mushaf sayfalarında secde işareti görülmemiştir. Hz. Osman (r.a) zamanında yazılmış mushaflarda secde işareti yoktur¹⁴⁴. Secde âyetlerinin yeri değişik renkte mürekkeple yazılarak belli edilmiştir. Mushaf tezyîninde 15. yüzyıldan itibaren secde gülleri uygulanmaya başlanmıştır

¹⁴³Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.64.

¹⁴⁴ Muhittin SERİN, a.g.e. s.46.

Resim 52 Mushaf, Aşere gülü, Süleymaniye YEK, Nuruosmaniye 20.

Resim 53 Hizip gülleri¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Hizip gülleri, Şekerzade Fezullah tarafından 1757'de yazılmış, müzehhib Ali tarafından tezhiplenmiştir. NEKAY 04554.

Resim 54 Secde gülü¹⁴⁶.

Resim 55 Cüz gülü¹⁴⁷.

Resim 56 Hizip gülü¹⁴⁸.

2.10.2. Cüzlerin Bölünmesinde Kullanılan Mushaf Gülleri (Hizb, Nısf ve Cüz Gülleri)

Hizb gülleri, mushafta 30 cüzden her birinin dörtte birini göstermek için her beş sayfada bir uygulanmıştır. Erken dönem mushaflarında da rastlanılan hizip gülleri esas olarak 15. yüzyıldan sonraki mushaflarda da görülür. Bu yüzyıldaki hizip yerleri bazen

¹⁴⁶ Secde gülü, Şekerzade Feyzullah tarafından 1757'de yazılmış, müzehhib Ali tarafından tezhiplenmiştir. NEKAY 04554.

¹⁴⁷ Karahisâri mushafi, serlevha, TSMK.HS. nr.5.

¹⁴⁸ Süleymaniye YEK, Yeni Cami 1.

göl, bazen yazı ile işaret edildiği gibi armudî , yatay mekik veya şemse biçiminde de tezhiplenmiřtir¹⁴⁹.

Emevî halifesi Abdölmelik b. Mervân zamanında 12. yüzyılın sonu 13. yüzyılın başında mushafın hiziplere ayrıldığını Suyûti el- İtkân isimli eserinde geçmektedir¹⁵⁰.

Nısf (Nısf) gölü, mushaflarda her cüzün yarısına işaret eden ve bu sayfaların başladığı yerlere yapılan tezyînli madalyonlardır. Bir Kur'ân-ı Kerîm'de 30 adet nısf gölü bulunmaktadır. Erken dönem mushaflarında nısf gölü veya bir yazı görölmemiştir.

16. yüzyıldan itibaren nısf gölü nadiren yapılmıştır. Nısf gölü bezemesi yarım cüzün ifadesi olarak yatay ve dikey eksen üzerinde yarıdan bölünmüş şemse biçiminde olduğu görölmektedir¹⁵¹.

Cüz gölü, Kur'ân-ı Kerîm'lerde 30 cüze ayrılmış bölümlerde cüzlerin her birinin yerini belirtmek için yapılan tezyîni madalyonlardır. Bir mushafta 30 adet cüz bulunurken 29 adet cüz gölü mevcuttur. Bunun nedeni, birinci cüzün başladığı sayfa tam sayfa olarak bezenen serlevha tezhibinin bulunmasıdır.

13. yüzyıla ait mushaf tezyîninde cüz gülleri kare, dikdörtgen ve dâire şeklinde yapılırken her bir cüz gölü diğerinden farklı tasarlanmaya çalışılmıştır. Erken dönemde de görölen cüz güllerinin 15. yüzyıldan itibaren şemse şeklinde örnekleri de görölmektedir. 16. yüzyıla ait müzehhep mushaflarda, cüz gülleri, dönem özelliklerini taşıyan üslûpta tezhip edilmeye çalıřılmıřtır¹⁵².

Cüz gülleri, 16. yüzyıla ait müzehhep mushaf, dönem özelliklerini yansıtan bazen aynı tasarım uygulanırken aynı mushaf için farklı tasarımda cüz gülleri yapılmıştır.

¹⁴⁹ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.64.

¹⁵⁰ Muhittin Serin, a.g.e. s.53.

¹⁵¹ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.64.

¹⁵² Ayşe Tanrıver, Türk Tezhip Sanatında XIV. ve XVI. Yüzyıl Mushaf Gülleri, s.117.

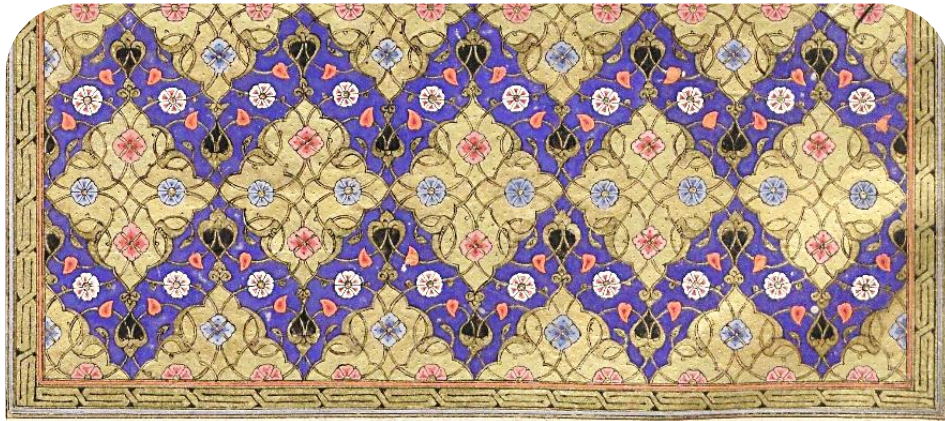
2.11. HÂTİME (İMZA, KETEBE) SAYFASI

Sözlükte; Arapça “hâtıme” son, nihâyet bitiş demektir. Yazın terimi olarak hâtıme, bir kitabın sonuna konulan açıklama, yapıtın sona erdiğini bildiren ek sözler demektir. Yazma kitaplarda müellifin eserini bitirirken yazdığı duaları, hattatını, varsa müzehhibini belirten yazılan kapsayan son sayfasıdır. Ketebe sayfası da denilmektedir. Hattalar ketebe aslı “o yazdı” demektir. Tezhipli eserlerde ise yazılmışsa müzehhibin ismi zehebehu “o tezhiplendi” anlamıyla yazılmıştır. Yazma eserlerde imzanın atıldığı sayfadır¹⁵³.

Kur’ân-ı Kerîm’de Nas sûresinden sonraki bitiş bölümü olan hâtıme sayfası, ferağ, ketebe kaydı, hâtım duası, secavend ve falnâme açıklamalarıyla beraber hattatın künyesi de yazılır.

Mushaf-ı Şerîf’in kimlerin delâleti ile ve ne zaman yazdıklarına ait bilgilerin yazı bölümü genelde aşağıya doğru azalarak gelir ve üçgen şeklini alır¹⁵⁴. Yazının dışında kalan kenarları da kompozisyona göre tezhiplenir.

Hâtıme sayfaları genellikle kare ve dikdörtgen biçiminde olduğu gibi dâire ve beyzî olanları da nadiren görülmektedir. Zahriye ve serlevha tezhibinde olduğu gibi karşılıklı tam sayfa örnekleri de yapılmış.

Resim 57 Mushaf, hâtıme sayfası, Nuruosmaniye 20.

¹⁵³ Gülnur Duran, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.41, s.65.

¹⁵⁴ Fatma Çiçek Derman, TDV İslâm Ansiklopedisi, 41, sy.65-68.

Resim 58 Mushaf, hâtime sayfası, Nuruosmaniye 20¹⁵⁵.

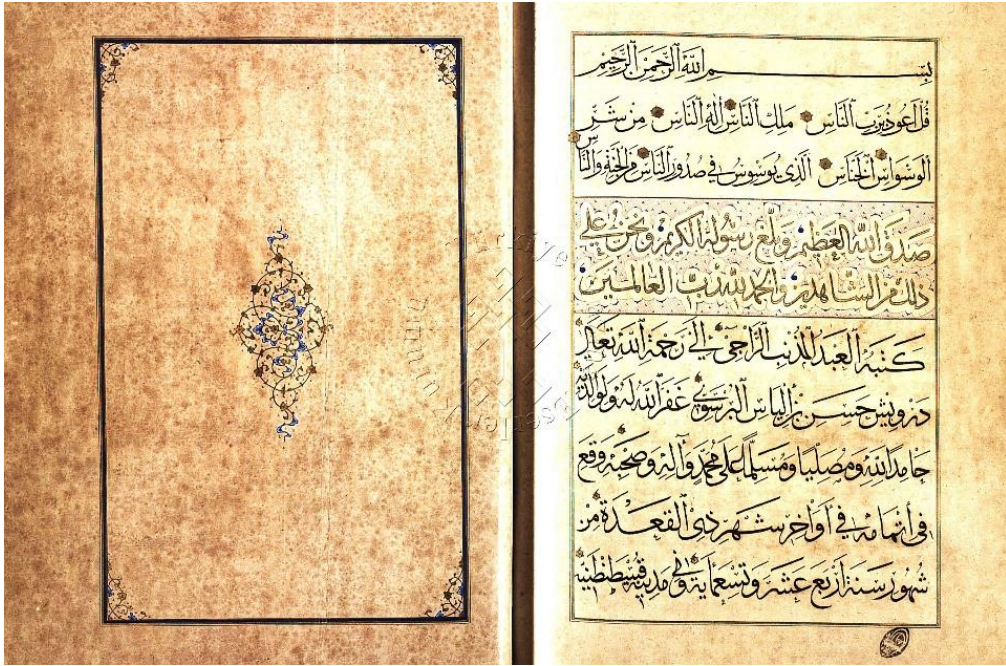
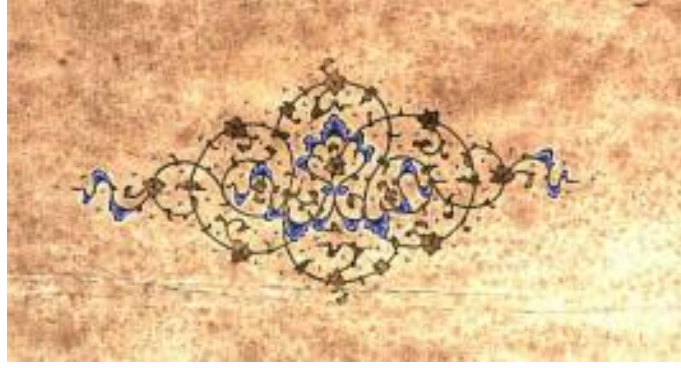
Resim 59 Mushaf, Süleymaniye YEK, Yeni cami 1¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Tatar Abdullah el- Kırımı tarafından 1563 yılında yazılmıştır.

¹⁵⁶ 3. Ahmet'in oğlu Şehzâde Mehmed tarafından 1753 yılında yazılmıştır.

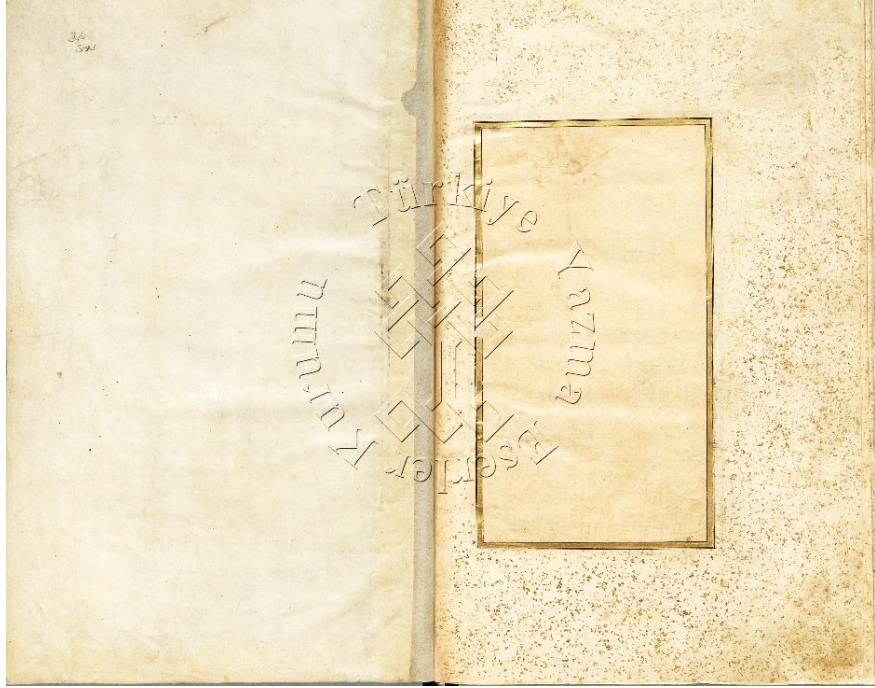
2.12. BOŞ SAYFA TEZHİBİ

Yazma eserlerde metin aralarında kalan boş sayfalar olduğunu görmekteyiz. Bu boş sayfalar bir bölümün bitip yeni bir bölümün başlangıcında arada kalan sayfalar veya imza sayfasından sonra kalan son boş sayfalarda uygulanan tezhiplerdir. Bu tezhipler kendi döneminin sanat üslûbunu yansıtmaktadır. El yazması eserlerde boş sayfalar kitabın diğer sayfalarıyla uyumlu bir şekilde cetvelleri çekilerek çeşitli motiflerle yapılan tezhiplerdir.

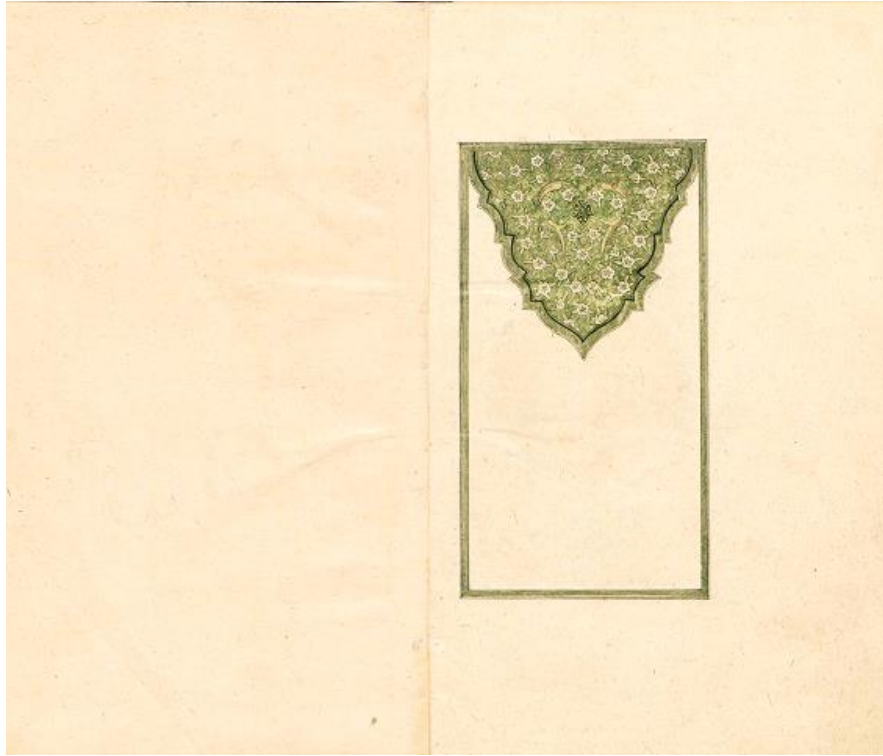

Resim 60 Mushaf, Süleymaniye YEK, Ayasofya 1¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Derviş Hasan b. İlyas el- Bursevî tarafından 1509 yılında yazılmıştır.

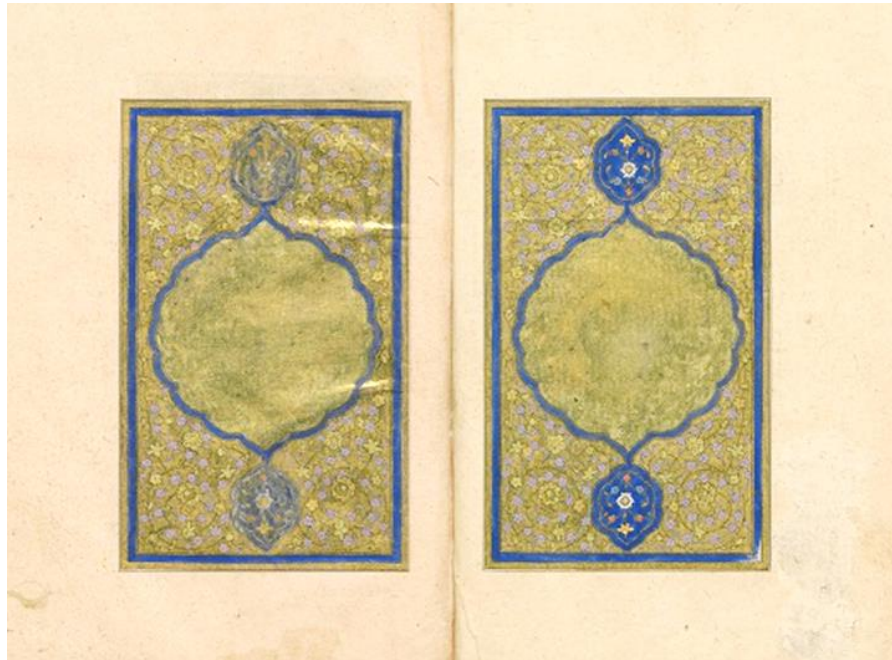
Resim 61 Mushaf, Süleymaniye YEK, Yeni Cami 3.

Resim 62 Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.

Resim 63 Mushaf, (1582), TYEK, Sülemaniye YEK, Laleli 16¹⁵⁸.

Resim 64 Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6552.

¹⁵⁸ Hattatı: Ahmed b.Pir Mehmed b. Şükrullah Halife b. Şeyh Hamdullah.

2.13. KİTAP KABI TEZHİBİ

Kitap sayfalarının veya mecmuaların dağılmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapak olan cilt Arapça “deri” anlamına gelmekte ve yaygın bir malzeme olarak kullanıldığı için bu isimle de bilinmektedir¹⁵⁹.

Kitap kabı çeşitleri klasik dönemde gelişen kitap kabı malzemelerine göre ve süsleme tekniklerine göre iki ana grupta incelenir. Malzemelerine göre deri, kumaş, ebrulu, murassa (mücevherli), lakedir. Süsleme tekniklerine göre, şemseli, zilbâhar, yekşah, zerduz, çârkûşedir.

Kitap kabı tezhibinde, şemse, rûmî, geometrik süsleme, bitkisel süsleme, geçme ve girift örgülü süsleme, yazılı süslemeler ana süslemeler olarak yapılmıştır.

Kitap kabının görülen en erken örnekleri 4.yüzyılda papirüs üstüne meşin kaplamadır. Sanat değeri olarak görülen kitap kapları 8. 9. yüzyıllarda Mısır Koptlar’da ve Orta Asya’da Uygurlar’da yapıldığı bilinmektedir¹⁶⁰.

Tarih boyunca mushaf tezhibine verilen önem, mushafın kitap kapakları tezyînatında da görülmektedir. Osmanlı döneminde 15. yüzyıl, Anadolu Selçuklu kitap kaplarından farklılık göstermiş bir geçiş devri olmuştur. Fâtih Sultan Mehmed’in özel kütüphânesi için yazılmış olan kitaplar hat, tezhip, kitap kabı ve kâğıt bakımından Türk kitap sanatlarında bir üslûp oluşturmuştur¹⁶¹.

Fâtih döneminin kitap kapları Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Memlûkler’in son devirlerinde yapılanlarla benzerlik gösterirse de üslûp farklılıkları olmuştur. Fâtih Sultan Mehmet dönemi Türk cilt sanatında bir yükselme çağı olmuştur. 2. Bâyezîd zamanında da ilk ciltçilik teşkilatı kurulmuştur¹⁶².

¹⁵⁹ A.Saim Arıtan ,TDV İslâm Ansiklopedisi, c.7, s. 551-557, İstanbul 1993.

¹⁶⁰ A. Saim Arıtan a.g.e. c.7, s. 551-557.

¹⁶¹ A. Saim Arıtan a.g.e. c.7, s. 551-557.

¹⁶² A. Saim Arıtan ,a.g.e, c.7, s.551-557.

Resim 65 Mushaf, Şeyh Hamdullah mushafı, İÜ.NEK, 6662.

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun her sahada olduğu gibi kitap kabı sanatında da en olgun döneminin yaşandığı ve klasik kitap kaplarından en güzel örneklerinin verildiği dönemdir. Kitap kaplarındaki bu gelişme birazda 16. yüzyılın başlarından itibaren her renk deriyi üretebilen Osmanlı dericiliğinin gelişmesine bağlanmaktadır.

Belirli üslûpların doğduğu bu dönemde kitap kabına uygulanan bezemelerde, bütün alanı kaplamadığı görülür. Alttan veya üstten ayırma şemselele kitap kaplarında sade bir güzellik verilmiş ve oval şeklindedir. 15. yüzyıl kitap kaplarında olduğu gibi kabartma şemse ile köşebentlerin arası çoğunlukla boş bırakıldığı halde bazen bunların aralarının kabartma veya halkâr tarzında motiflerle doldurulduğu mülemma şemselele de yapılmıştır.

Klasik bir Osmanlı dönemi kitap kabı dikdörtgen şemalı ortada şemse adı verilen genellikle oval köşelerde ise köşebent denilen dört iç kenar bölümleriyle birlikte kitap kabının sırt, sertâb ve miklep denilen kapağı da deriye veya kumaş üzerine de bezenerek yapılmıştır.

Resim 66 Mushaf, 16.yüzyıl, Süleymaniye YEK, Fatih 11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KLASİK USÛLDE KUR'ÂN-I KERÎM BÖLÜMLERİ TEZHİPLEME ÇALIŞMASI (Eser Metni)

Bu tez çalışmasında, Kur'ân-ı Kerîm'lerin tezhiplenen bölümlerinden olan zahriye, serlevha, sûre başı, hâtîme sayfası, kitap kabı ve güller ve duraklardan oluşan bir serbest eserden müteşekkil altı çalışma yer almaktadır. Bu bölümlerden birden fazla eskiz çalışması yapılarak seçilen birer tasarımın tezhibi yapılmıştır. Yapılan bu tasarımların klasik tezhip motifleri dahilinde, özgün tasarımlar olmasına özen gösterilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm tezhibinin dönemlerine göre gelişimi hakkında araştırma yapılmıştır. Özellikle 16. yüzyıl klasik dönem Kur'ân-ı Kerîm tezhiplerinin sayfa düzenleri, renk ve desen uygulamaları incelenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm tezhiplerinin tamamında aynı renk tonlarının kullanılmış olduğu ve tasarımların birbiriyle olan uyumları göze çarpmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm tezhiplerinde stilize edilmiş bitkisel motifler kullanılmış hayvan motifleri uygulanmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'lerde yapılan tezhipler motif ve tasarım zenginlikleri bakımından günümüz tezhip sanatına da ilham olmuştur. Çalışmada, kitap sanatlarında önemli bir yere sahip olan Kur'ân-ı Kerîm tezhiplerinin tezhip sanatına olan katkısı vurgulanmaktadır.

Geleneksel motiflerle özgün tasarımlar yapmayı amaçlayan bu çalışmada sadelik ve uyum ön plânda olmuştur.

Eserlerde kullanılan murakkalar nişasta âharıyla asitsiz kâğıtlardan yapılmış olup üstüne açık renk yumurta âharlı kâğıt yapııştırılarak tezhip uygulaması yapılmıştır. Kitap kabı tezhibinde koyu yeşil renk murakka hazırlanmıştır.

Yapılan çalışmalarda, kitap kabı haricinde altın ve lacivert zemin üstüne tezhip motifleri uygulanmıştır. Kitap kabı uygulamasında koyu yeşil renginde âharlı murakka

üstüne saz yolu tasarımı altın ile tezhibi yapılmıştır. Desen uygulamalarının genelinde kırmızı altın, sarı altın, guaj boya ve mürekkep kullanılmıştır.

Bütün eserlerde sayfa düzenine dikkat edilerek aynı ölçülerde dikey dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Tasarımlarda ki motifler benzer seçilerek birbirleriyle bütünlük sağlanması amaçlanmıştır. Eserlerin tezhiplerinde aynı tonlarda renkler kullanılarak eserlerin uyumlu olmasına dikkat edilmiştir.

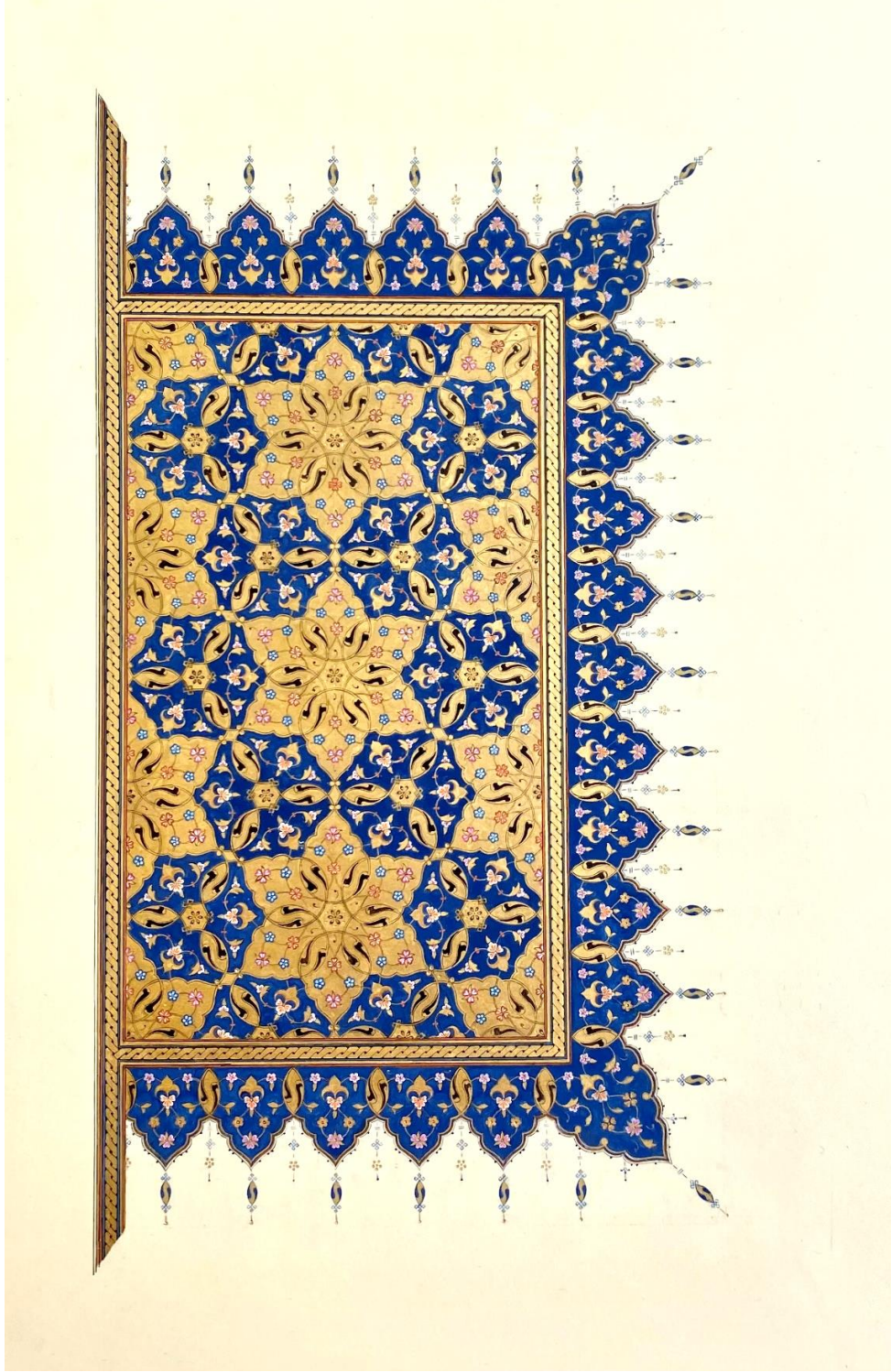
Kur'ân-ı Kerîm'lerde işaret amaçlı sayfanın metin dışında kalan hâşiyeye alanlarında yer alan güller adı verilen küçük madalyonlar vardır. Bu güllerden esinlenerek farklı bir serbest çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada için bir çok tasarım hazırlanmış çizimleri yapılmış ve seçilen bir tasarımın tezhip uygulaması yapılmıştır. Yapılan eserde farklı desenlerden oluşan güller uygulanmış ve güllerin çevresine yine farklı desenlerde duraklar yerleştirilerek tasarım tamamlanmıştır.

Bu çalışmalarda ki hatlar serlevhada Fâtiha sûresi ve sûre başlarında, İhlâs sûresi, Felak sûresi ve Nas sûresi nesih hattıyla tarafımdan yazılmıştır. Çalışmaların görselleri eklenerek, ebatları, teknikleri ve açıklamaları da yapılmıştır.

Tasarımlar eskiz aşamasından sonra İllustrator'da çizimleri yapılmıştır. Yapılan çizimlerin detayları ve bazı renk analizleri de bu bölümde yer almaktadır.

3.1. ZAHRIYE SAYFASI TEZHİBİ

Resim 67 Zahriye sayfası.

Ebat : 28 x 16 cm

Teknik : Klasik Tezhip

Açıklama : Zahriye sayfası, tam sayfa dikey dikdörtgen şeklinde tasarlanmıştır.

2. Bâyezîd dönemi Mushaf-ı Şerîf'lerinin tezhiplerinin incelenmesiyle bu tasarımlardan esinlenerek yapılan bir çalışma olmuştur. Bu çalışma, klasik tezhip temel alınarak farklı ve özgün bir tasarım oluşturulması amaçlanarak yapılmıştır.

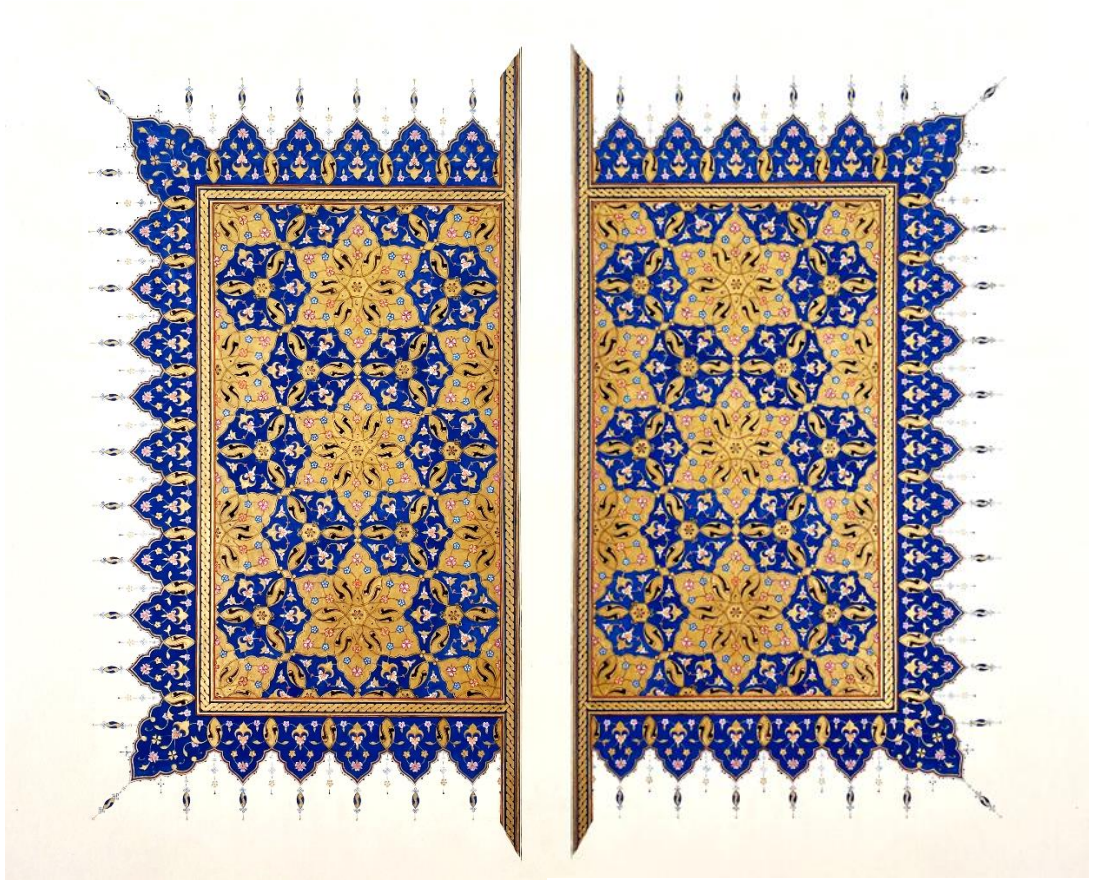
Bu çalışmada nişastalı asitsiz kâğıtlardan yapılan murakka üstüne açık renk yumurta âharlı kâğıt yapıştırılarak üzerine desen uygulaması yapılmıştır. Tezhipte 24 ayar altın, çeşitli renklerde su bazlı guaj boya ve tahrir için siyah mürekkep kullanılmıştır.

Zahriye tezhibi, hurdeleri rûmî, ortabağlar, çiçekler, dallar ve negatif alanlardan oluşmaktadır. Tasarım altıgen rûmî dallarının birbiriyle bağlanmasıyla yine altı kollu yıldız (bkz.Ç.3) şeklini alarak birleşmesinden oluşmuştur. Bu rûmîlerle ayrılan paftaların içine yerleştirilen negatif motifler yer almaktadır.

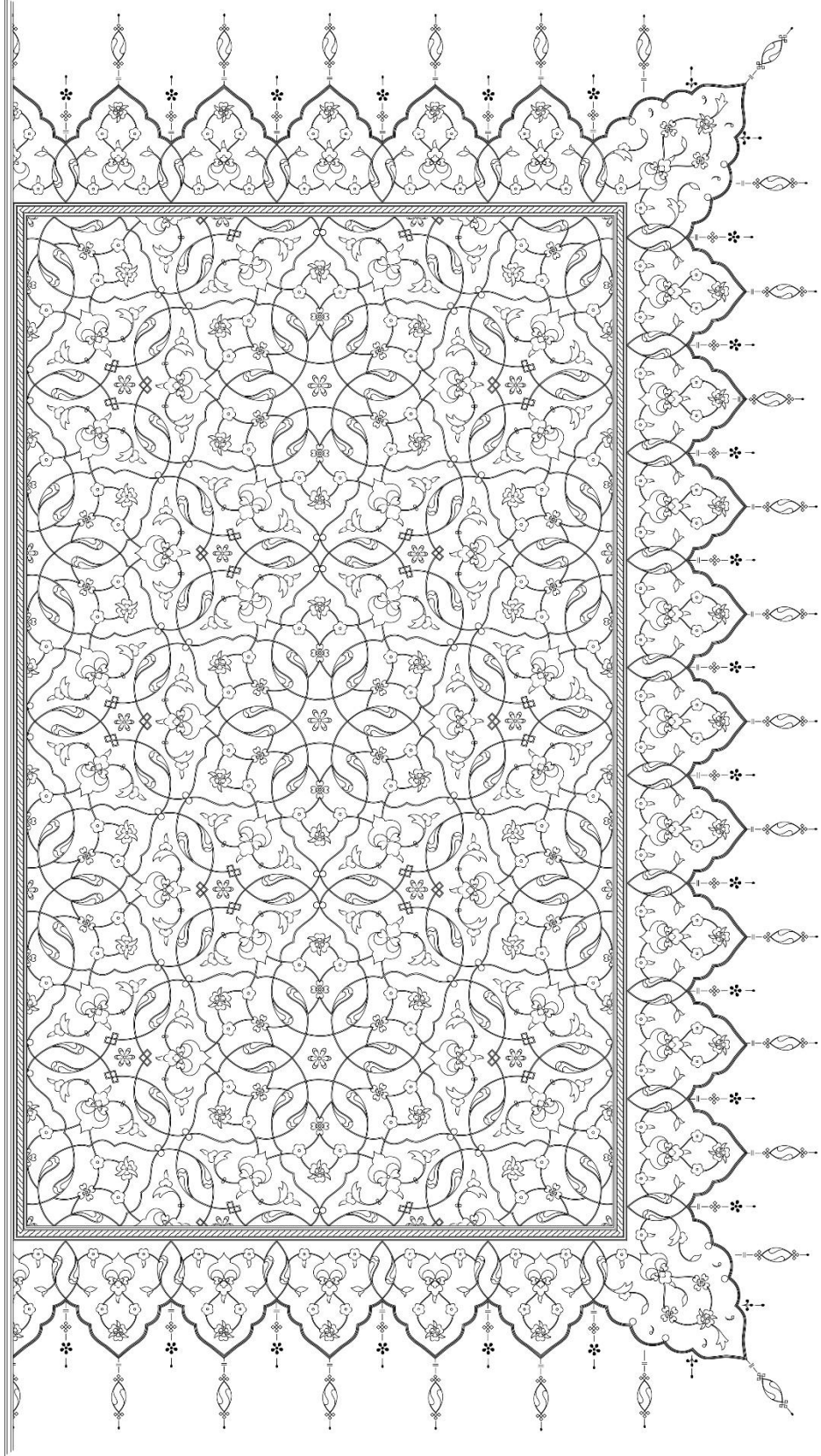
Bu çalışmanın zemin tezhibi altın ve laciverttir. İç bölüm tezhibi altın ve lacivert, pervâz tezhibi lacivert ağırlıktadır. Hurde rûmîler köşelerde düğümlerle birbirine bağlanmış ortaya çıkan boşluklara negatif pençler (şeş) yapılmıştır. Aynı şekilde yıldızların orta bölümlerine de negatif pençler (şeş) yapılmıştır.

Hurde rûmîler, siyah zemine altın rûmîler (bkz. R.41, 42) işlenmiştir. Cetvellerde altın, turuncu ve lacivert, 3 mm'lik bölüme altın zemin üstüne zencerek uygulanmıştır.

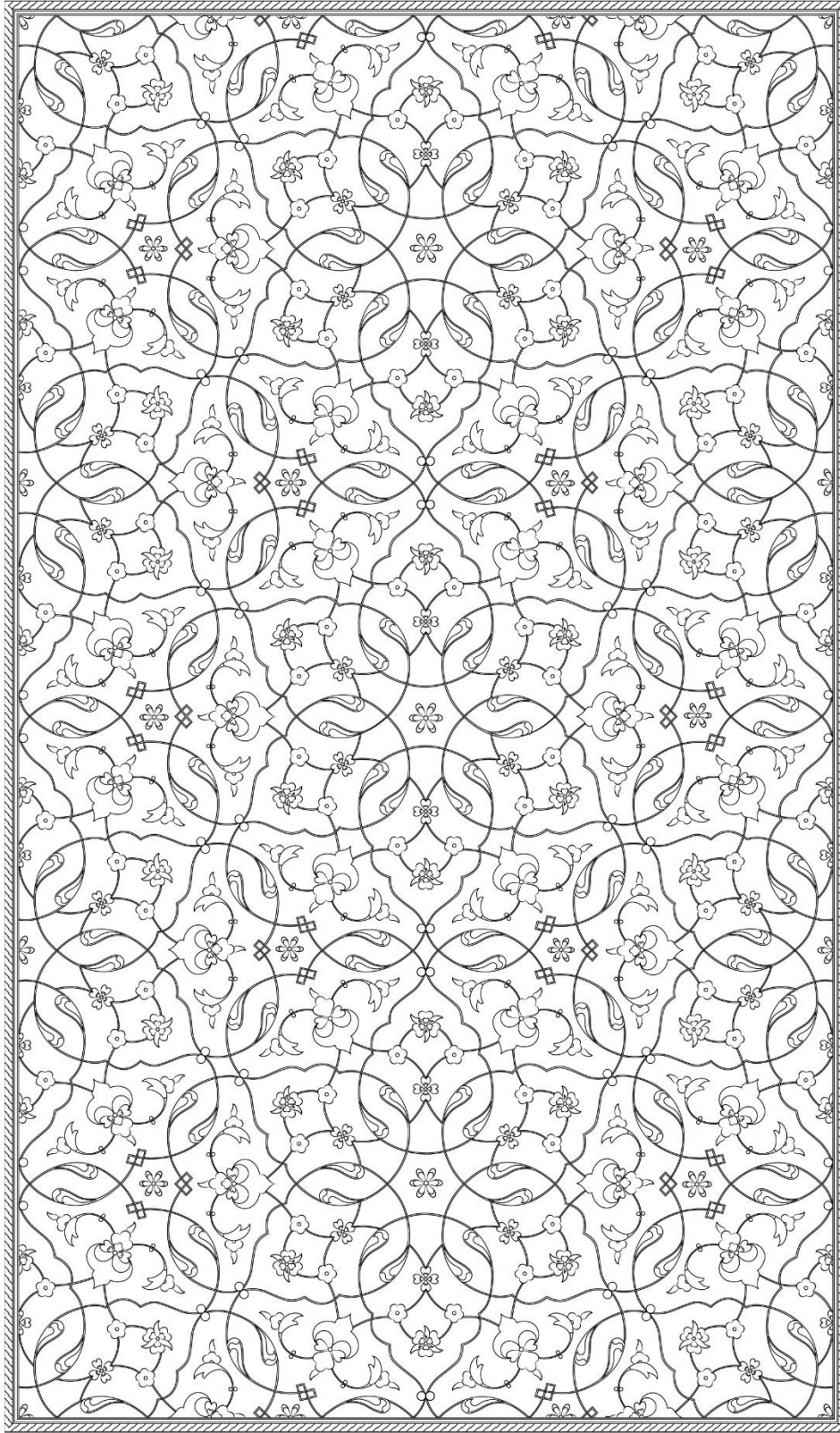
Eserin eskiz çalışmaları sırasında birden fazla tasarım ortaya çıkmıştır. Bu geometrik temelli tasarım düzeninden yola çıkılarak rûmî dallarının birbirine farklı şekillerde bağlanmasıyla bir çok desen oluşturulabilmektedir. Aynı zamanda tasarımda yer alan paftaların zemin renklerinin çeşitlemesine göre değişik uygulamalar yapılabilir.

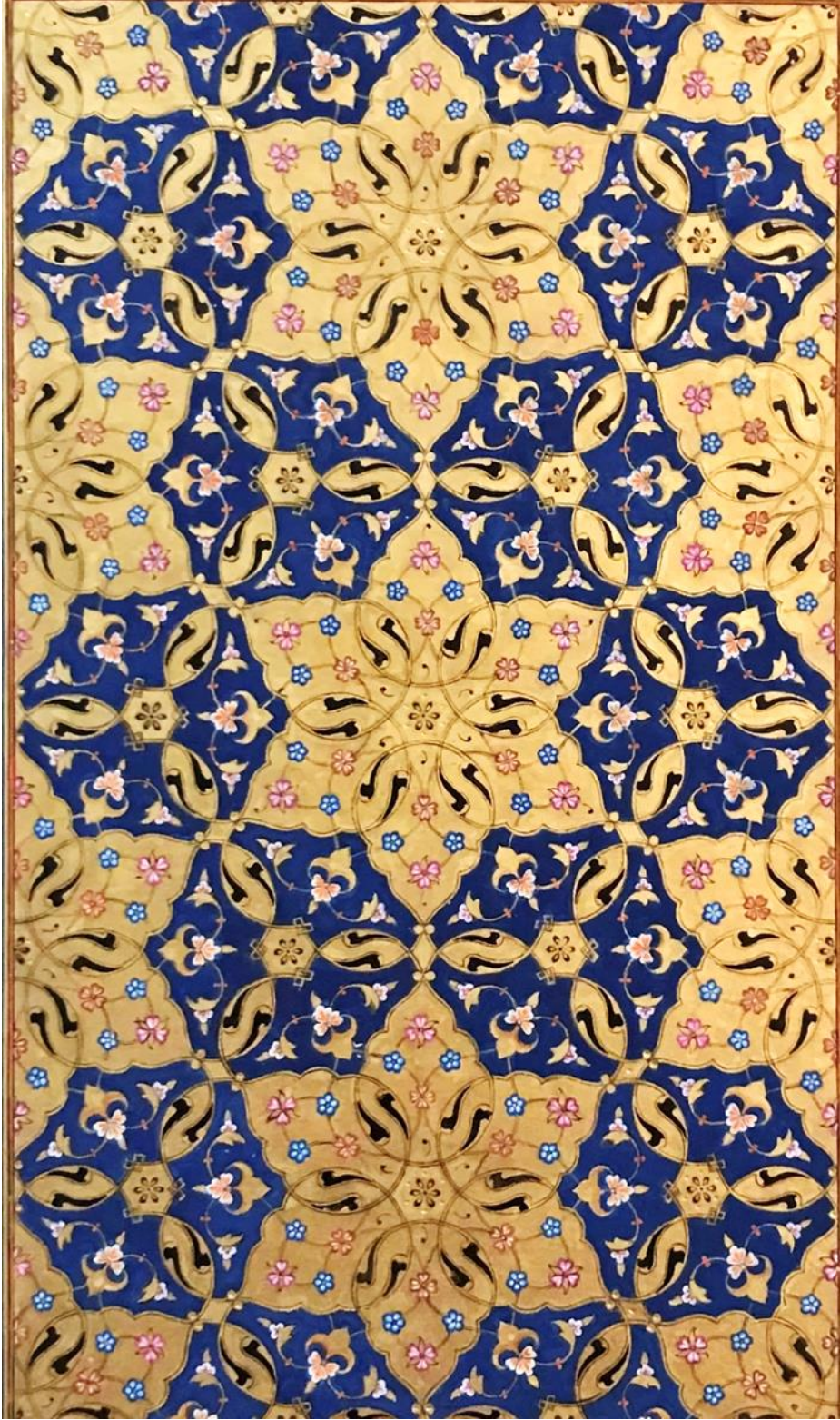
Resim 68 Zahriye sayfaları

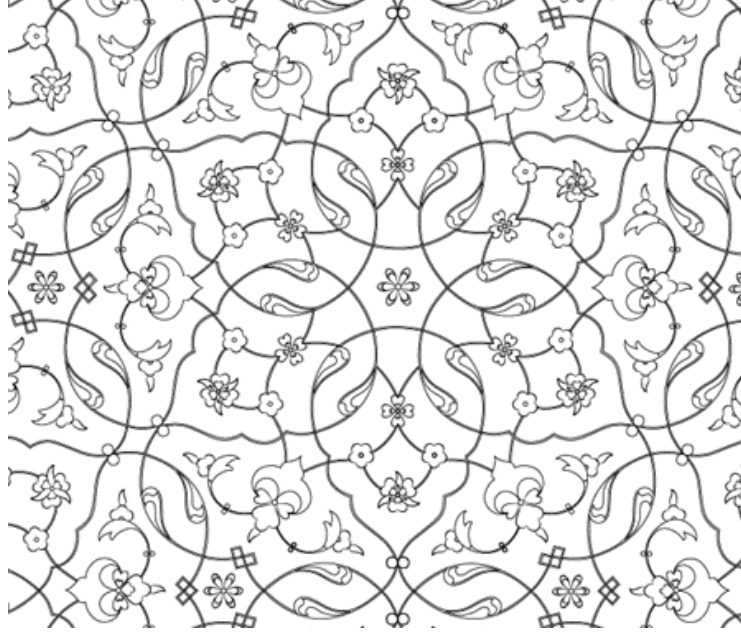
Çizim 1 Zahriye sayfası.

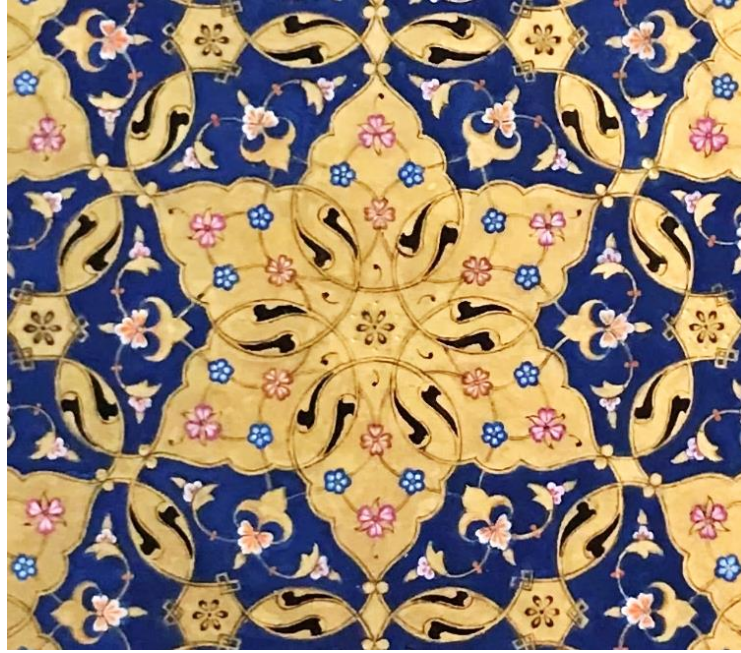
Çizim 2 Zahriye sayfası.

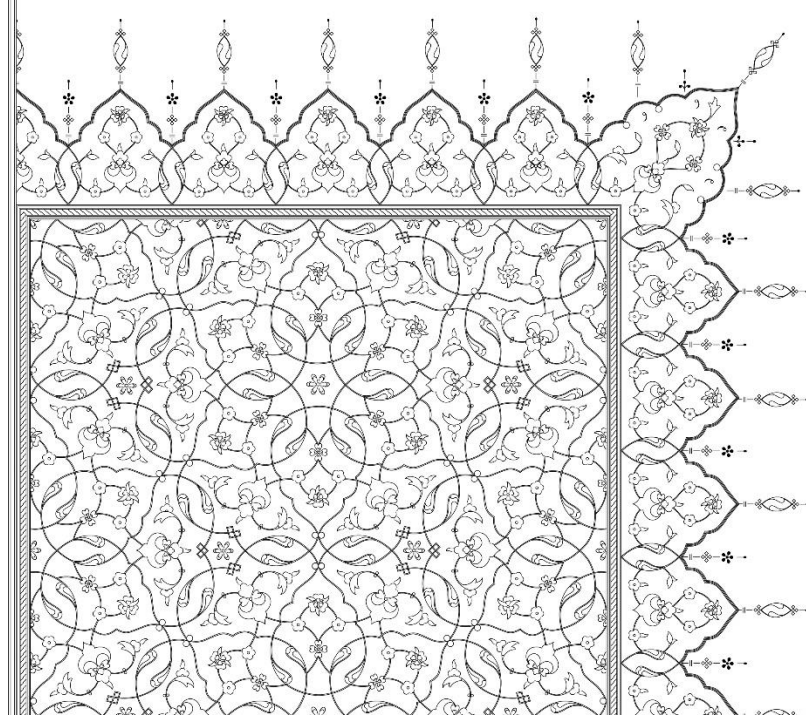
Resim 69 Zahiye sayfası.

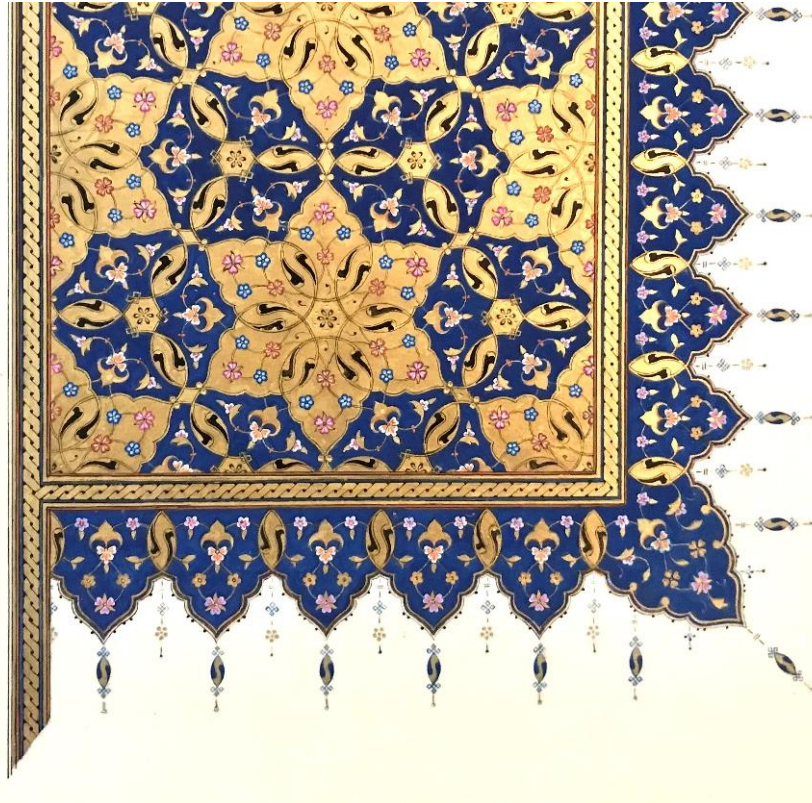
Çizim 3 Zahiye detay.

Resim 70 Zahiye sayfası detay.

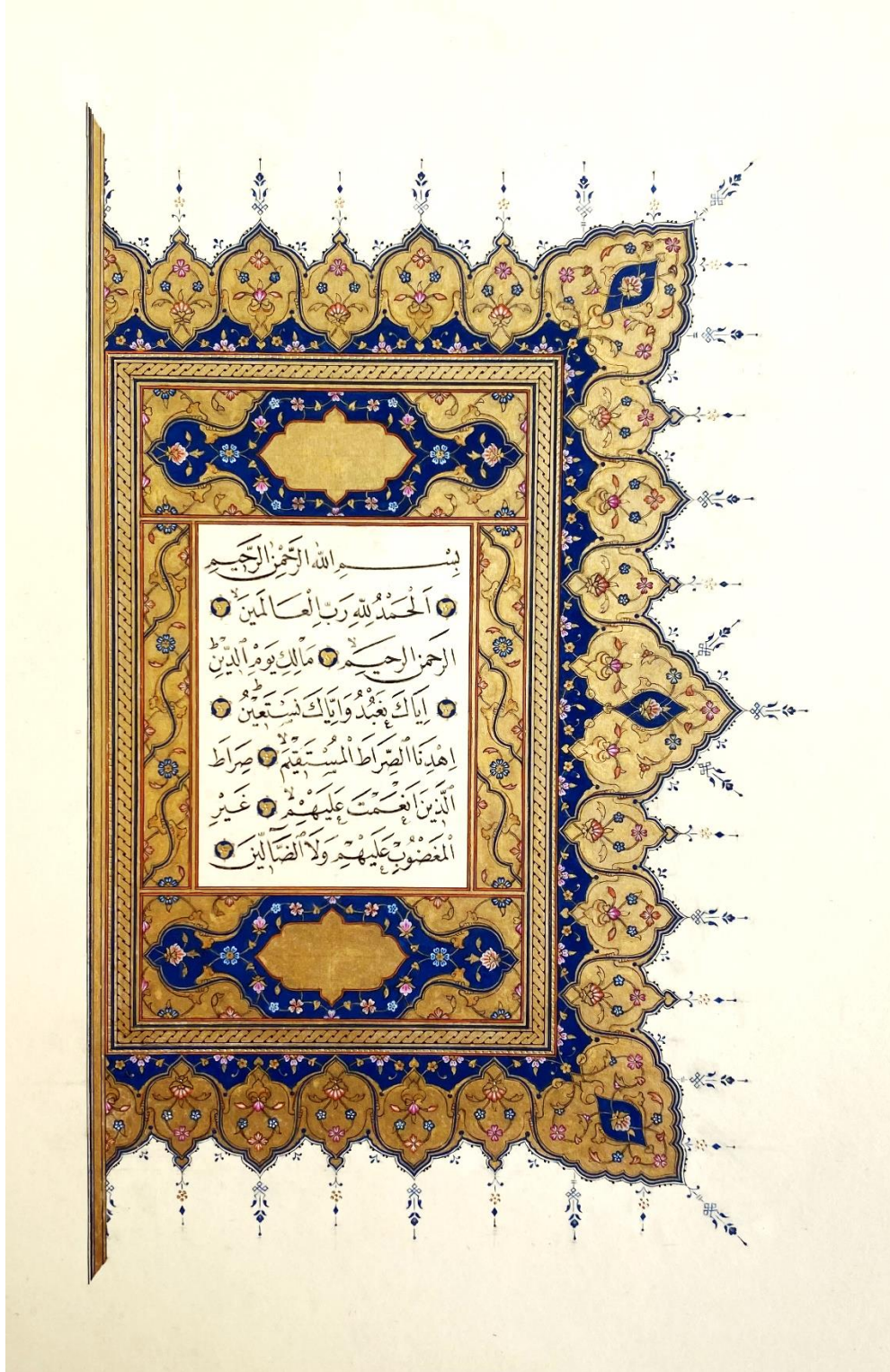

Çizim 4 Zahriye sayfası.

Resim 71 Zahriye sayfası .

3.2. SERLEVHA SAYFASI TEZHİBİ

Resim 72 Serlevha sayfası.

Ebat : 28x17 cm

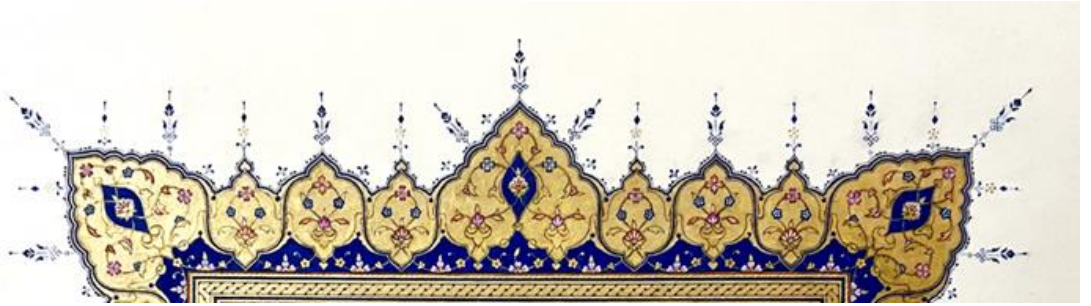
Teknik : Klasik Tezhip

Hat : Aysun Savaş

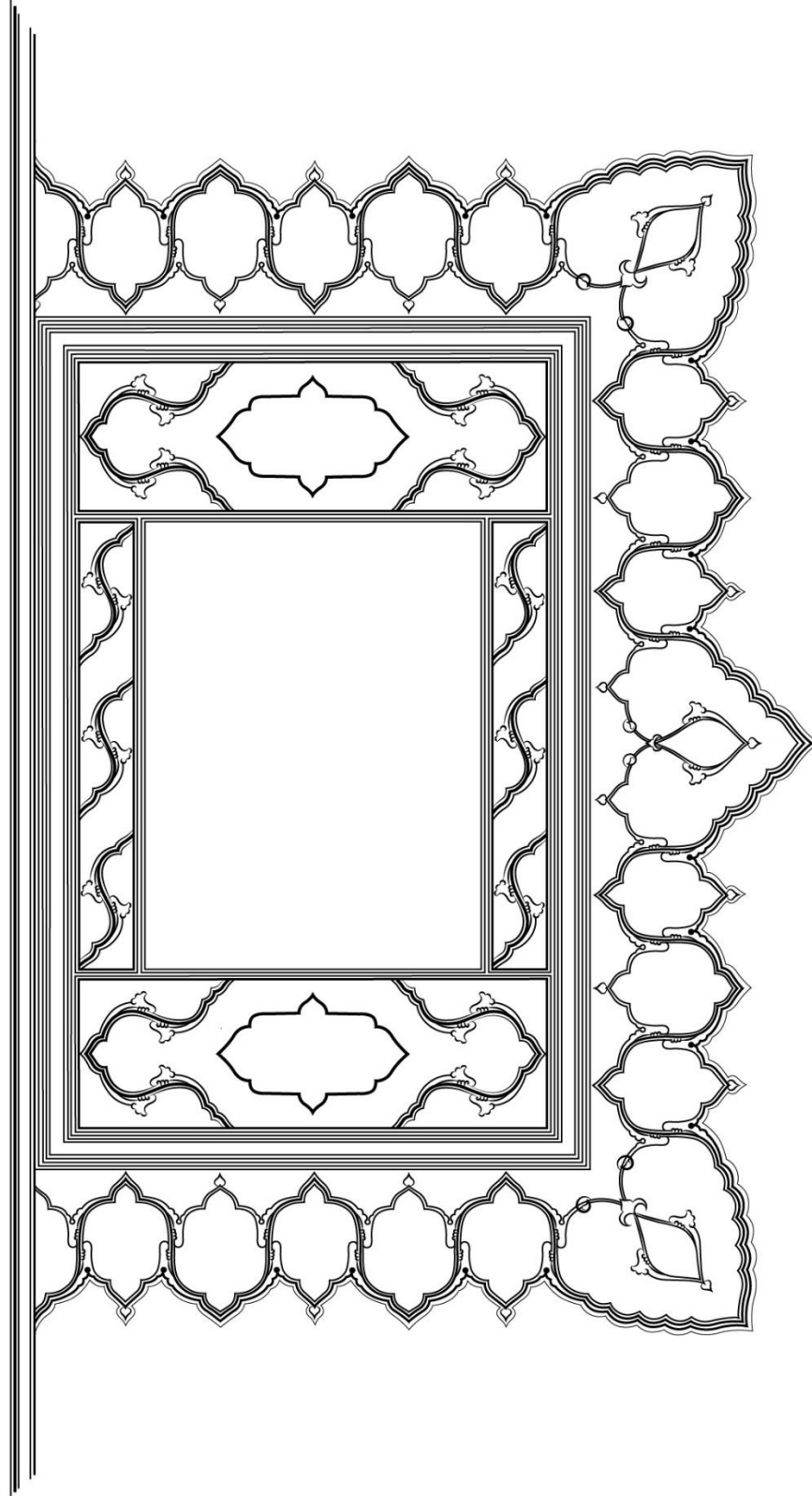
Açıklama : Serlevha tezhibinde nesih hat ile yazmış olduğum Fâtiha sûresi 9 cmx 6.6 cm'dir. Sûre başları 3cm ve koltuk tezhipleri 1.2cm'dir. Cetveller, zencerek tezhibi ile birlikte 7 mm'dir. Dış kenar pervâz tezhibi 2.8 cm olup tığlar 1.4 cm'dir. Serlevha tezhibi, tek sayfa olarak uygulamaya geçmiştir.

Klasik bir tasarımı farklı yorumlayarak yapılan bu çalışma da birbirine ters yönde giderek oluşan kanatlı rûmîler, ortabağ ve çiçek dallarından oluşan bir kompozisyondur.

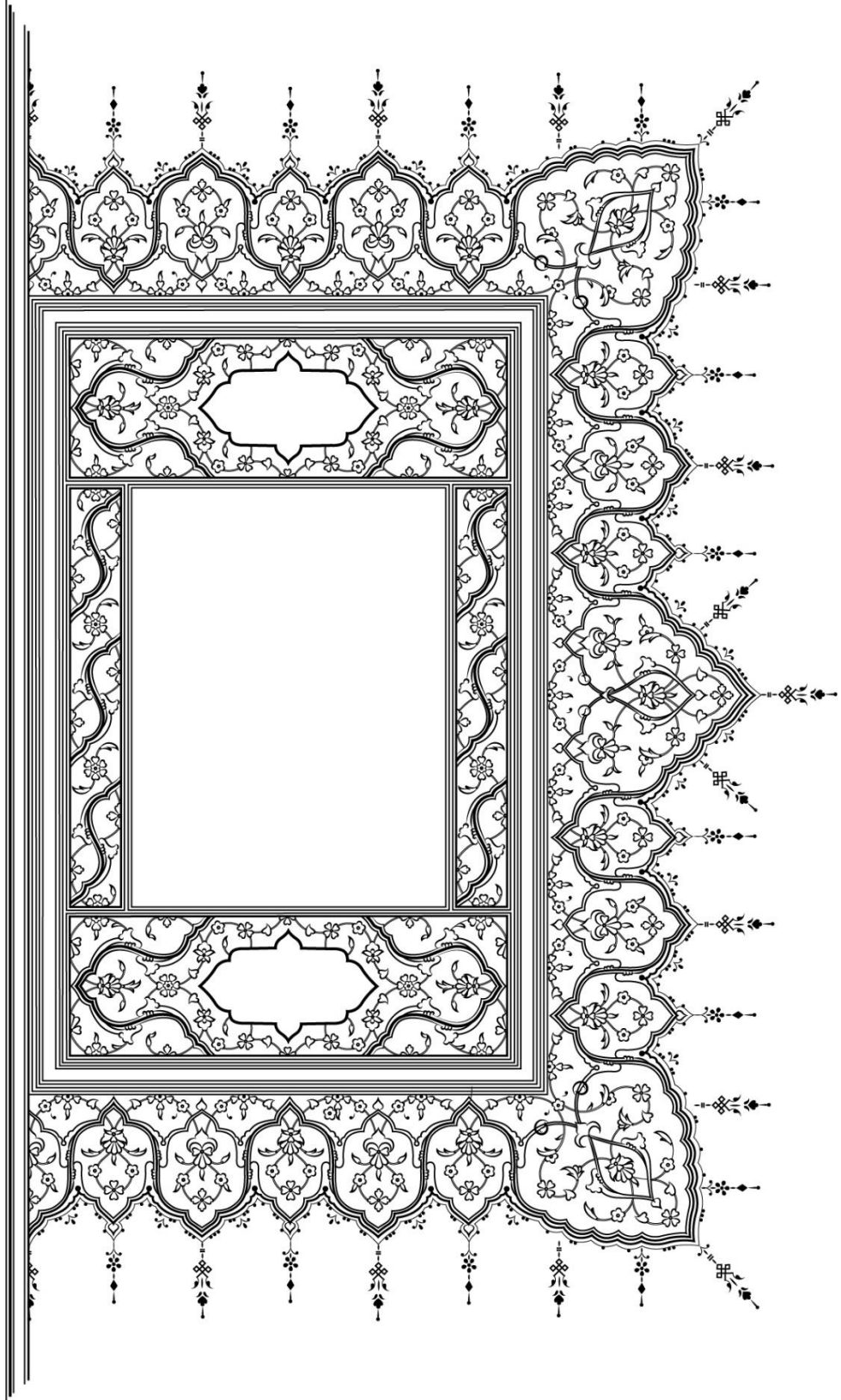
Bu çalışmada koltuk ve sûre başı tezhibinde aynı rûmînin çift bir şekilde çiziminden oluşmaktadır. Dış pervâz tezhibinde aynı rûmîler kanatlı olarak yapılmış ve paftalar oluşmuştur. Bu çalışmada lacivert ve altın zemin uygulanmıştır. Eserin zemininde kırmızı altın ve lacivert renkleri kullanılmıştır. Koltuk tezhiplerinde de aynı rûmîler kullanılarak bir desen oluşturulmuştur. Fâtiha sûresinin durakları altın zemin üstüne lacivert rûmîlerden oluşmaktadır.

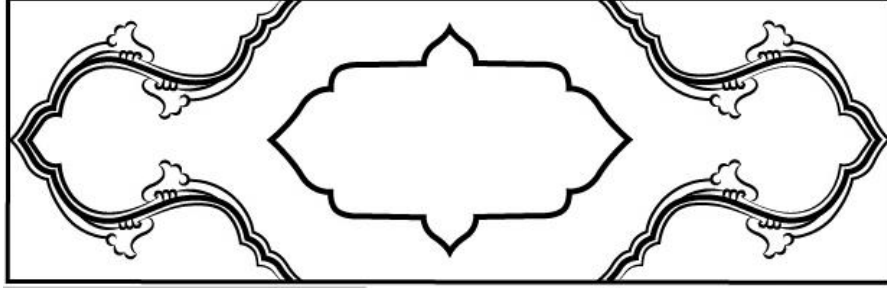
Resim 73 Serlevha dış pervâz.

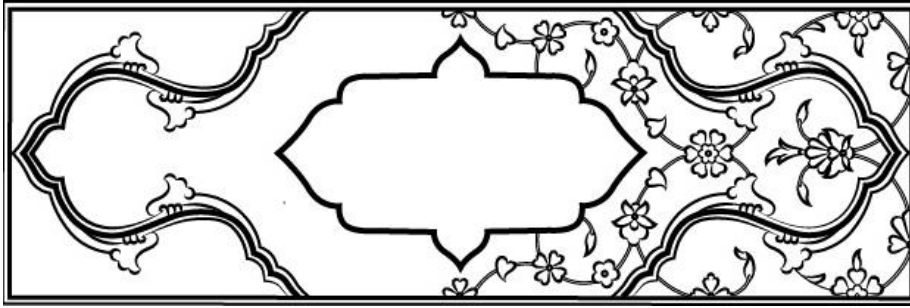
Çizim 5 Serlevha sayfas

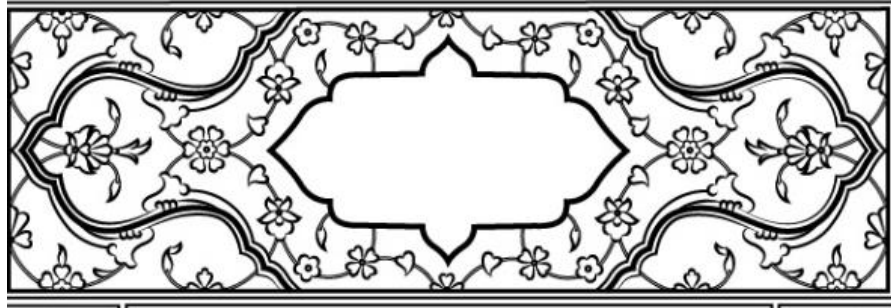
Çizim 6 Serlevha sayfas

Çizim 7 Serlevha rûmiler.

Çizim 8 Serlevha ½.

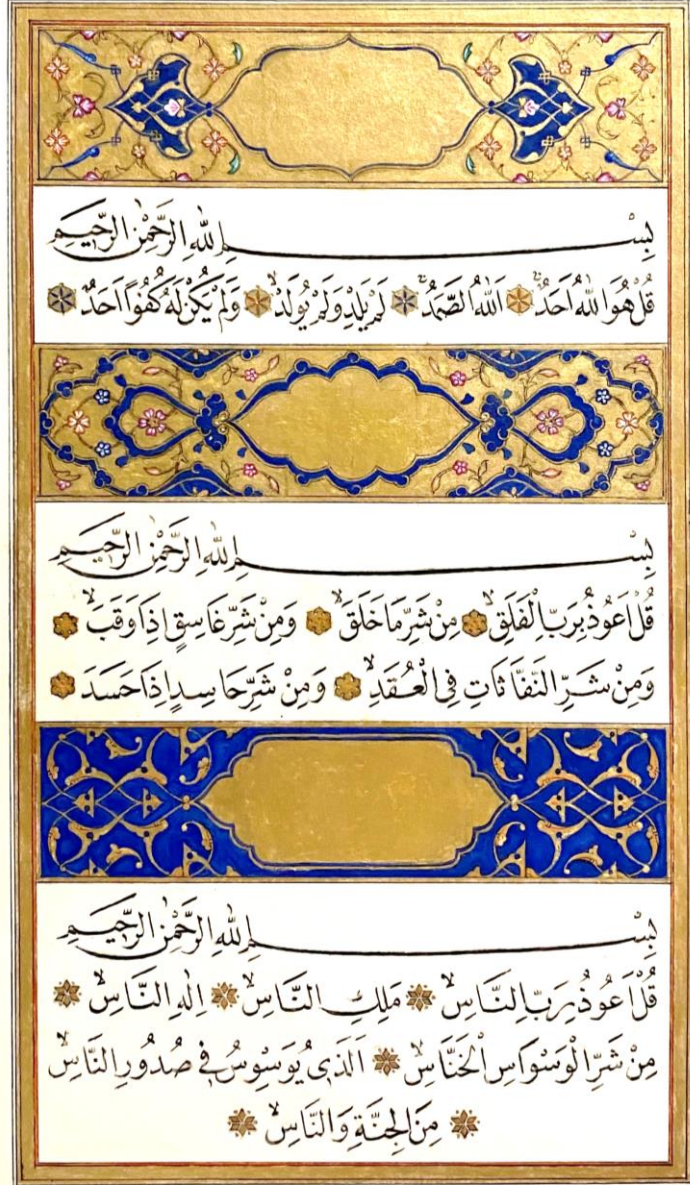

Çizim 9 Serlevha.

Resim 74 Serlevha detay.

3.3. SÛRE BAŞI TEZHİPLERİ

Resim 75 Sûre başları.

Ebat : 12 x 20 cm

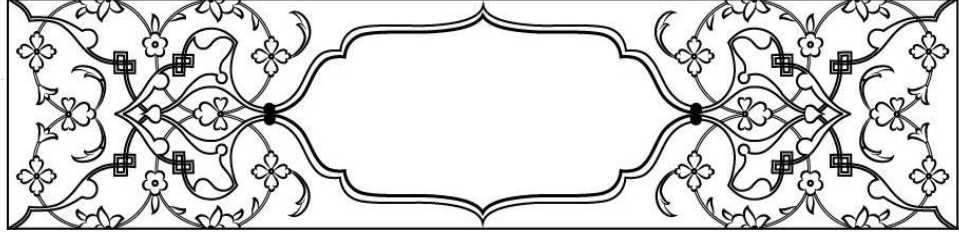
Teknik : Klasik Tezhip

Hat : Aysun Savaş

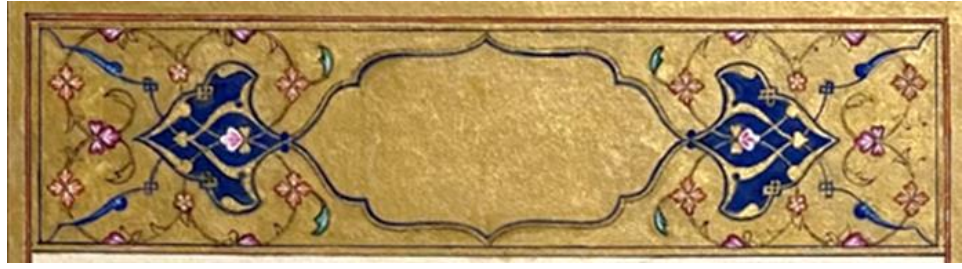
Açıklama : Sûre başlarında, üç farklı klasik tezhip uygulanmıştır. Sûre başlarına örnek olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in son sayfası olan İhlâs sûresi, Nas sûresi ve Felak sûreleri nesih hat çeşidiyle yazılmış ve tezhiplenmiştir. Bu çalışmanın tezhiplenen sûre başı ölçüsü 11 cm x 2.8 cm'dir.

Sûre başlarında, eskiz aşamasında birçok desen tasarlanmıştır. Uygulamada örnek olarak üç sûre başı tezhiplenmiştir. Bu tezhiplerde altın ve lacivert zemin kullanılmıştır.

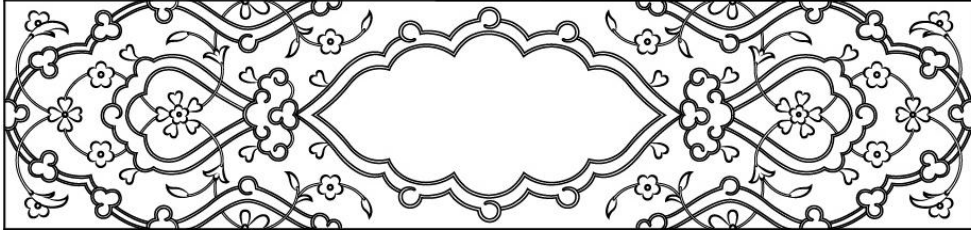
Birinci sûre başı örneğinde altın zemin üstüne hurdelenmiş tepelik ve çiçeklerden oluşmaktadır (bkz. R. 48). İkinci sûre başı örneğinde, altın zemin üstüne lacivert bulut, çiçek ve yaprak motifleri ile tasarlanıp tezhiplenmiştir (bkz. R. 49). Üçüncü sûre başı örneğinde ise, dilimli rûmî kompozisyonu yapılarak, lacivert zemin üstüne altın rûmî olarak tezhiplenmiştir (bkz. R. 50).

Çizim 10 Sûre başı.

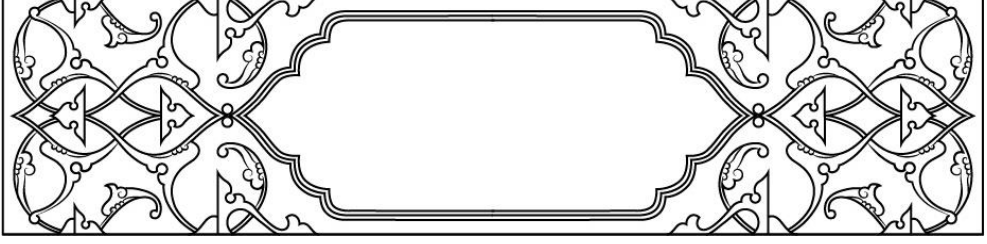
Resim 76 Sûre başı.

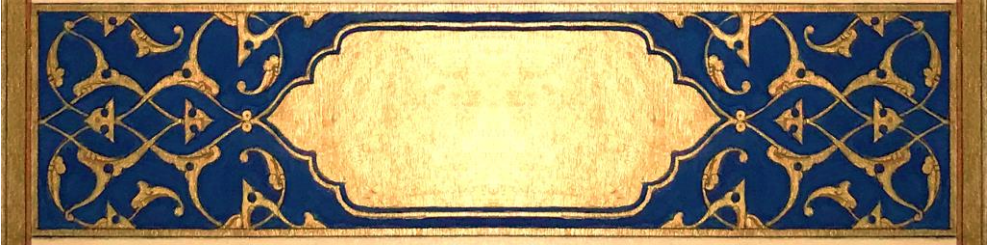
Çizim 11 Sûre başı.

Resim 77 Sûre başı.

Çizim 12 Sûre başı.

Resim 78 Sûre başı.

3.4. HÂTİME SAYFASI TEZHİBİ

Resim 79 Hâtime sayfası.

Ebat : 12 x 21cm

Teknik : Klasik Tezhip

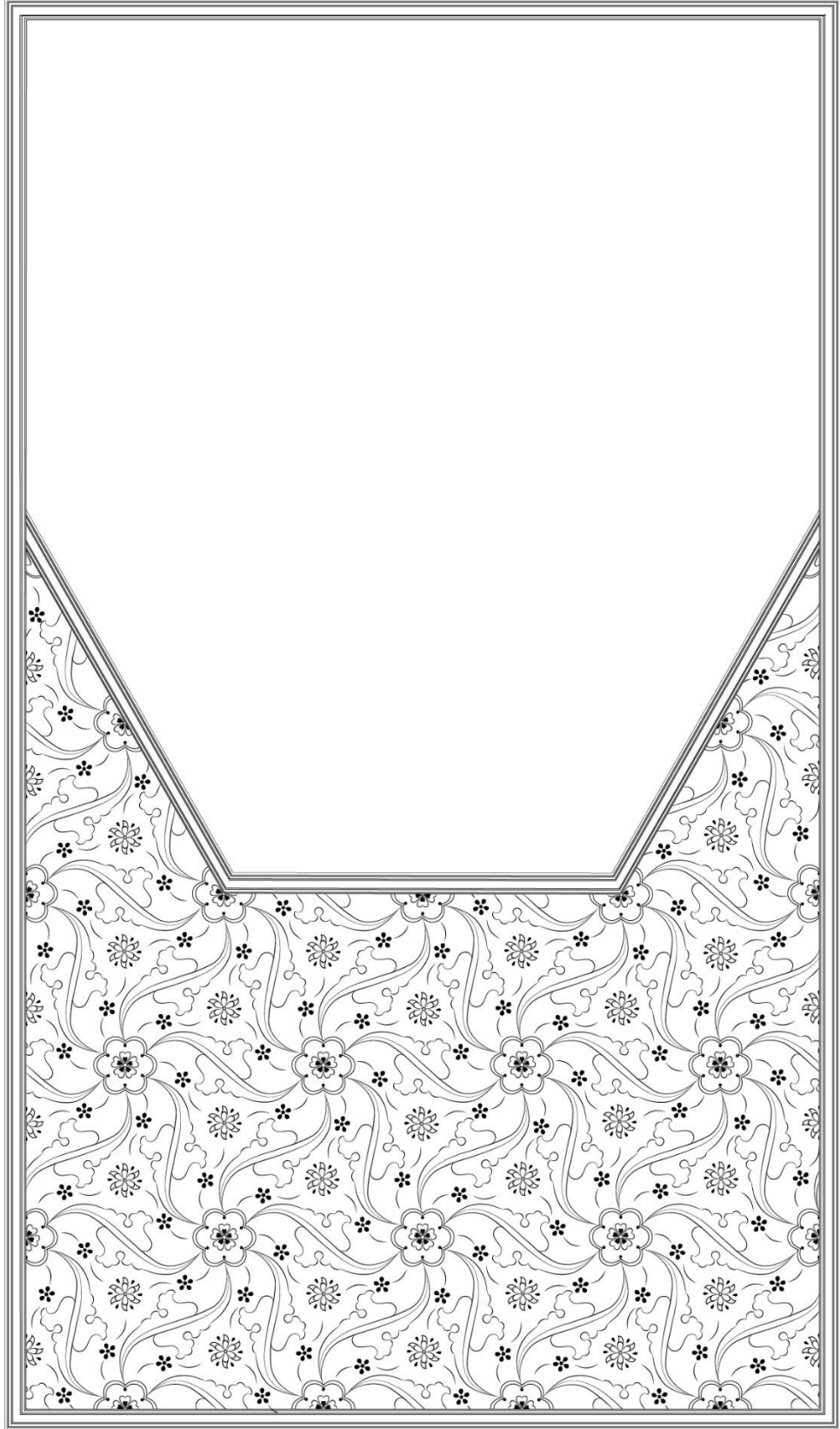
Açıklama : Hâtıme sayfası tezhibi, yazma kitaplarda müellifin eserini bitirirken yazdığı duaları, hattatını, varsa müzehhibini belirten yazıların bittiğinden itibaren geriye kalan boş alanlara yapılan tezhipli son sayfalardır. Birçok şekilde yapılan bu tezhipler dâire şeklinde tasarlandığı gibi imza yazısından sonra sayfada kalan boşlukların iki tarafına ikiz kenar üçgen veya yazıdan kalan alana göre düz bir şekilde bezenmesiyle de oluşmaktadır. Bu çalışmada hâtıme tezhibi, yarım sayfa şeklinde tasarlanıp uygulamaya geçilmiştir.

Çalışmada, kitap kabı tezhibinin haricinde ki bütün uygulamalarda olduğu gibi murakka üstüne yumurta âharlı açık renk kâğıt kullanılmıştır. Bu tasarım, dikey dikdörtgen bir sayfa düzeni şeklinde çizilip kâğıda uygulanmıştır.

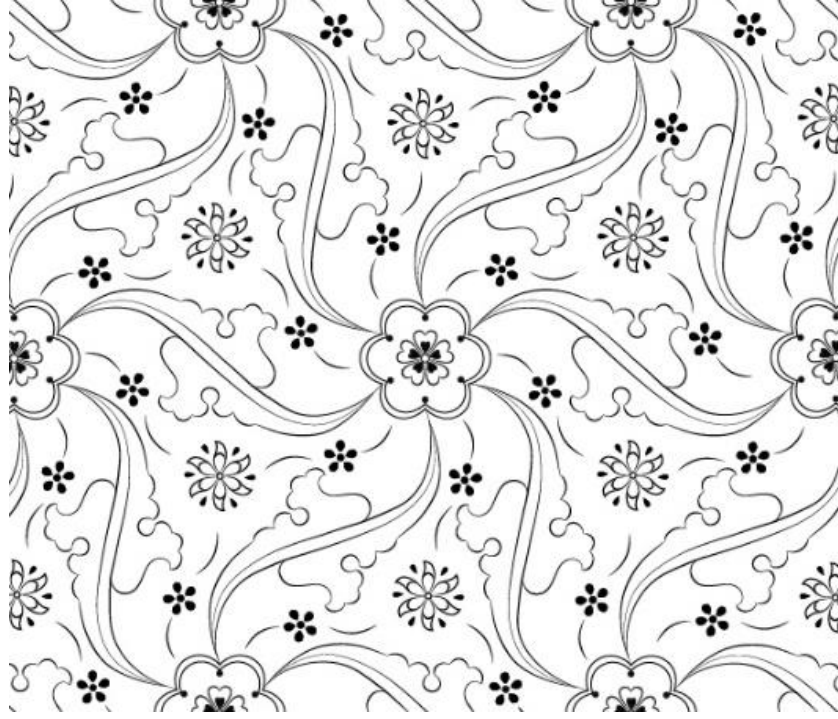
Hâtıme sayfası tezhibi, geometrik taban çizimiyle altıgen şekilde tasarlanmıştır. Bu altıgen tasarımda birbirine bağlanan çift rûmîlerin tekrarından (bkz. Ç. 13,14,15) oluşmaktadır. Tezhibinde rûmîler altın yapılmış ve turuncu rengi gölgelerle detaylandırılmıştır.

Tasarımın geneli, altın zemin üstüne altın rûmîler ve negatif çiçeklerden müteşekkildir. 8mm 'lik lacivert altılı dendan içinde altın negatif pençer (şeş) yapılmıştır. Rûmîlerin aralarında ki boşluklara da lacivert rengi negatif çiçekler ve yapraklar yapılmıştır (bkz. R 52).

Klasik tezhip motifleriyle farklı ve özgün bir tasarım oluşturmaya çalışılmıştır. Eskizlerde sarılma rûmî, sencide rûmî gibi farklı rûmîlerle tasarlanmış olup diğer çalışmalara uyum açısından bu tasarım seçilerek tezhiplenmiştir.

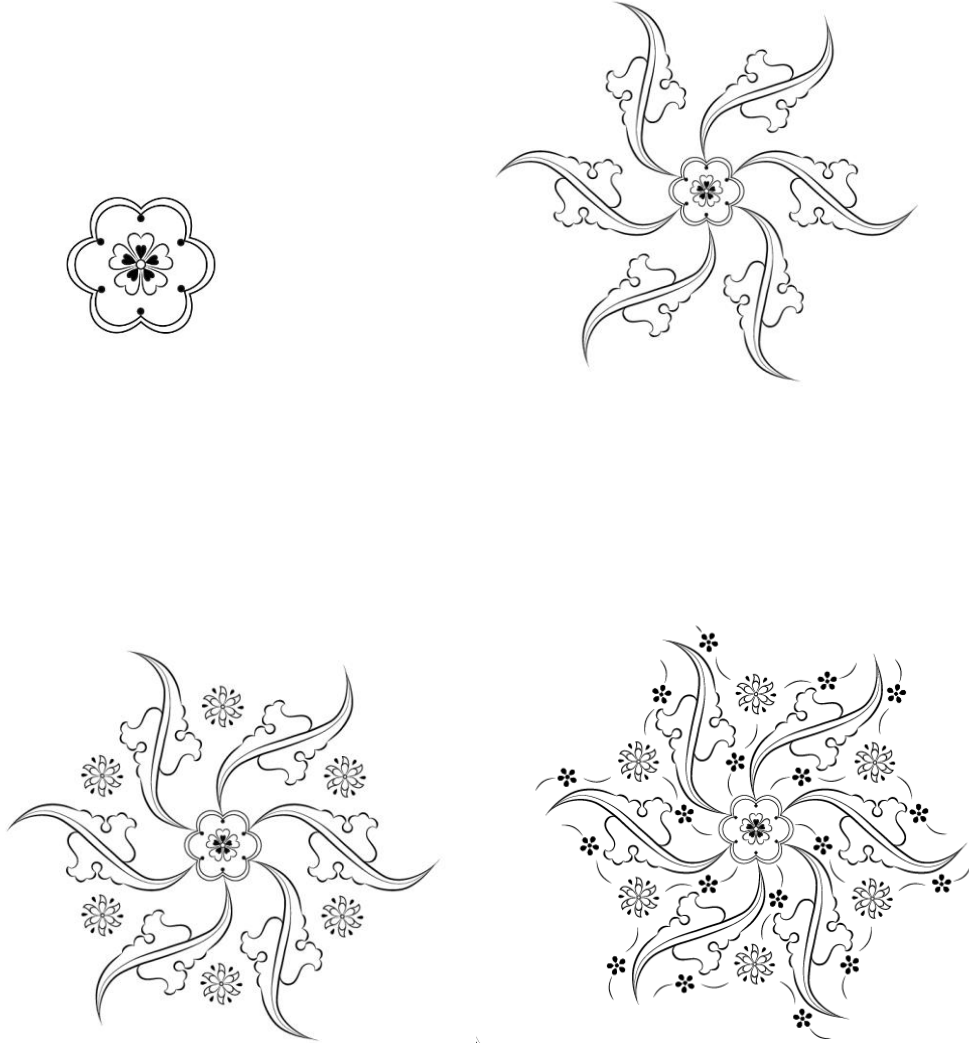
Çizim 13 Hâtime sayfası.

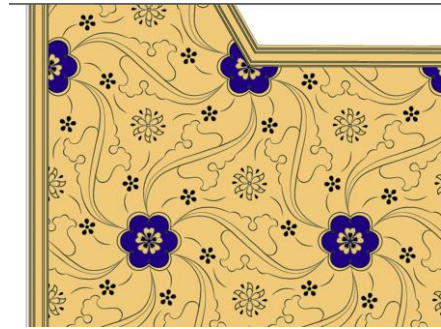
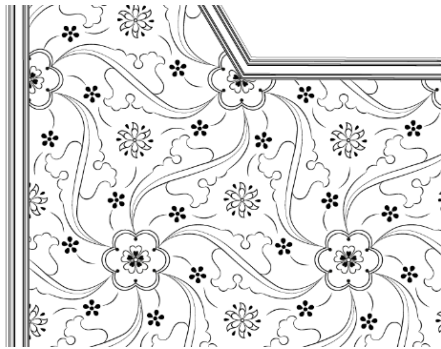
Çizim 14 Hâtime detay.

Resim 80 Hâtime sayfası detay.

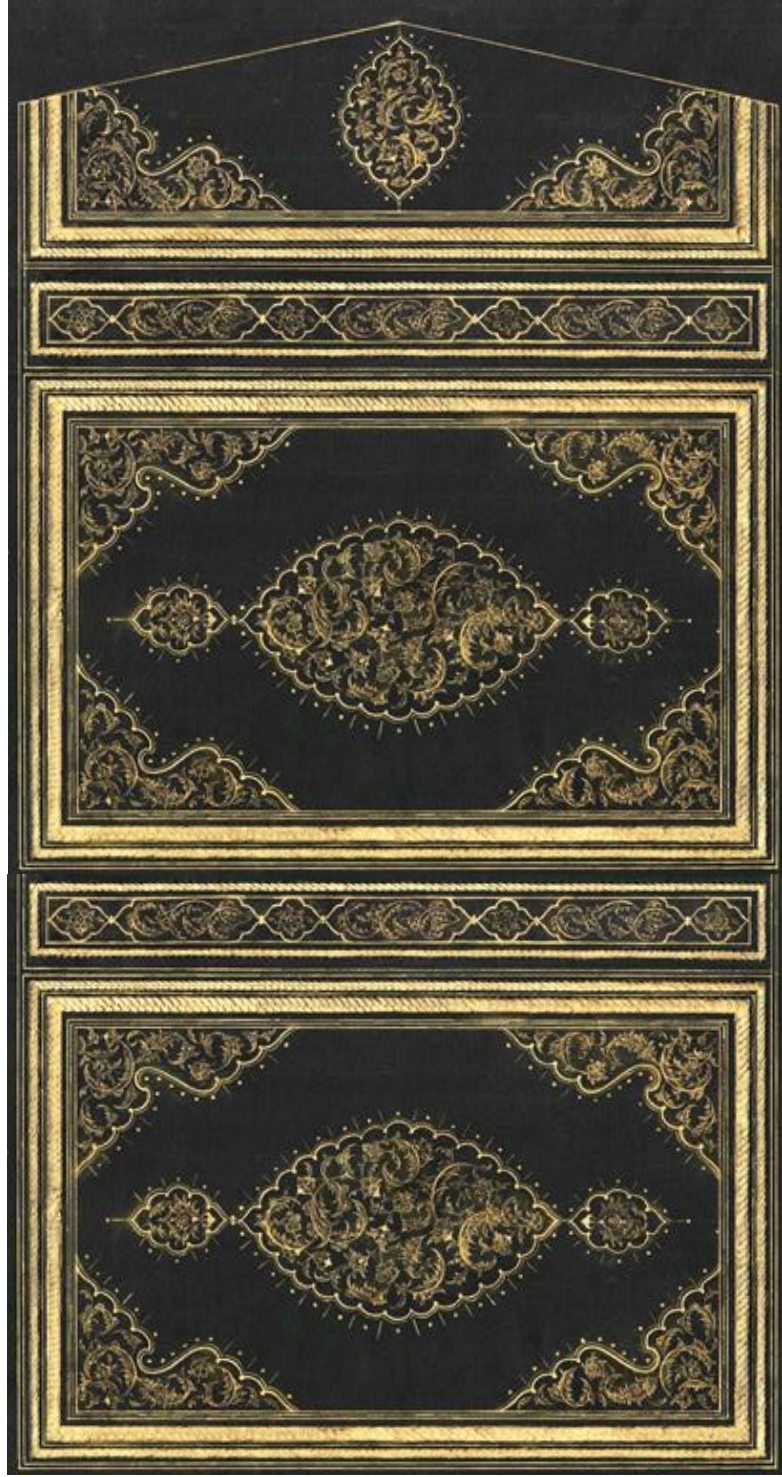

Çizim 15 Hâtime sayfası desen tasarım aşamaları.

Çizim 16 Hâtime sayfası renklendirmelerden örnekler.

3.5. KİTAP KABI TEZHİBİ

Resim 81 Kitap kabı tezhibi.

Ebat : 20x30 cm

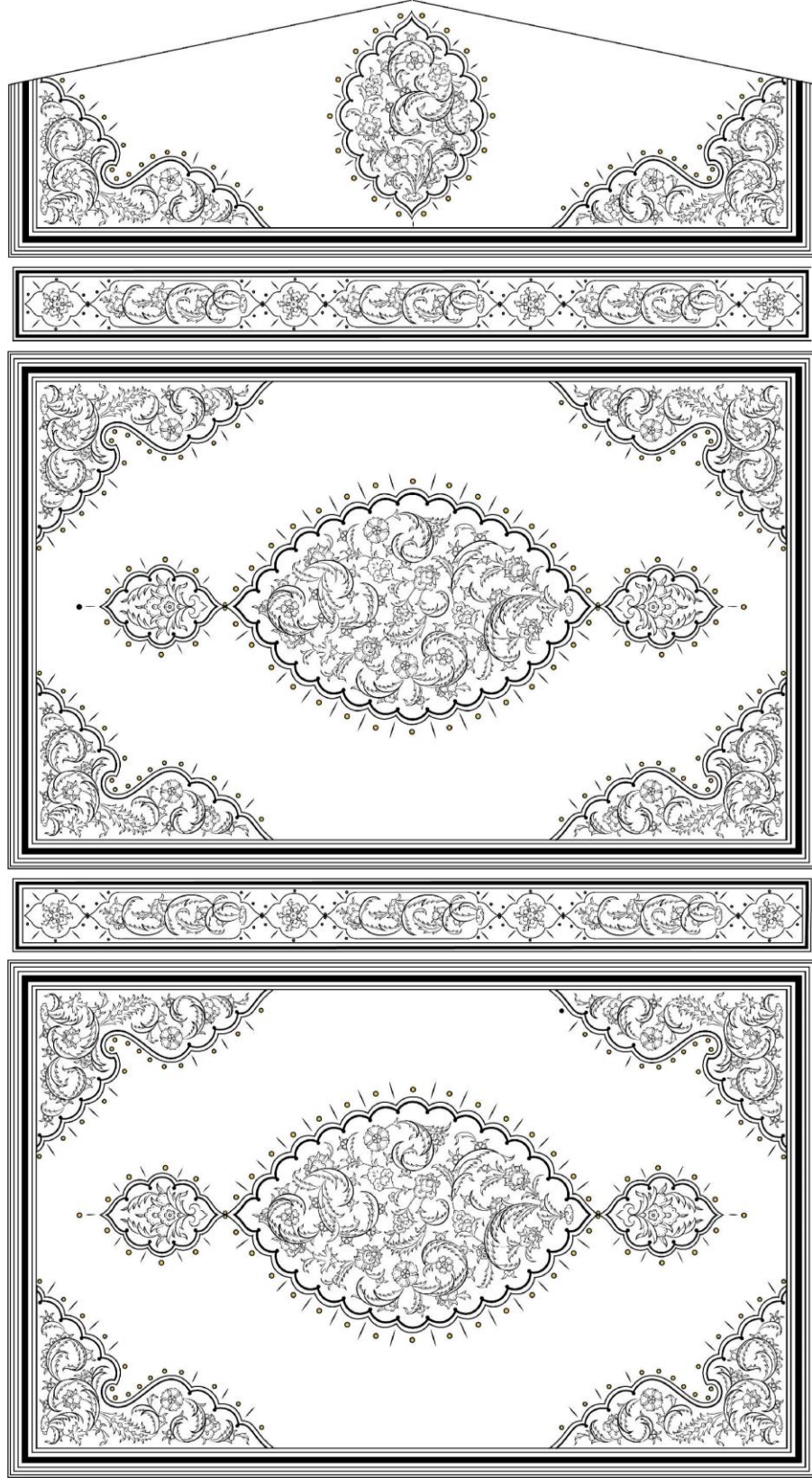
Teknik : Klasik saz üslûbu.

Açıklama : Kitap kabı uygulaması, koyu yeşil nişasta âharlı murakka yapılarak desen uygulanmıştır. Klasik tezhip sanatında, kitap kabı bölümleri olan ön kapak, arka kapak, sırtlar ve miklep üzerine desen tasarlanmıştır.

Bu çalışmanın kapaklarında dikey dikdörtgen üzerine ortada oval salbekli şemse, köşebentler ve miklep tasarımı saz yolu üslûbunda yapılmıştır. Kenar cetvelleri ortada 6 mm'lik ve 3mm'lik zencerek bölümü bırakılarak çizilmiştir. Bu zencerekler kitap kabında uygulanan çivi baskılarıyla altın üzerine çakılarak uygulanmıştır.

Kitap kabı tezhibinde tamamında altın ile çalışma yapılmıştır. Hatâyî ve yapraklar altın ile sulandırılıp altın ile tahrirlenmiştir. Desenin çevresi altın dendanlarla tamamlanmıştır.

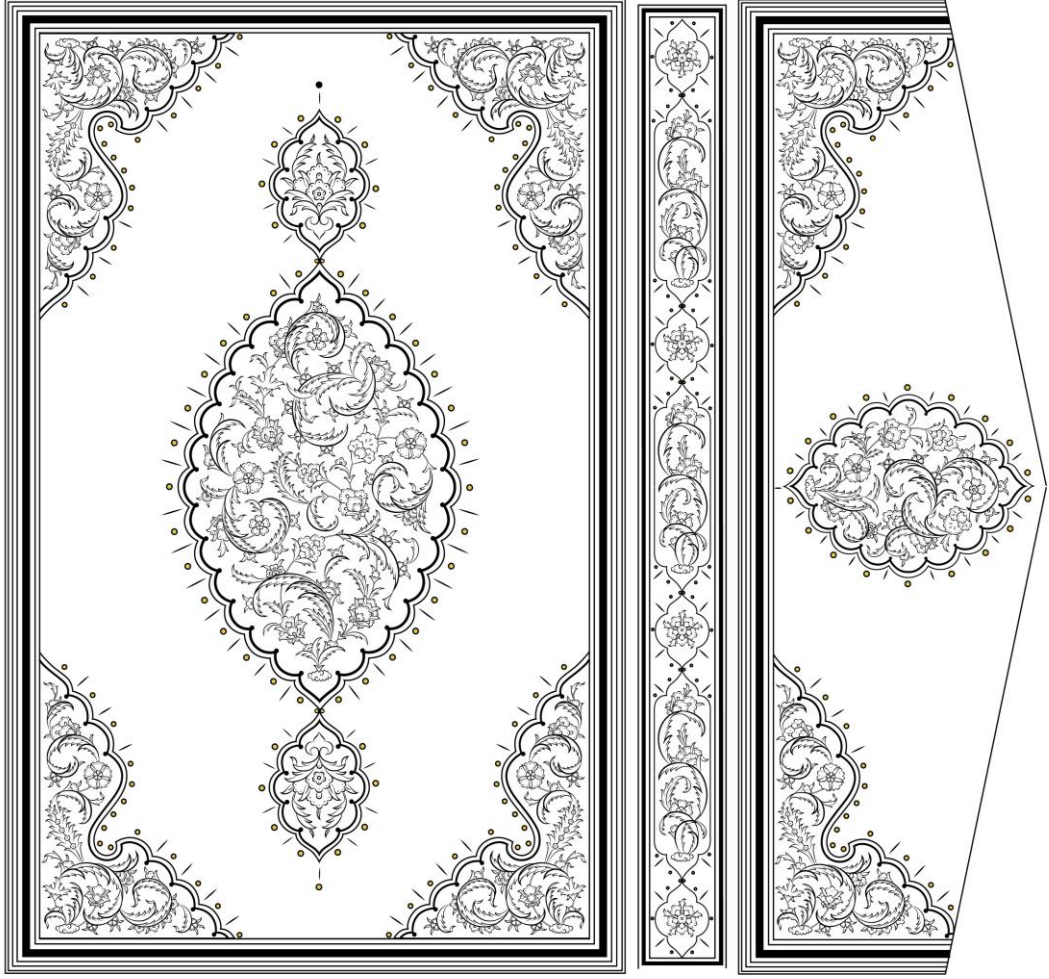
Kitap kabının sırt deseninde, paftalı bir tasarım yapılmıştır. Sırt deseninde üç büyük ve dört küçük paftayla ayrılmış, yine saz yolu üslûbunda tasarlanıp uygulanmıştır. Çalışmanın desen çizimleri aynı zamanda bilgisayar programında çizilmiş farklı renklerde de gösterilmiştir (bkz. Ç. 23, 24, 25, 26, 27) .

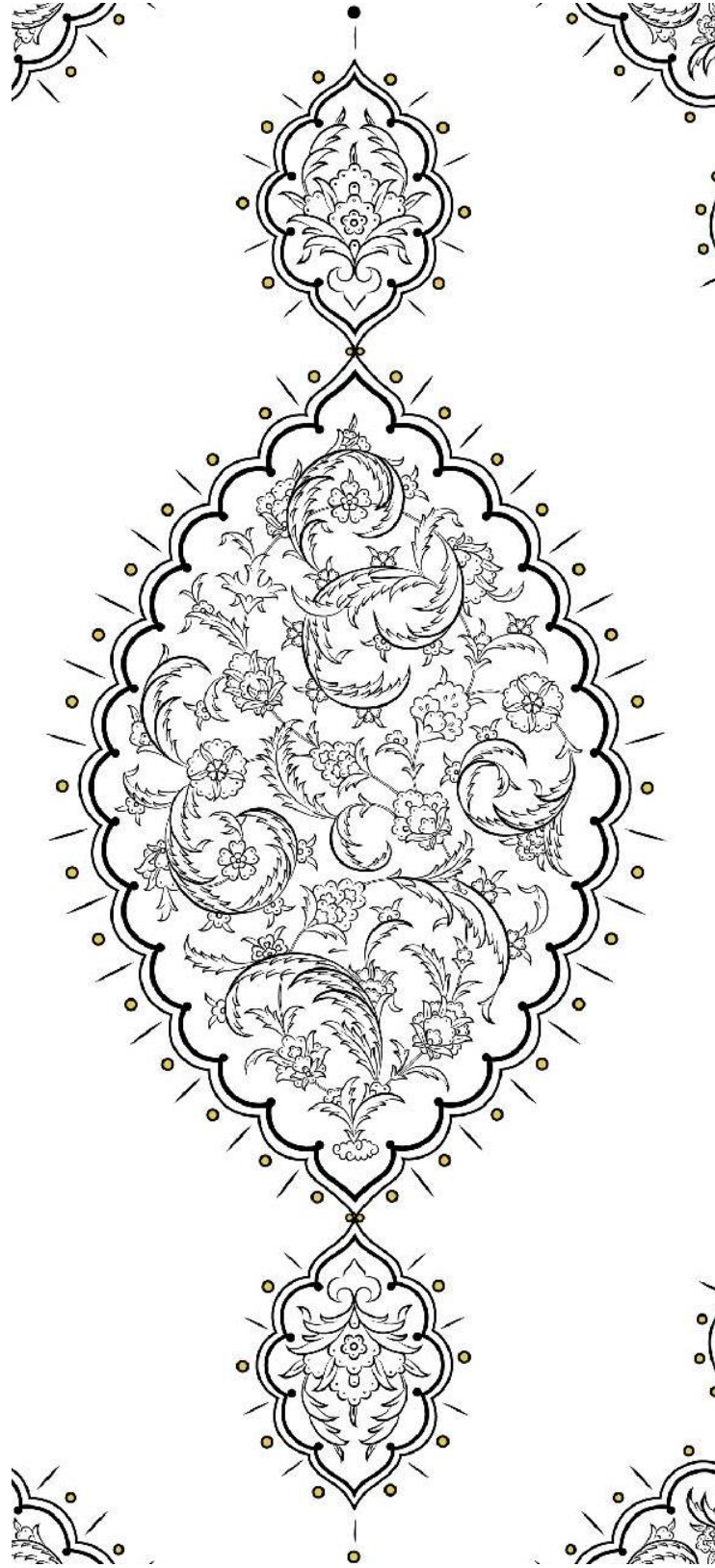
Çizim 17 Kitap kabı.

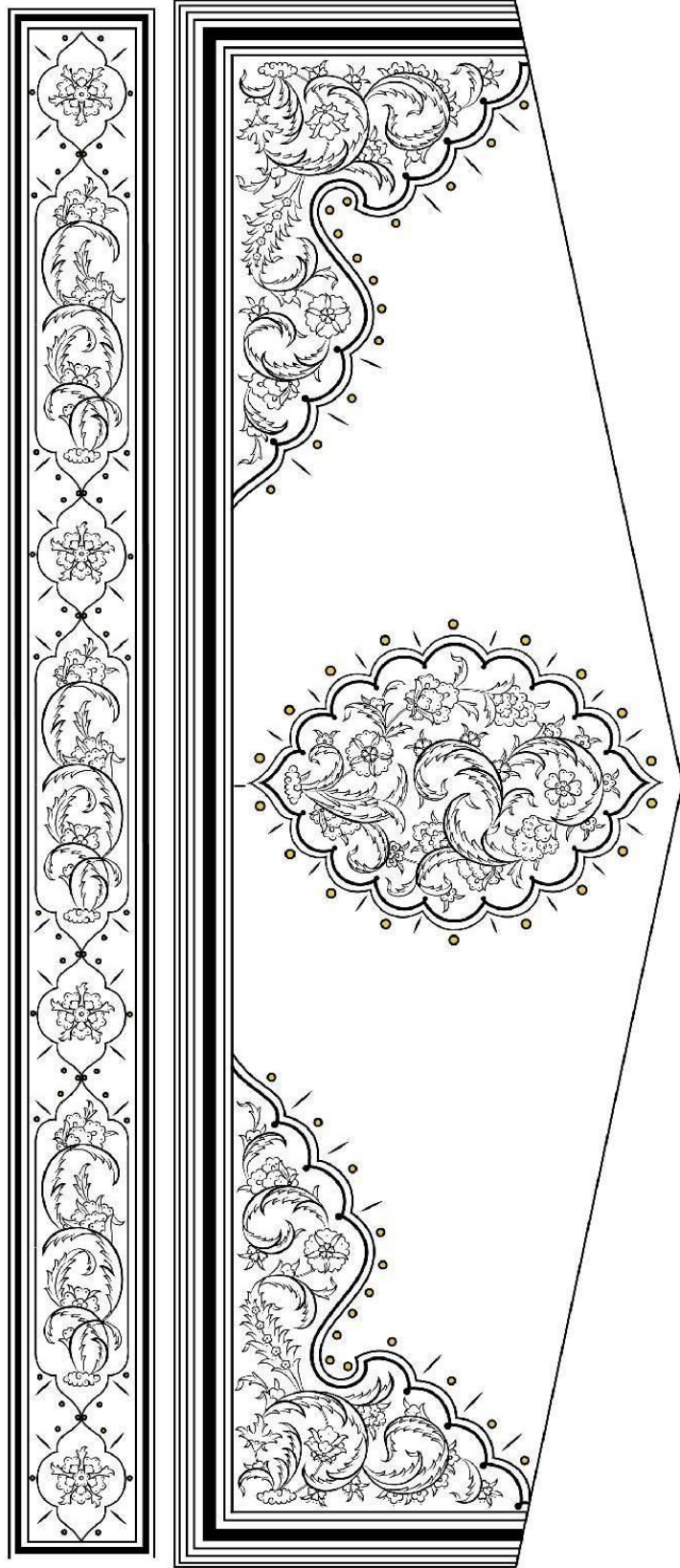
Resim 82 Kitap kabı tezhibi.

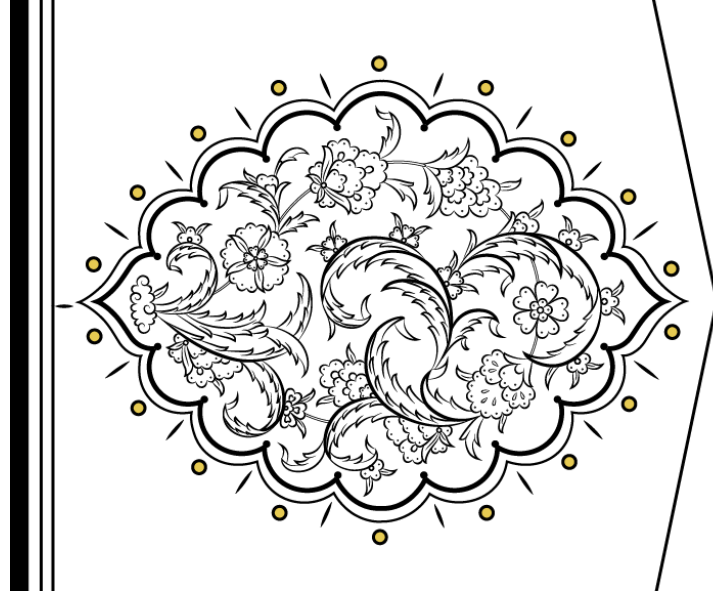
Çizim 18 Kitap kabı.

Çizim 19 Kitap kabı şemse

Çizim 20 Kitap kabı şemse detay

Çizim 21 Kitap kabı miklep.

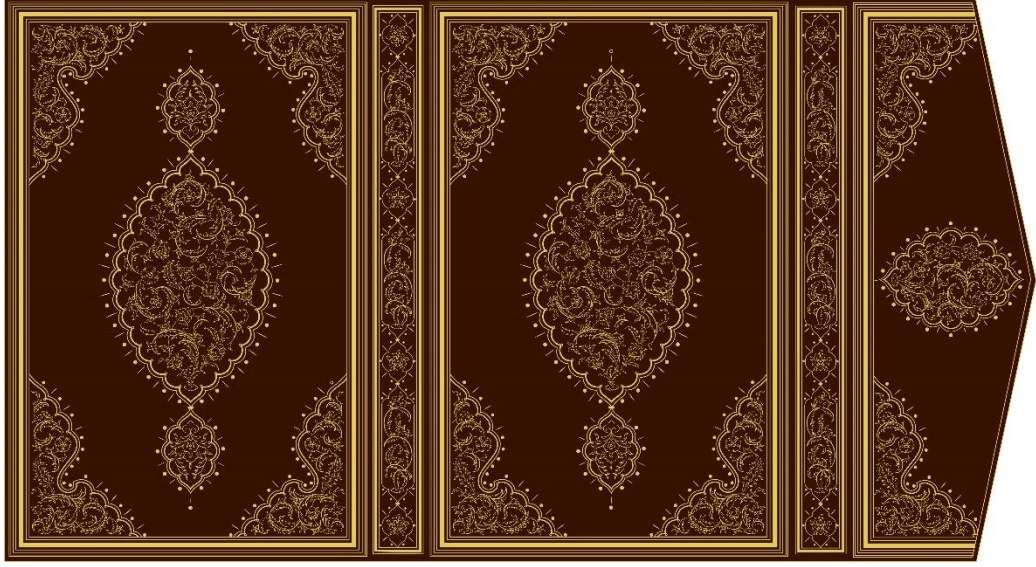
Çizim 22 Kitap kabı köşebent.

Çizim 23 Kitap kabı renk denemeleri.

Çizim 24 Kitap kabı renk denemeleri.

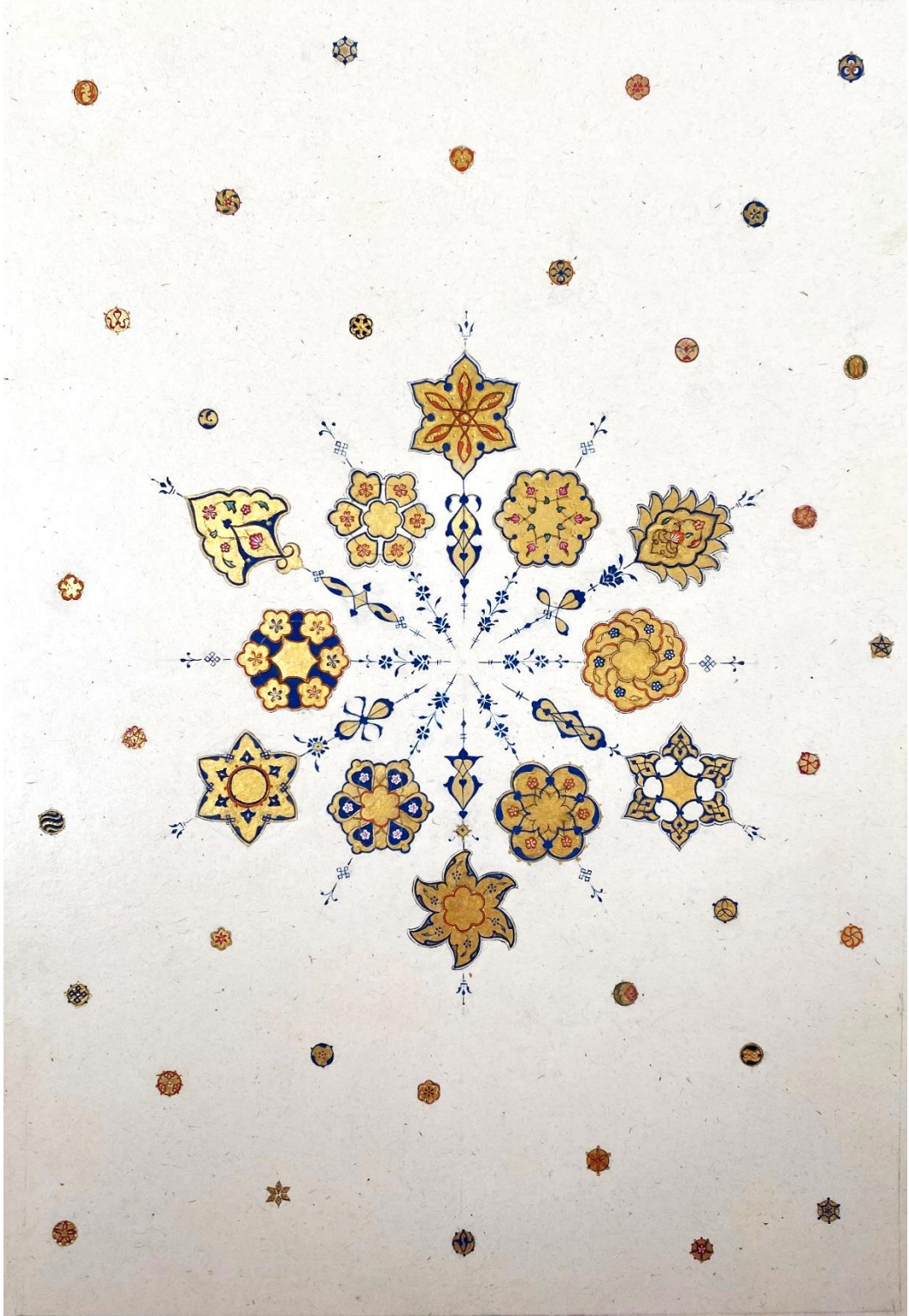

Çizim 25 Kitap kabı renk denemeleri.

Çizim 26 Kitap kabı renk denemeleri.

3.6. GÜLLER VE DURAKLAR

Resim 83 Güller ve duraklar.

Ebat : 25x 36 cm

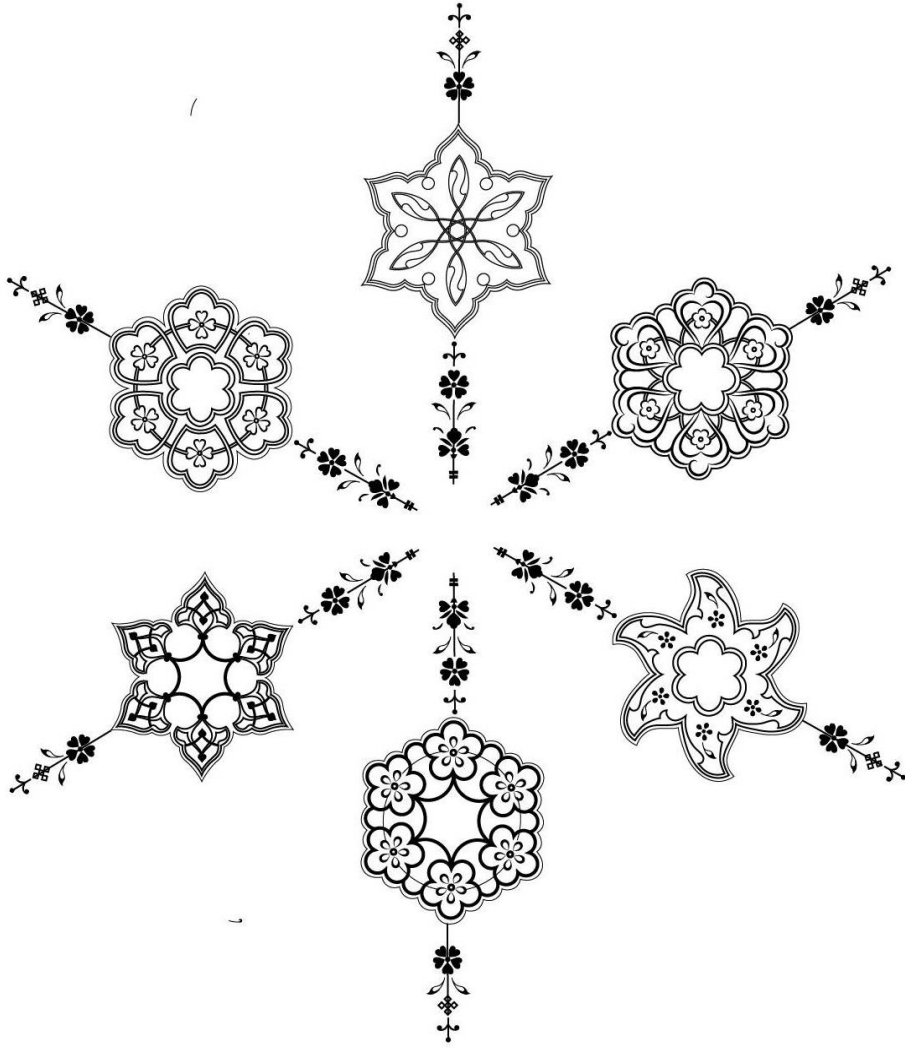
Teknik : Klasik Tezhip

Açıklama : Kur'ân-ı Kerîm'lerde uygulanan, sayfaların bölünmesinde ve belirli işaretler olarak tezhiplenen sayfanın hâşiye bölümünde yer alan küçük tasarımlara mushaf gülleri denilmektedir. Bu çalışmada bu mushaf güllerinden oluşan farklı bir serbest tasarım yapılmıştır.

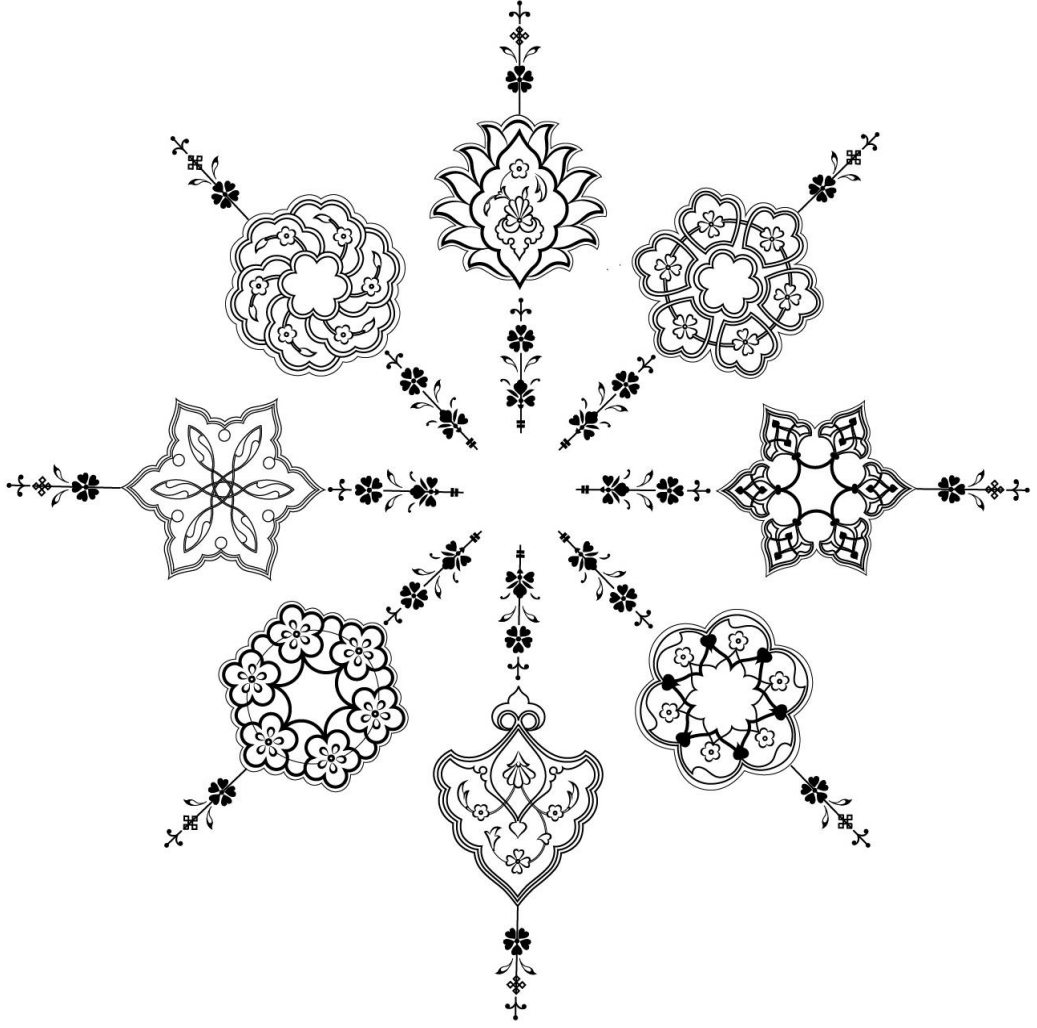
Çalışma, açık renk murakka kâğıt üzerine dâire şeklinde 12 farklı gül deseni tasarlanıp uygulanmıştır. Bütünü altın ve lacivert zeminli olarak yapılmış detaylarında çeşitli renkler kullanılmıştır. Güllerin çoğunluğu 1/6 şeklinde tasarlanmıştır. Rûmî, tepelik, bulut, çiçek, yaprak motifleri kullanılmıştır.

Bu serbest çalışmada on iki mushaf gülü etrafına otuz beş farklı durak tasarlanıp yerleştirilmiştir. Duraklar da yine klasik tezhip motifleri ve çeşitli renkler kullanılmıştır.

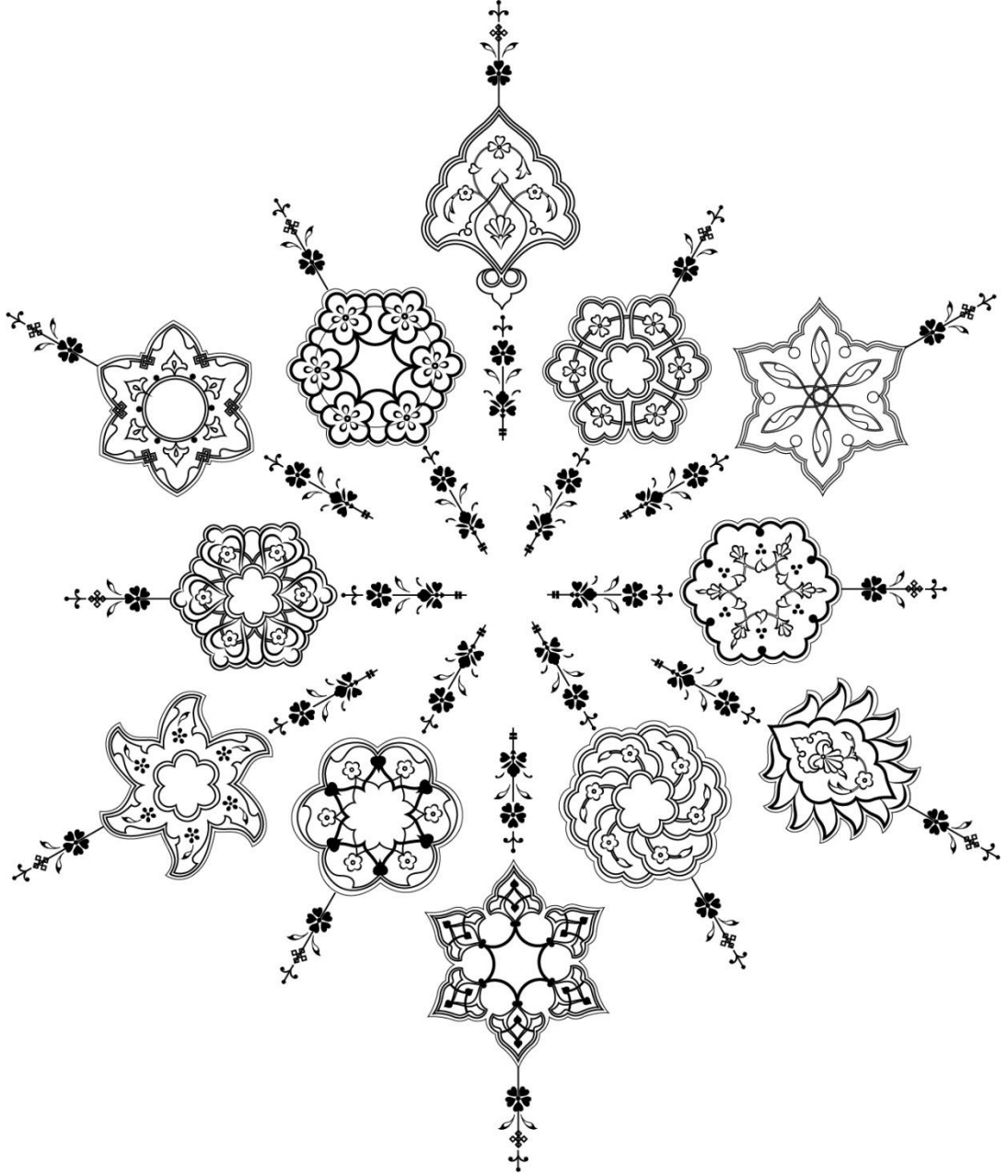
Tasarlanan mushaf gülleri, farklı kompozisyonlarda çizilen örnekleri de gösterilmiş. Güllerin altılı, sekizli, on ikili ve başka bir tasarımı da (bkz. Ç. 30) çizilmiştir. Bu tezde on ikili kompozisyonun tezhibi yapılmıştır.

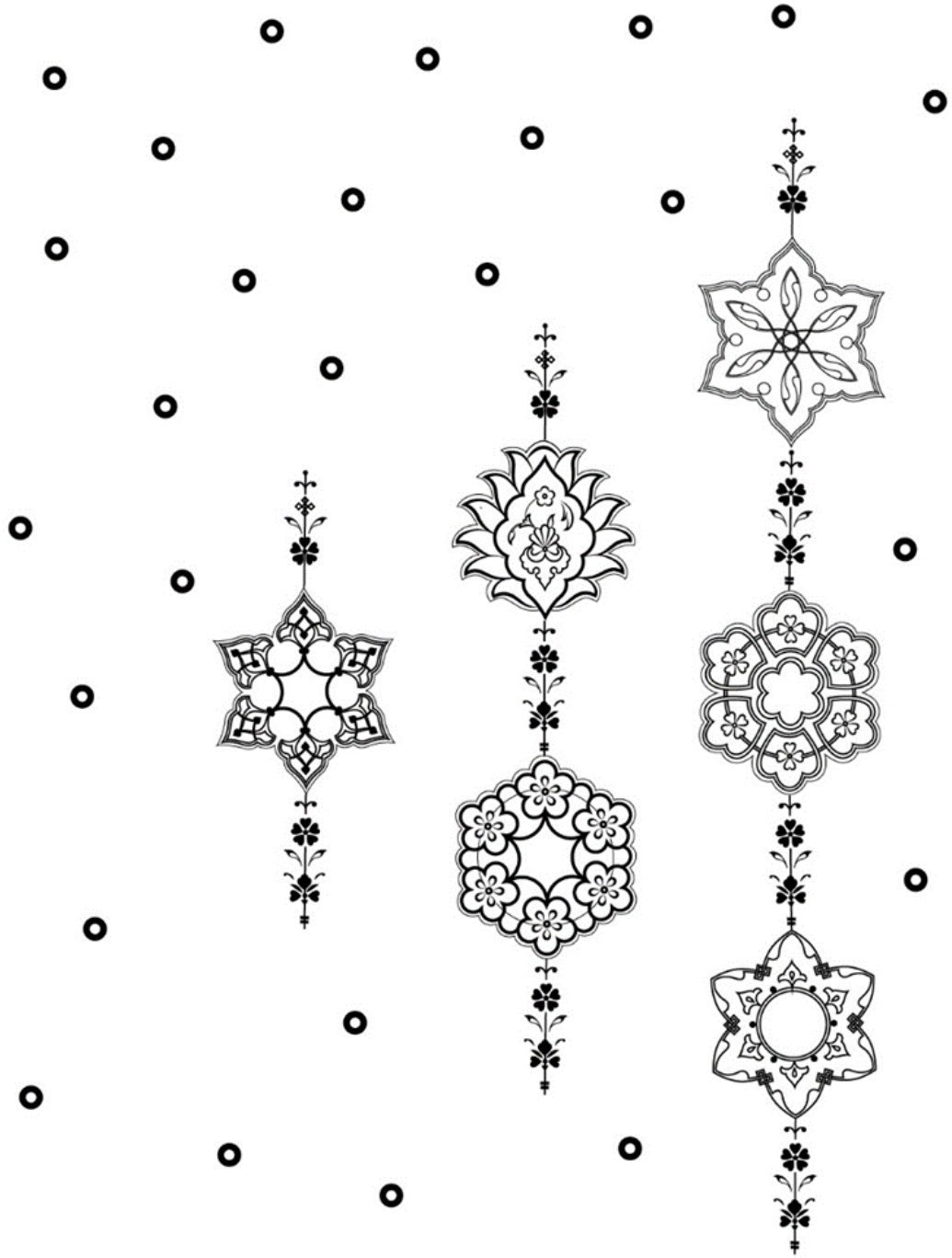
Çizim 27 Güller altılı tasarım.

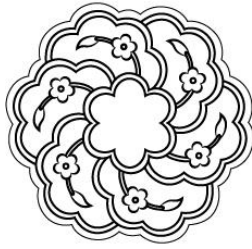
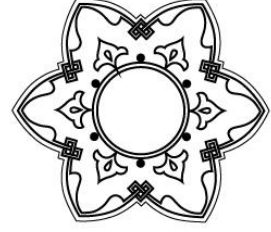
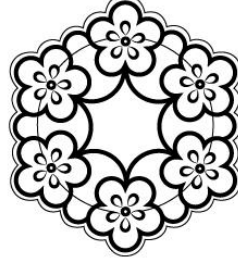
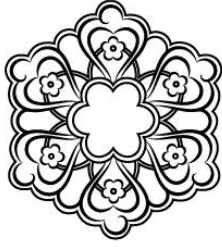
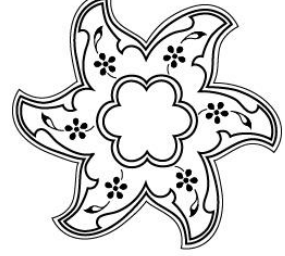
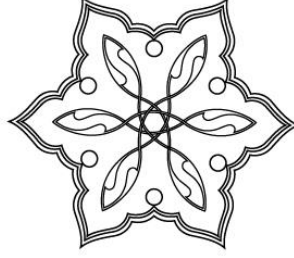
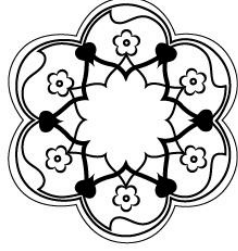
Çizim 28 Güller sekizli tasarım.

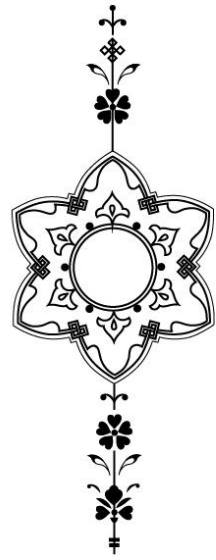
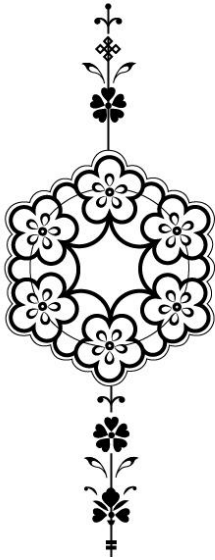
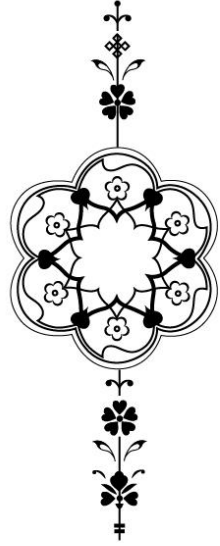
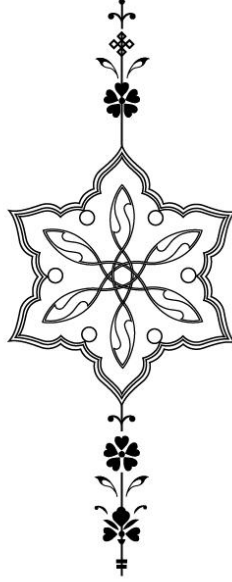
Çizim 29 Güller on ikili tasarım.

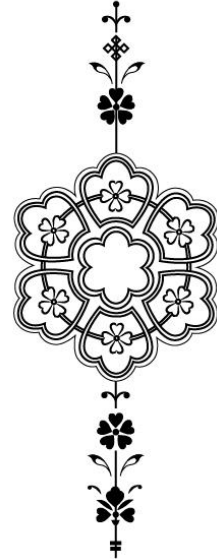
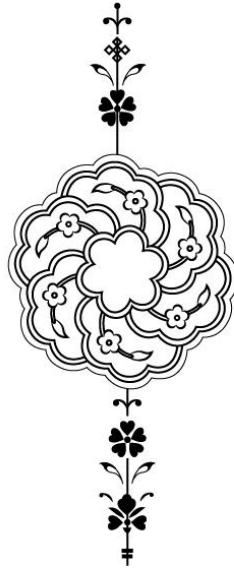
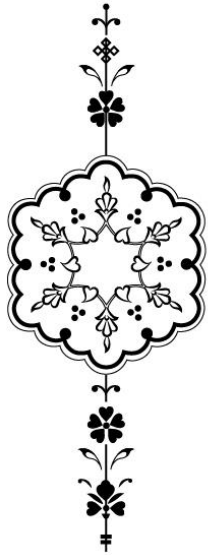
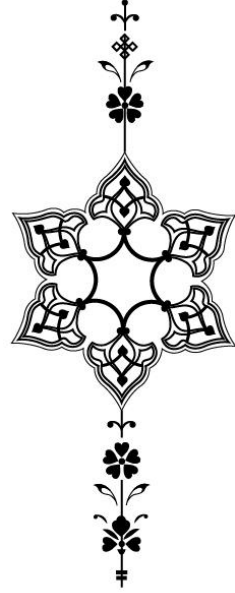
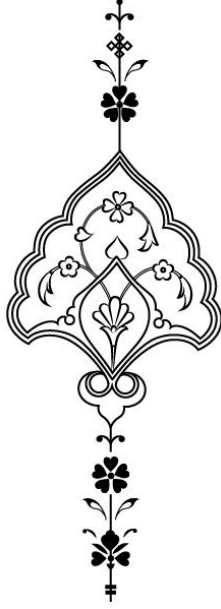
Çizim 30 Güller ve duraklar tasarımı.

Çizim 31 Güller.

Çizim 32 Güller.

Çizim 33 Güller.

SONUÇ

Tezhip sanatında, kitap yazma ve bezeme önemli bir sanat dalı haline gelmiştir. İslâm medeniyetinde, ilim ve sanata verilen değerle birlikte gelişen kitap sanatları içinde Kur'ân-ı Kerîm tezhibi önemli bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'in vahiy kâtiplerince çeşitli malzemelere yazılmış Hz. Ebubekir döneminde Hz. Ömer 'in teklifiyle bir araya toplatılıp istinsah edildikten sonra iki kap arasında muhafaza edilmiştir. Hz. Osman zamanında ise Kur'an-ı Kerîm yedi nüsha olarak çoğaltılarak, biri Medine'de bırakılmış diğer nüshalar Mekke, Medine, Şam, Bahreyn, Kûfe ve Yemen'e gönderilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'lerde ilk zamanlarda önceliğin istinsah olması sebebiyle bir bezeme yapılmamıştır. İlerleyen dönemlerde okunmasında karışıklıklar olmasından dolayı hareke ve bazı işaretlemeler yapılmış ve sûrelerin belirlenmesinde âyetlerin ayrılmasında işaretleme olarak bezemeler yapılmıştır. Tezhip sanatının da gelişmesiyle birlikte sayfalara altınla bezemeler yapılmasında bir sakınca görülmemiştir. Mushaf tezhibinde öncelikle geometrik tasarımlar görülürken tezhip sanatında kullanılan stilize çiçekler, yapraklar, rûmî motifleri kullanılmış sayfalara ve mushaf kabı tasarımları içinde de hayvansal desenler kullanılmamıştır.

Tezhip sanatı yüzyıllar boyunca gelişerek devam etmiş, tezhip sanatkârları tarafından yapılan eserler dönemin sanat üslûbunu oluşturmuştur. Tezhip sanatında, mushaf tezyînatı vahye verilen değer ve kıymetten dolayı önemli bir yere sahip olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde, değerli, kaliteli malzemelerle yazmak ve bezemek İslâm devletlerinin bir geleneği olmuştur. Osmanlı zamanında kurulan saray nakkashânelerinde padişahın himayesinde usta sanatçılar tarafından en güzel şekilde yapılan Kur'ân-ı Kerîm'ler tezhip sanatında şaheserler olarak yer almışlardır.

2. Bâyezîd döneminde tezhip sanatı eserlerini incelediğimizde motiflerin incelendiğini ve tasarımların zenginleştiğini görmekteyiz. Bu dönemde mushaf tezhibi önemli bir yere sahip olmuştur. 2. Bâyezîd dönemi tezhiplerinde Kanûnî döneminde görülen saz yolu üslûbunu anımsatan yapraklar ve yine sıkça kullanılan bulut

motiflerinin ilk örneklerine rastlanılmıştır. 2. Bâyezîd dönemi nakkaşhânesi Osmanlı tezhip sanatında klasik üslubûn oluşmasında etkili olmuştur.

16. yüzyıl Osmanlı dönemi, kitap sanatlarında, çok sayıda eserler ortaya çıkmıştır. Bunların başında dinî kitaplar gelmektedir. Bilhassa Kur'ân- ı Kerîm'ler bu dönemde de önemli bir yere sahip olmuştur. Saray nakkaşhânesinde bir takım çalışmasıyla hazırlanan büyük ebatlı ve şaheser olan Kur'ân- ı Kerîm'lerde tezhiplenmiştir.

Çalışmada bilhassa 16.yüzyılda tezhibi yapılan Kur'ân-ı Kerîm'ler incelenmiştir. Bu Kur'ân-ı Kerîm'lerin sayfa düzenlerine, zemin renklerinin dağılımına, desenlerde kullanılan motiflere, renklerine ve ölçülerine dikkat edilmiş, bu tezin eser bölümünde yapılan çalışmalarda bu unsurlar yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tezhip sanatında, oluşturulacak kompozisyonların dengeli bir şekilde yapılması ve bu çalışmaların zemin renklerinin dağılımı önemlidir. Tezhipte yapılan tasarımın çizim aşamasında kullanılacak zemin renklerine göre paftalar ayrılır. Bu paftalar rûmîler, dendanlar, dallar ve geometrik şekillerle ayrılmaktadır.

Klasik tezhipte altın ve lacivert başlıca kullanılan zemin renkleridir. Altın güneş ışığını ve lacivert rengi ise geceyi temsil etmektedir. Yapılan çalışmalarda sıcak –soğuk renk dengesi ve zıt renklerin uyumu görsel sanatlarda önemli unsurlardır. Tezhip sanatında kullanılan altın rengi sıcak ve lacivert rengi soğuk renk olarak yerini alır. Bu çalışmaların da zemininde çoğunlukla altın ve lacivert renkleri kullanılmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan klasik Kur'ân-ı Kerîm'de tezhibi yapılan, zahriye sayfası, serlevha, sûre başları, hâtîme sayfası ve kitap kabı tezhiplerinden birer örnek çalışma yapılmıştır. Tezhibi yapılan çalışmaların her bölüm için birden fazla eskiz çalışmaları yapılmış bu eskizlerden seçilen tasarımlar uygulamaya alınmıştır. Çalışmaların ebatları birbirine uyumlu şekilde tasarlanmıştır.

Eserlerde geleneksel motiflerle özgün tasarımlar oluşturmaya gayret edilmiştir. Yapılan çalışmaların İllustrator çizimleri ve bu çizimlerin detayları üçüncü bölüm olan eser metni bölümünde yer almaktadır.

Eserler bölümünde yapılan çalışmalarda, serlevha ve sûre başlarında yazılan nesih hatlar tarafımdan yazılmıştır. (İcazet 2011) Serlevha sayfasında Fâtiha sûresi yazılmış tek sayfa olarak uygulanmıştır. Sûre başları Kur'ân- ı Kerîm'in son sayfası seçilmiş İhlâs sûresi, Felak sûresi ve Nas sûresi olarak üç sûre başı tezhibi yapılmıştır.

Çalışmalar altın ve lacivert zemin üstüne motiflerden oluşmaktadır. Rûmîlerle ayrılan paftalar, bulut motifi de tasarımlarda yer almaktadır. Kitap kabı tezhibi, 16. yüzyıl klasik dönem saz yolu üslûbunda oval, salbekli şemse, köşebentler ve sırt bölümlerinden oluşmaktadır.

Dönemlerine göre yapılmış olan Kur'ân- ı Kerîm bölümlerindeki tezhipler incelenerek araştırma bölümünde kısaca örnekleriyle gösterilmiş yazma eser müzeleri de ziyaret edilmiştir. Özellikle 16. yüzyıl klasik Osmanlı dönemi tezhiplerinden esinlenerek eser bölümü oluşturulmuştur. Yazma eser kütüphanelerinden örnekler alınmıştır ve bu tezde alınan görseller de kullanılmıştır.

Klasik tezhip sanatında, kitap bezemelerinin başında gelen mushaf tezyînatı içinde klasik tezhip örnekleri tezhibe başlayan ve ilerleyen öğrencilerin örnek olarak ilk önce bakıp incelemeleri gereken kaynak eserler olmaktadır. Geçmişten günümüze bir köprü olmuş bu eserler tezhip sanatının temelini oluşturmaktadır. Bu eserlerin temel tasarım ilkelerini öğrenildikten sonra özgün çalışmalar yapılmaktadır.

Günümüzde de Kur'ân-ı Kerîm'in tezhiplenen bölümleri klasik tezhip sanatının temelini oluşturmaktadır. Tezhip sanatıyla ilgilenen öğrenciler temel tezhip kâideleri öğrendikten sonra Kur'ân- ı Kerîm'de tezhiplenen bölümlerinden örnekler yaparak eğitimine devam etmektedir. Bu çalışmada ki eserler klasik tezhip üslûbu dahilinde yapılabilecek özgün çalışmalara bir örnek teşkil ederek tezhip sanatıyla ilgilenenlerin istifadesine sunulmuştur

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ Tayyar**, “Hz Osman’a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif”, *Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası, (TSM)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007.
- ALTIKULAÇ Tayyar**, “Günümüze Ulaşan En Eski Mushaf Nüshaları”, *1400. Yılında Kur’ân-ı Kerîm*, s. 30.
- ANONİM**, (Editör: Mine UNUSTASI) “*1400. Yılında Kur’ân-ı Kerîm*”, Antik A.Ş. , İstanbul 2010.
- ARITAN Ahmet Saim**, “Ciltçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- ARSEVEN Celal Esad**, *Türk Sanatı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.
- BAYSAL Ali Fuat**, *Mushaf Tezyinatının Tarih İçindeki Gelişimi*, Marife III, 2010.
- BERK Süleyman**, “Kur’ân-ı Kerîm Nüshalarının Hat ve Hattatları”, *1400. Yılında Kur’ân-ı Kerîm*, İstanbul 2010.
- BİRİŞİK Abdülhamit**, “Kur’ân”, *DİA*, c. 26, Ankara, TDV, 2002.
- ÇELEBİ M. Nasuhi**, “*İstanbul Süleymaniye Kütüphânesinde Bulunan Fâtih Sultan Mehmet İçin Hazırlanmış Kitapların Tezhip Sanatı Açısından Değerlendirilmesi ve Diğer Özellikleri*”, Atatürk Üniversitesi, SBE, İslam Sanatları ve Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.
- DAĞ Mehmet**, *Tenzilden Tezyîne Mushaf-ı Şerif*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.
- DEMİRCİ Muhsin**, *Kur’ân Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- DERMAN F. Çiçek**, “*Tarihimizde Mushafların Bezenmesi*”, *Diyanet İlmî Dergi*, c.46, s.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar, Ankara, 2010.
- DERMAN F. Çiçek**, “*Osmanlıda Klasik Dönem: 16. yüzyıl*”, *Hat ve Tezhip Sanatı* (ed.Ali Rıza Özcan), Ankara 2009, s. 343-359; a.mlf., “*Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme*”, *Hat ve Tezhip Sanatı* (ed.Ali Rıza Özcan), Ankara 2009, s. 525-535; a.mlf.

- DERMAN F. Çiçek**, “*Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi*”, *Türkler*. 12, 289-299. 2002.
- DERMAN Uğur**, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007.
- DEVELİOĞLU Ferit**, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 24.Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.
- DURAN Gülnur**, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012.
- DURAN Gülnur**, “Serlevha” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009.
- DURAN Gülnur**, “Tezhip Sanatının Kullanım Alanları” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul 2012.
- ERSOY Ayla**, “*Türk Tezhip Sanatı*”, İstanbul 1988.
- MAHİR Bânu**, *II. Bâyezîd Dönemi Nakkaşhânesinin Osmanlı Tezhib Sanatına Katkıları*, *Türkiyemiz*, 60, İstanbul, 1990.
- MAHİR Bânu**, “*Tezhip Sanatı*”, *Geneksel Türk Sanatları*, Hrz. Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.
- MESARA Gülbün**, “Kanûni Sultan Süleymanın Sernakkaşı ve Karamemi, *Hat ve Tezhip Sanatı*”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Sâdeddin**, “*Tuhfe-i Hattâtîn*” (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), İstanbul, 1928.
- ÖZEN Mine Esiner**, *Türk Tezhip Sanatı*, İstanbul, 2003.
- ÖZKAFA Fâtiğ**, “*Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihi Seyri*,” *Marife*, yıl. 10, sayı. 3, 2010, s. 307-326.
- ÖZKEÇECİ İlhan**, *Türk Sanatında Tezhip*, Yazıgen Yayınevi, 2007.
- ÖZSAYINER Zübeyde**, *Tezhipli Kur’ân-ı Kerîm’ler*, Ankara 1999.
- ÖZTUN Yılmaz**, *Kanûnî Sultan Süleyman*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

SERİN Muhittin, “*Hat Sanatı*”, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Ön lisans Programı,
T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2084, Web Ofset, Eskişehir 2012.

SERİN Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, 2003.

SERİN Muhittin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat
Vakfı, İstanbul 1992.

SERİN Muhittin, “Mushaf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31,
İstanbul 2006, s.250.

ŞAHİN Seraceddin, “Türk ve İslam Eserleri Müzesi’ndeki Örnekleriyle Tarihsel
Süreç İçerisinde Hat Sanatı”, *1400.Yılında Kur’ân- Kerîm*, İstanbul
2010, s. 14-27.

ŞEN Ziya, *Hz. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akıbeti*, On dokuz
Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, 36,31-50.

TAŞKALE Faruk, “*Kur’ân-ı Kerîm’de Açan Çiçekler*”, M. Uğur DERMAN 65. Yaş
Armağanı, s. 538.

TANINDI Zeren, “Başlangıcından Osmanlı’ya Tezhip Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*,
Ankara, 2009.

TANINDI Zeren, “Kur’ân-ı Kerîm Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri”, *1400. Yılında
Kur’ân-ı Kerîm*, s. 96. 30.

TANINDI Zeren, “*Kitap ve Tezhibi*”, Osmanlı Uygarlığı, İstanbul 2003, s. 864-891.

TANINDI Zeren, “Kur’ân-ı Kerîm Nüshâlarının Ciltleri ve Tezhipleri”, *1400.Yılında
Kur’ân-ı Kerîm*, İstanbul 2010, s. 87-122.

TANINDI Zeren, *Osmanlı Sanatında Tezhip*, Osmanlı, c.11, Ankara, YTY, 1999.

ÜNVER Süheyl, *Fâtih Devri Saray Nakkaşhânesi ve Baba Nakkaş*, İstanbul
Üniversitesi Milli Kültür Eserleri, İstanbul 1958.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/827150>, erişim tarihi 10. 09. 2022.

DİZİN

- A**
Abbâsî, 10, 11, 12
Aşere Gülü, 57
- B**
Baba Nakkaş, 22
beyne's-sütûr, 38
bulut, 1, 24, 27, 54, 85, 105, 113, 115
- C**
cetvelkeş, 43, 50
Cüz Gülü, 60
- D**
dîbâce, 37
duraklar, 3, 9, 12, 52, 104, 109
- E**
Ehl-i Hiref, 1
Emevîler, 10
- F**
Fâtiha sûresi, 37
- G**
gül, 54, 60
- H**
Hamse Gülü, 57
hâşiye, 48, 56, 105
hâşiyeli levha, 37
hatâyî, 17, 20, 28
Hâtîme gülü, 56
- İ**
iklîl levha, 37
- K**
Karahisârî, 28, 30, 36, 43, 45, 46, 59,
119
Kitap kabı, 66, 69, 94, 95, 96, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 115
Kûfi, 10
- M**
motif, 1, 24, 31, 37
münhanî, 54
müzehhibe, 1
müzehhip, 26, 28, 31
- N**
nakkaşhâne, 31

nesih hat, 43

nısfü'l Kur'ân, 41

O

Osmanlı, 8, 34, 67, 117, 118, 119

P

parşömen, 10

R

reddade, 49

S

Sancak mushafi, 6

saz yolu, 28, 29, 95, 113, 115

Secde gülü, 57, 59

serlevha, 37, 38, 54, 60

Serlevha gülü, 54

sûre başı, 37, 39, 55

Ş

Şam Evrakları, 10

Şeyh Hamdullah, 2, 23, 24, 25, 26, 35,

40, 44, 53, 64, 65, 67, 118

T

tezyîn, vi, 9, 54

V

vassâl, 43

Z

zahriye, 34, 37, 38, 54

zer-ender-zer, 52

zerendûd, 39